

Munich Personal RePEc Archive

Desk Research Report: Social Policy Towards Ageing and Older People in the City of Bialystok. A Literature and Strategic Documents Review

Klimczuk, Andrzej

2014

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/64241/>

MPRA Paper No. 64241, posted 13 May 2015 20:25 UTC

**Raport Desk Research pt.:
„Polityka społeczna wobec starości i
osób starszych w mieście Białystok.
Przegląd literatury i dokumentów
strategicznych”**

Autor: mgr Andrzej Klimczuk

Białystok 2014

Opracowanie przygotowane na potrzeby projektu „Seniorzy partycypują”.
Projekt współfinansowany przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej w ramach Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014-2020.
Wyrażone w niniejszej publikacji opinie są poglądami jej Autora. Treści prezentowane w niniejszej publikacji nie są tożsame z oficjalnym stanowiskiem Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej.

Dofinansowano ze środków Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej

ASOS 2014-2020

**Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej
Osób Starszych na lata 2014-2020**

Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej

Raport dostępny na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 3.0 Polska (CC BY-SA 3.0
PL). Treść licencji: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/pl/>

WPROWADZENIE.....	4
 1. POLITYKA SPOŁECZNA WOBEC LUDZI STARYCH I STAROŚCI W UJĘCIU TEORETYCZNYM I PRAKTYCZNYM.....	7
1.1. Wybrane koncepcje polityki społecznej związane ze starzeniem się ludności	7
1.2. Priorytety krajowej polityki społecznej wobec ludzi starych i starości	20
 2. POLITYKA SPOŁECZNA WOBEC LUDZI STARYCH I STAROŚCI W DOKUMENTACH STRATEGICZNYCH WOJ. PODLASKIEGO I MIASTA BIAŁYSTOK	42
2.1. Dokumenty dotyczące województwa podlaskiego.....	42
2.2. Dokumenty dotyczące bezpośrednio miasta Białystok	74
 PODSUMOWANIE.....	84
 BIBLIOGRAFIA.....	88
 ANEKS – ZESTAWIENIE ANALIZOWANYCH DOKUMENTÓW	90

Przygotowanie niniejszego opracowania zostało ukierunkowane na osiągnięcie dwóch celów poznawczych. Pierwszym celem jest przybliżenie podstaw teoretycznych dwóch wymiarów polityki społecznej – polityki wobec starości i polityki wobec ludzi starych. Drugi cel obejmuje natomiast analizę propozycji i faktycznie podejmowanych działań na rzecz osób starszych, które zostały zawarte w dokumentach strategicznych i raportach badawczych opracowanych na poziomie centralnym, regionalnym (woj. podlaskie) i lokalnym (miasto Białystok). Przegląd tym samym ma na celu rozpoznanie dotychczasowych praktyk, jak również działań zalecanych lecz do tej pory nie wdrażanych oraz zakresu zaangażowania partnerów społecznych na wszystkich etapach konstruowania i wdrażania omawianego obszaru polityki społecznej. Raport oparty jest na analizie danych zastanych (Desk Research). Wybrana technika badawcza polega na przeglądzie informacji uzyskanych na drodze kwerendy danych wtórnych, już utworzonych przez inne podmioty i instytucje.

Pod pojęciem „starzenia się” w tym opracowaniu ogólnie rozumie się dynamikę zjawisk i procesów, tak w wymiarze jednostkowym, jak i zbiorowym, związanych z kategorią społeczną ludzi starych. „Starość” zaś jako pojęcie statyczne odnosi się do końcowego etapu życia ludzkiego, który rozpoczyna się z przekroczeniem „progu starości”. Wśród powszechnie przyjmowanych progów starości znajdują się m.in. wiek biologiczny, demograficzny, społeczny, ekonomiczny, socjalny. W tym miejscu za kryterium starości za ekspertami Światowej Organizacji Zdrowia przyjmuje się przekroczenie 60 roku życia¹. Należy przy tym zaznaczyć, że organizacja ta dopuszcza także stosowanie progu 50 roku życia w odniesieniu do krajów rozwijających się. Takie kryteria są także powszechnie przyjmowane w dokumentach strategicznych przez co mniej lub bardziej bezpośrednio zwraca się także uwagę na potrzebę przygotowania osób młodych i w wieku średnim do aktywności w ostatnim etapie życia. Mianem ludzi starych² określa się tu zaś kategorię społeczną, czyli zbiór osób podobnych do siebie pod względem społecznie istotnych cech (takich jak wiek, posiadane role społeczne i świadomość korzystania ze świadczeń społecznych), którzy są świadomi tego podobieństwa i swojej odrębności od innych³. Kategoria ta może obejmować następujące grupy wieku z odpowiadającymi im podokresami starości: osoby w wieku średnim (45-59 lat; podokres

¹ Zob. S. Golinowska (red.), *Raport o Rozwoju Społecznym. Polska 1999. Ku godnej aktywnej starości*, UNDP, Warszawa 1999, s. 7; *Definition of an Older or Elderly Person*, World Health Organization, www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/index.html [05.07.2014].

² Za synonimy określenia „ludzie starzy” w opracowaniu przyjmuje się zwroty „osoby starsze”, „ludzie starsi” i „seniorzy”.

³ Więcej informacji na temat wykorzystywanych w tym raporcie pojęć. Zob. A. Klimczuk, *Kapitał społeczny ludzi starych na przykładzie mieszkańców miasta Białystok*, Wiedza i Edukacja, Lublin 2012, s. 15-23.

określany m.in. jako wiek średni (dojrzały), przedpole starości, niemobilny/starszy wiek produkcyjny); „młodszy” (60-74 lat; podokres określany m.in. jako wczesna starość, „trzeci wiek”); „starszy” (75-89 lat; podokres określany m.in. jako późna starość, „czwarty wiek”); „długowieczni” (90 lat i więcej; podokres określany jako długowieczność). Ogólnie zakłada się, że grupy te cechuje nasilająca się wraz z wiekiem potrzeba wsparcia sprawności fizycznej i umysłowej oraz samodzielności ekonomicznej.

Jeśli chodzi o demograficzne ujęcie zjawiska starzenia się ludności miasta Białystok w tym miejscu wystarczy zaznaczyć, że w 2011 roku osoby po 60 roku życia stanowiły około 19,48% mieszkańców miasta⁴. Zgodnie z prognozą Głównego Urzędu Statystycznego na lata 2011-2035 liczebność ta wzrośnie w tym okresie do 29,9%. Procesowi temu będzie towarzyszyć tzw. „podwójne starzenie się”, czyli szybki wzrost w populacji seniorów udziału grup „starszych” i „długowiecznych”. Tym samym nie tylko dojdzie to dalszego różnicowania się kategorii społecznej ludzi starych, ale też potrzeb, a w konwencji niezbędne będzie dostosowanie metod rozwiązywania ich problemów. Przykładowo liczebność osób 85+ wzrośnie w mieście z 3908 tys. w 2011 roku do 9390 tys. w 2035. Zmianom tym będzie towarzyszyć proces wzrostu obciążenia ekonomicznego osobami w wieku nieprodukcyjnym (łącznie grup 0-17 lat i 60+ lat w przypadku kobiet/65+ w przypadku mężczyzn) z 49,7 do 72,4 osób przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym. Wskaźnik ten odwołuje się do możliwości występowania negatywnych i konfliktogennych zmian w relacjach społecznych.

Raport „Polityka społeczna wobec starości i osób starszych w mieście Białystok. Przegląd literatury i dokumentów strategicznych” podzielony został na dwie części. Pierwsza obejmuje podstawowe pojęcia z zakresu polityki społecznej wobec ludzi starych i wobec starości, opisy modelu Miasta Przyjaznego Starszemu Wiekowi według Światowej Organizacji Zdrowia, koncepcji polityki aktywnego starzenia się i polityki wobec relacji międzypokoleniowych oraz omówienie priorytetów krajowej polityki społecznej wobec ludzi starych i starości. Druga część raportu stanowi natomiast analizę propozycji i działań na rzecz osób starszych zawartych w dokumentach strategicznych i raportach badawczych dotyczących kolejno województwa podlaskiego, a następnie miasta Białystok. Raport zamyka omówienie głównych wniosków i rekomendacji.

Przeprowadzona analiza obejmowała w szczególności przegląd literatury naukowej oraz dostępnych publicznie dokumentów i raportów badawczych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego, Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej, Wojewódzkiego Urzędu Pracy, Urzędu Miejskiego w Białymstoku oraz ośrodków, które realizowały badania na zamówienie tych instytucji. Zebrano łącznie 130 dokumentów, po czym dokonano ich przeglądu

⁴ Bank Danych Lokalnych, GUS, www.stat.gov.pl/bdl [06.07.2014].

w oparciu o słowa kluczowe. Zebrane dokumenty były analizowane w oparciu o posiadanie w zawartości, wykorzystywanie następujących słów kluczowych wraz z ich odmianami i kombinacjami: „45+”, „50+”, „60+”, „70+”, „80+”, „ageism”, „ageizm”, „demograf*”, „długow*”, „dom* pomocy”, „dyskryminac*”, „emery*”, „generac*”, „geriatr*”, „geront*”, „jesie*”, „między pokole*”, „międzypokole*”, „niemobiln*”, „po 45”, „po 50”, „po 60”, „po 70”, „po 80”, „pokole*”, „poprodukc*”, „przedemery*”, „senior*”, „srebrn*”, „starość*”, „star*”, „starz*”, „trzeci* wiek*”, „wiekizm”, „ze względu na wiek”. Materiały zostały ponadto podzielone według zasięgu na centralne, regionalne i lokalne oraz umieszczone w roboczej wersji raportu wraz z kontekstem, w którym zostały użyte. Tak przygotowany materiał został poddany dalszej analizie jakościowej. Ostatecznie w niniejszym raporcie przybliżone zostały informacje z 99 dokumentów.

W niniejszym raporcie wykorzystano i poszerzono także fragmenty innych opracowań autora – w szczególności książki „Kapitał społeczny ludzi starych na przykładzie mieszkańców miasta Białystok” w której już wcześniej przedstawiono analizę części z omawianych w tym raporcie dokumentów strategicznych⁵.

⁵ Por. A. Klimczuk, *Kapitał społeczny ludzi starych na przykładzie mieszkańców miasta Białystok*, op. cit.; A. Klimczuk, *Kreatywne starzenie się. Przykłady zagranicznych i polskich zaleceń i praktyk*, [w:] A. Zawada, Ł. Tomczyk (red.), *Seniorzy w środowisku lokalnym (badania empiryczne i przykłady dobrych praktyk)*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 24-46; A. Klimczuk, *Polskie miasta wobec starości i starzenia się*, „Magazyn Miasta” 2013, nr 2 (3), s. 15-17; A. Klimczuk, *Solidarność pokoleń w perspektywie strategicznej państwa*, [w:] A. Kubów, J. Szczepaniak-Sienniak (red.), *Polityka rodzinna a polityka rynku pracy w kontekście zmian demograficznych*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 292, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2013, s. 190-205.

1. POLITYKA SPOŁECZNA WOBEC LUDZI STARYCH I STAROŚCI W UJĘCIU TEORETYCZNYM I PRAKTYCZNYM

1.1. Wybrane koncepcje polityki społecznej związane ze starzeniem się ludności

Punktem wyjścia do dalszych analiz jest przybliżenie pojęcia polityki społecznej w odniesieniu do procesu starzenia się ludności. Zasadniczo w literaturze przedmiotu przyjmuje się, iż opiera się ona na dwóch powiązanych ze sobą koncepcjach: polityce wobec starości i polityce wobec ludzi starych/osób starszych⁶. Odpowiadają one podziałowi na przedmiotowy i podmiotowy zakres analizowania i rozwiązywania problemów społecznych związanych z omawianym procesem demograficznym. Polityka wobec ludzi starych obejmuje uwzględnianie specyficznych potrzeb zbiorowości w starszym wieku, zaś polityka wobec starości odnosi się do cech związanych z faktem, że starość jest jedną z faz w cyklu życia jednostki, ściśle powiązaną z fazami wcześniejszymi (młodości i dorosłości). Obu tym aspektom polityki społecznej odpowiadają odmienne cele i instrumenty interwencji prowadzonych przez podmioty publiczne, pozarządowe i komercyjne. Bardziej precyzyjnie jako politykę społeczną wobec ludzi starych określa się „działalność różnych podmiotów mającą na celu zaspokajanie potrzeb tej zbiorowości oraz kształtowanie odpowiednich relacji pomiędzy starszym pokoleniem, a młodszymi generacjami - dzięki ograniczaniu uzależnienia starszych od młodszych, likwidacji różnych form społecznego wykluczenia ludzi starych, sprzyjaniu ich szerokiej społecznej partycypacji oraz kształtowaniu stosunków międzypokoleniowej solidarności”⁷. Do podstawowych celów tej polityki należą m.in. reakcja na potrzeby konkretnej zbiorowości ludzi starych, żyjącej „tu i teraz” w oparciu o bieżącą diagnozę tychże potrzeb; sprzyjanie samodzielnemu życiu; zapewnianie osobom starszym ważnej i stabilnej pozycji w strukturze społeczności, w których żyją; uwzględnianie zróżnicowania sytuacji i potrzeb starszego pokolenia.

Politykę wobec starości rozumie się zaś jako „ustalenie pewnych generalnych cech tej fazy życia, związanych z nią zdarzeń krytycznych i zadań życiowych”⁸. Jest to polityka społeczna, która „korzystając z wiedzy o typowych potrzebach poszczególnych faz życia człowieka i o specyficznych potrzebach poszczególnych pokoleń (z których każde nieco inaczej przeżywa poszczególne fazy) - stwarza członkom społeczeństwa warunki pełnego, optymalnego

⁶ B. Szatur-Jaworska, *Dwa aspekty polityki społecznej - polityka wobec ludzi starych i polityka wobec starości*, [w:] B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, ASPRA-JR, Warszawa 2006, s. 291.

⁷ *Ibidem*, s. 291-292.

⁸ *Ibidem*, s. 292.

przeżywania poszczególnych faz życia i niesie pomoc w przypadku załamania się owego cyklu”⁹. Celami polityki wobec starości są m.in. wspomaganie jednostek w radzeniu sobie z kryzysami sytuacyjnymi i rozwojowymi, które - w określonych warunkach historycznych - są typowe dla starości; kształtowanie pozytywnego społecznego wizerunku starości, zapewnienie jej pozycji równoprawnej z innymi fazami życia; przygotowanie młodszych osób do czekającej ich starości.

O ile polityka wobec ludzi starych ma charakter krótkookresowy, to cele polityki wobec starości obejmują działania długookresowe, których efekty mogą być zauważalne dopiero po upływie wielu lat. Ponadto adresatami polityki społecznej wobec starości są nie tylko ludzie starzy, ale i młodsze pokolenia celem przygotowania do starości i tolerancji dla wszystkich faz życia. Tym samym polityka ta obejmuje popularyzację wiedzy o starości oraz ograniczanie negatywnych stereotypów.

W praktyce oba omawiane wymiary - polityka wobec ludzi starych i polityka wobec starości - powinny być prowadzone łącznie. Konceptje te są też powiązane m.in. z następującymi dziedzinami polityki społecznej: polityka zabezpieczenia społecznego (emerytury i inne świadczenia, pomoc społeczna itd.); polityka zdrowotna (organizacja ochrony zdrowia, promocja zdrowego stylu życia itd.); polityka rynku pracy (opóźnianie odchodzenia z rynku pracy, pomoc bezrobotnym w uzyskaniu pracy itd.); polityka mieszkaniowa (przystosowanie mieszkań do potrzeb osób starszych, programy budowy i zamiany mieszkań itd.); polityka edukacyjna (kształcenie ustawiczne, wsparcie dla Uniwersytetów Trzeciego Wieku, przygotowywanie specjalistów gerontologów itd.); polityka kulturalna (oferta kulturalna przystosowana do osób starszych, rozwijanie aktywności w czasie wolnym w celu lepszego przygotowania do starości itd.)¹⁰.

Należy przy tym zaznaczyć, iż w znacznej mierze zadania z zakresu realizacji tych dziedzin są projektowane i wdrażane na poziomie lokalnym – poszczególnych miast i gmin. Tymczasem podmioty realizujące te działania można dzielić ze względu na poziom formalizacji na formalne (np. organizacje pozarządowe, szpitale, stowarzyszenia kulturalne) i nieformalne (m.in. rodziny, grupy samopomocowe, wspólnoty sąsiedzkie) oraz ze względu na źródła finansowania i kryterium dostępu do świadczeń i usług instytucji polityki społecznej na podmioty sektora publicznego (państwowego, rządowo-samorządowego), komercyjnego (firmy prywatne, gospodarstwa domowe) i pozarządowego (stowarzyszenia, fundacje)¹¹. W Polsce kluczową rolę w procesie zaspokajania podstawowych potrzeb osób starszych odgrywają

⁹ *Ibidem*, s. 292.

¹⁰ *Ibidem*, s. 293-294.

¹¹ Por. B. Szatur-Jaworska, *Podmioty polityki społecznej wobec ludzi starych i starości*, [w:] B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, op. cit., s. 295.

rodziny oraz publiczne podmioty polityki społecznej¹². Do sektora publicznego należą m.in. podmioty zapewniające podstawy bezpieczeństwa materialnego (Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, biura emerytalne służb mundurowych), zaspokajające potrzeby zdrowotne (przychodnie, szpitale, sanatoria będące najczęściej własnością samorządów i finansowane ze składek na ubezpieczenie zdrowotne) i potrzeby opiekuńcze (ośrodki pomocy społecznej, domy pomocy społecznej, zakłady opiekuńczo-lecznicze i leczniczo-pielęgniacyjne). W tych trzech obszarach działają także instytucje komercyjne i pozarządowe, ale odgrywają tu mniejszą rolę. Ich znaczenie jest jednak większe w odniesieniu do zaspokajania potrzeb wyższego rzędu np. w obszarze edukacji, organizacji czasu wolnego i uczestnictwa osób starszych w kulturze.

Za B. Szatur-Jaworską wskazać można zestawienie cech idealnych modeli polityki społecznej wobec ludzi starych i wobec starości, które powinny służyć osiągnięciu dobrostanu i integracji społecznej (tabela 1)¹³. Autorka zaznacza przy tym, że w polityce wobec ludzi starych większą rolę powinny odgrywać podmioty centralne, pełniące funkcje redystrybucyjne, prawodawcze i kontrolne. Tymczasem w polityce wobec starości kluczowe zadania realizować powinny podmioty działające na poziomach lokalnym i regionalnym, w skali mikro i mezo, gdyż dysponują większymi możliwościami skutecznego działania na rzecz zmiany wizerunku starości.

Polityka społeczna wobec ludzi starych i starości może być także analizowana ze względu na skalę, zasięg oddziaływania podmiotów – od globalnej poprzez krajową i regionalną po lokalną¹⁴. Należy tu jedynie zaznaczyć, iż podmioty międzynarodowe pełnią głównie funkcję projektującą, wskazującą wytyczne do działań ustawodawczych i wykonawczych stanowiących adaptację tych wytycznych do krajowej, regionalnej i lokalnej tradycji, kultury, sytuacji społeczno-gospodarczej i demograficznej. W polityce społecznej wobec ludzi starych i wobec starości ważna rola przypada podmiotom lokalnym¹⁵. Wśród nich główne miejsce zajmują organy samorządu terytorialnego, które mogą tworzyć warunki dla realizacji potrzeb, zorganizować rynek usług społecznych oraz razem z podmiotami państwowymi - regulować ten rynek, określając wymagania, jakie powinny być spełnione przez podmioty publiczne, komercyjne i pozarządowe, na nim działające.

¹² *Ibidem*, s. 297.

¹³ B. Szatur-Jaworska, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, ASPRA-JR, Warszawa 2000, s. 134, 144.

¹⁴ B. Szatur-Jaworska, *Skale polityki społecznej wobec ludzi starych i starości*, [w:] B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, op. cit., s. 297.

¹⁵ *Ibidem*, s. 300-301.

Tabela 1. Polityka społeczna wobec starości i wobec ludzi starych - model projektujący

Cechy	Polityka społeczna wobec starości	Polityka społeczna wobec ludzi starych
Wzór dobrej starości	<ul style="list-style-type: none"> • Wszechstronne przygotowanie do starości • Pozytywne rozwiązywanie kryzysów rozwojowych i sytuacyjnych • Bogate uczestnictwo społeczne • Więcej naturalnych mniej patologicznych procesów w biologicznym starzeniu się 	<ul style="list-style-type: none"> • Stosunki rodzinne oparte na zasadzie solidarności i partnerstwa
Typ ładu społecznego	<ul style="list-style-type: none"> • Ład przedstawień zbiorowych (życie społeczne oparte na konformizmach, tradycjach; normy i wartości stwarzające przychylne nastawienie społeczeństwa do starości) 	<ul style="list-style-type: none"> • Ład porozumień (zorganizowane współdziałanie wielu ośrodków decyzji; szerokie uczestnictwo członków społeczeństwa w podejmowaniu decyzji; uzgadnianie interesów między różnymi grupami ludzi starych oraz między nimi, a innymi pokoleniami)
Związki z gospodarką	<ul style="list-style-type: none"> • Gospodarka rynkowa • Inwestycje w kapitał ludzki • Instytucje przezorności 	<ul style="list-style-type: none"> • Gospodarka rynkowa • Nakłady na politykę społeczną adekwatne do potrzeb ludzi starych
Kluczowe podmioty	<ul style="list-style-type: none"> • Rodzina • Państwo • Samorząd • Organizacje pozarządowe • Podmioty gospodarcze 	<ul style="list-style-type: none"> • Rodzina • Państwo • Samorząd • Organizacje pozarządowe • Podmioty gospodarcze
Związki z innymi dziedzinami polityki społecznej	<ul style="list-style-type: none"> • Polityka zdrowotna • Polityka edukacyjna • Polityka kulturalna 	<ul style="list-style-type: none"> • Polityka zabezpieczenia społecznego • Polityka mieszkaniowa • Polityka edukacyjna • Polityka kulturalna • Polityka zdrowotna
Zasady i kryteria dostępu do oferty polityki społecznej	<ul style="list-style-type: none"> • Powszechny dostęp • Technika zaopatrzeniowa • Pieniądz 	<ul style="list-style-type: none"> • Powszechny dostęp • Technika ubezpieczeniowa • Technika opiekuńcza • Przetarg między organizacjami ludzi starych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Szatur-Jaworska, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, ASPRA-JR, Warszawa 2000, s. 135-136.

Ponadto wyróżnić można przynajmniej trzy zasady, którymi powinny kierować się podmioty polityki społecznej wobec ludzi starych, które są istotne dla jej efektywności¹⁶. Pierwszą jest zasada subsydiarności - zgodnie z którą, realizacja celów wymaga stworzenia

¹⁶ P. Błędowski, *Zasady polityki społecznej*, [w:] B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, op. cit., s. 304-305.

warunków umożliwiających wykorzystanie w pierwszej kolejności potencjału, jaki stanowi rodzina i kręgi nieformalne w otoczeniu starego człowieka. Druga zasada dotyczy kompleksowości oceny potrzeb – podkreśla konieczność wszechstronnej analizy sytuacji ludzi starych i rozpatrywania jej pod kątem wzajemnie powiązanych ze sobą elementów (np. stan zdrowia, warunki mieszkaniowe, poziom dochodów, sytuacja rodzinna). Diagnoza potrzeb powinna mieć charakter całościowy, uwzględniający nie tylko strukturę potrzeb i ich rozmiary, ale też ocenę możliwości ich zaspokojenia przy wykorzystaniu istniejącej infrastruktury i udziału najbliższego otoczenia ludzi starych w procesie zaspokajania potrzeb. Trzecią zasadą jest zasada lokalności – zakłada się tu, iż na poziomie lokalnym istnieją najlepsze warunki dla integracji i partycypacji ludzi starych. Skuteczne włączenie starszych ludzi w realizację celów polityki społecznej wobec tej zbiorowości, jak i celów polityki branżowej wymaga wcześniejszego rozpoznania obszarów, w których działania wewnętrznie integrujące zbiorowość ludzi starych oraz tę zbiorowość z innymi grupami mieszkańców, są najbardziej pilne. Lokalność pozwala na „przełożenie” ogólnych celów polityki wobec ludzi starych na cele dopasowane do lokalnych potrzeb i możliwości.

W odniesieniu do lokalnej polityki wobec osób starszych wyróżnia się dwa jej typy skrajne¹⁷. Są to: (1) polityka nastawiona na interwencję w stosunku do najsłabszych ekonomicznie i znajdujących się w najtrudniejszej sytuacji życiowej ludzi starych; oraz (2) polityka nastawiona na optymalne zaspokojenie potrzeb różnych grup wchodzących w skład zbiorowości ludzi starych. W pierwszym modelu zakłada się, że celem polityki jest ustanowienie możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb. W drugim zaś, iż dodatkowo powinny być brane pod uwagę potrzeby związane z poczuciem przynależności do grupy, akceptacji oraz integracji osób starszych ze społecznością lokalną. Wybrany w danej gminie model zależny jest od pozycji społecznej zajmowanej przez osoby starsze w ich środowisku zamieszkania oraz od oczekiwań społecznych, zarówno ze strony samej zbiorowości osób starszych, jak i całej opinii publicznej. Istotne jest też, w jakim stopniu młodsze pokolenia skoncentrowane są na rozwiązywaniu własnych problemów, poziom zaawansowania procesów starzenia się demograficznego ludności danego obszaru oraz poziom warunków życia całej społeczności – im wyższy tym większa może być akceptacja dla potrzeb związanych ze starszym wiekiem.

W literaturze przedmiotu niekiedy stosuje się także odróżnienie polityki wobec „trzeciego wieku” i „czwartego wieku”¹⁸. W pierwszym przypadku zakłada się stwarzanie warunków do zwiększania aktywności osób znajdujących się w pierwszej fazie starości np.

¹⁷ P. Błędowski, *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych*, [w:] B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, op. cit., s. 310-311.

¹⁸ Por. B. Szatur-Jaworska, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, op. cit., s. 180-182; K. Komp, *The Political Economy of the Third Age*, [w:] D.C. Carr, K. Komp (eds.), *Gerontology in the Era of the Third Age. Implications and Next Steps*, Springer, Nowy Jork 2011, s. 51-52.

poprzez wydłużanie pracy zawodowej, popularyzację wolontariatu i innych form uczestnictwa w życiu publicznym. Polityka wobec „czwartego wieku” odnosi się natomiast do wdrażania zasady jak najdłuższego przebywania ludzi starych w miejscu ich zamieszkania, w tym koncepcji „życia wspieranego przez otoczenie” (ang. *ambient assisted living*) i „starzenia się w środowisku/miejscu zamieszkania” (ang. *ageing in place*). W praktyce może to być rozwój opieki otwartej i półotwartej, polegającej na organizowaniu usług i pracy socjalnej w mieszkaniach oraz w środowiskowych centrach socjalnych, tworzenie domów czasowego pobytu, modernizacja mieszkań, adaptacja ich do potrzeb osób niepełnosprawnych oraz wdrażanie gerontechnologii i technologii asystujących. Rozróżnienie na „trzeci wiek” i „czwarty wiek” wiąże się z wyodrębnianiem podgrup osób starszych: „młodszych starych” – znajdujących się między 60 a 74 rokiem życia, którzy potrafią zachować sprawność fizyczną i umysłową oraz samodzielność ekonomiczną oraz „starszych starych” - osób w przedziale wiekowym 75–89 lat częściej wymagających wsparcia innych oraz bardziej narażonych na niepełnosprawność, chorobę Parkinsona i Alzheimera.

W kontekście partycypacji społecznej i obywatelskiej seniorów i seniorek warto wskazać na koncepcję „polityki społecznej wobec kapitału społecznego”, przy czym kapitał społeczny można rozumieć szeroko jako potencjał współdziałania osadzony w powiązaniach międzyludzkich i normach społecznych, który może przynosić korzyści osobom, grupom i społeczeństwom¹⁹. Za M. Theiss przybliżyć można sześć elementów pożądanego modelu takiej polityki²⁰: (1) tworzenie na poziomie krajowym instytucjonalnych ram powstawania kapitału społecznego określonego typu w ramach realizowanych programów; (2) diagnozowanie form i przejawów kapitału społecznego w wymiarze krajowym, regionalnym i lokalnym z uwzględnieniem zjawiska nierównowagi kapitałów w podziale według rodzaju tworzących je powiązań²¹ oraz jego przemian i dystrybucji; (3) promowanie postaci kapitału społecznego zgodnego z zasadami państwa demokratycznego; (4) podejmowanie działań wspierających kooperację grup i osób w przestrzeni publicznej; (5) uwzględnianie potrzeb grup zagrożonych wykluczeniem społecznym; (6) zdecentralizowanie działań, gwarantowanie i wspieranie oddziaływań na kapitał społecznych podmiotów aktywnych na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym. Elementy te można uznać za zgodne z przytoczoną koncepcją polityki projektującej wobec osób starszych.

¹⁹ A. Klimczuk, *Kapitał społeczny ludzi starych na przykładzie mieszkańców miasta Białystok*, op. cit., s. 9.

²⁰ M. Theiss, *Krewni – znajomi – obywatele. Kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2007, s. 127-129.

²¹ Podział kapitału społecznego według tworzących go powiązań dotyczy trzech typów: opartego na więzi zrzeszeniowej (ang. *bridging*), na więzi naturalnej (ang. *bonding*) i na pionowych zależnościach władzy i zwierzchności (ang. *linking*).

Należy także zaznaczyć, iż koncepcje budowania kapitału społecznego mogą powstawać nie tylko „odgórnie” jako propozycje reform, działań politycznych czy administracyjnych, ale także „oddolnie”, na poziomie lokalnym jako spontaniczne działania obywateli i ich grup w tamach, np. udziału w konsultacjach, wolontariatu, działalności w grupach samopomocowych²². W rzeczywistości można zatem zaobserwować ambiwalencję w obszarze powstawania kapitału społecznego, także w odniesieniu do kategorii społecznej ludzi starych, polegającą na jednoczesnym występowaniu procesów jego generowania samorzutnego i intencjonalnego oraz występowania jego zarówno pozytywnych, jak i negatywnych efektów zewnętrznych. W tym kontekście podmioty polityki społecznej wobec starości i ludzi starych można także określać mianem infrastruktury kapitału społecznego ludzi starych, która obejmuje m.in. domy pomocy społecznej, dzienne domy pomocy, kluby seniora, Uniwersytety Trzeciego Wieku, uniwersytety wszystkich pokoleń, hospicja, grupy samopomocowe, grupy wolontariatu – pomocy ochotniczej, centra seniora, miejskie rady seniorów, wspólnoty mieszkaniowe seniorów, kluby i ogniska międzypokoleniowe, organizacje pozarządowe (wspierające osoby starsze w sferze zdrowotnej; skupiające osoby starsze i działające na ich rzecz; wspomagające ludzi starszych jako osoby biedne i samotne; wspierające domy pomocy społecznej lub prowadzące placówki opieki dla ludzi starszych; popularyzujące zagadnienia z zakresu gerontologii)²³.

Podstawowy dokument strategiczny w omawianym obszarze stanowi „Międzynarodowy Plan Działania nt. Aktywnego Starzenia się” prowadzony od 2002 przez Organizację Narodów Zjednoczonych²⁴. Zawiera on wytyczne skierowane do rządów krajowych podzielone na trzy priorytetowe kierunki działań:

1. „osoby starsze i rozwój” (kwestie społeczne: aktywny udział osób starszych w społeczeństwie i w rozwoju; zatrudnienie i starzenie się ludności aktywnej; rozwój wsi, migracje i urbanizacja; dostęp do wiedzy, edukacji i kształcenia; solidarność międzypokoleniowa; walka z ubóstwem; sytuacje zagrożenia);
2. „promocja zdrowia i dobrostanu w starszym wieku” (kwestie społeczne: promocja zdrowia i dobrostanu w ciągu całego życia; powszechny i równy dostęp do usług zdrowotnych; osoby starsze a HIV/AIDS; kształcenie opiekunów i kadr medycznych; potrzeby osób starszych w zakresie zdrowia psychicznego; osoby starsze i niepełnosprawność);
3. „zapewnienie włączających i wspierających środowisk” (kwestie społeczne: mieszkanie i środowisko życia; opieka i wsparcie dla niosących opiekę; porzucenie, złe traktowanie i przemoc; wizerunek starości).

²² Por. A. Klimczuk, *Kapitał społeczny ludzi starych na przykładzie mieszkańców miasta Białystok*, op. cit., s. 87-88.

²³ Por. *Ibidem*, s. 89-91.

²⁴ *Report of the Second World Assembly on Ageing. Madrid International Plan of Action on Ageing*, United Nations, New York 2002.

Plan powiązany jest z rozwijaną przez ONZ od lat 90. XX wieku koncepcją „budowy społeczeństwa dla ludzi w każdym wieku” (ang. *society for all ages*), która rekomenduje łączenie aktywnego starzenia się z budową „solidarności międzypokoleniowej”, którą można rozumieć ogólnie jako wyrażanie bezwarunkowego zaufania między członkami tego samego pokolenia lub różnych pokoleń. Tym samym można zaryzykować twierdzenie, iż dokument ten stymuluje analizę i rozwój nie tylko polityki aktywnego starzenia się, lecz też polityki relacji międzypokoleniowych (ang. *intergenerational policy*).

Pod pojęciem polityki relacji międzypokoleniowych można rozumieć zestawy działań ukierunkowane na kształtowanie i wdrażanie określonego „kontraktu międzypokoleniowego” (zasad dystrybucji zasobów między pokoleniami; w kontekście państwa dobrobytu w szczególności dotyczy to systemów emerytalnych) oraz ustanawiania i utrzymywania „reżimu międzypokoleniowego” (zasad określających kształt relacji międzypokoleniowych; spisanych lub nie, zasad obecnych w prawie, religii, etyce i obyczaju). Innymi słowy polityka ta dotyczy prowadzenia dyskursu i negocjowania skal, kierunków i środków dystrybucji zasobów między generacjami, przy czym może być narzucana siłą lub przemocą symboliczną przez jedno pokolenie innym lub tworzona wspólnie poprzez dialog. Ta współzależność pokoleń obejmuje trzy wymiary życia: jego przestrzeń, cykl i projekt, którym odpowiadają: miejsca sprzyjające międzypokoleniowości (polityka ochrony środowiska i polityka architektoniczna/urbanistyczna), interpretacje i stereotypy etapów życia (polityka (między)kulturowa i polityka edukacyjna) oraz wizje przyszłości wskazujące jednostkom szanse i prawa w razie utraty różnego rodzaju zasobów (polityka gospodarcza, polityka rynku pracy, polityka zdrowotna)²⁵. Wymiary te mogą zatem nie tylko podlegać analizom naukowym, ale też interwencjom w ramach zintegrowanej, spójnej polityki relacji międzypokoleniowych. Przykładów wdrażania jej w praktyce dostarcza tworzenie (lub przekształcanie istniejących) placówek i instytucji jako „wspólnych przestrzeni międzypokoleniowych”, czyli odpowiadających potrzebom dzieci i młodzieży oraz seniorów, a zarazem kształtujących ich wzajemne relacje²⁶. Może to być np. łączne prowadzenie domów pomocy społecznej i przedszkoli, klubów seniora i szkół, domów dla seniorów i bezdomnych matek, domów dziennej opieki dla seniorów i centrów rozwoju dzieci, wspólnot emerytalnych i akademickich.

Współcześnie wyróżnia się przynajmniej trzy koncepcje polityk wobec starzenia się społeczeństw – zestawów zasad zarządzania interesem publicznym w zakresie przygotowania jednostek i zbiorowości do życia po osiągnięciu etapu starości. Są to paradygmaty:

²⁵ J. Sáez, S. Pinazo, M. Sánchez, *Fostering intergenerational policies*, [w:] M. Sánchez (ed.), *Intergenerational programmes. Towards a society for all ages*, „la Caixa” Foundation, Barcelona 2007, s. 186-191.

²⁶ S.E. Jarrott, A.P.C. Weintraub, *Intergenerational shared sites: A practical model*, [w:] M. Sánchez (eds.), *Intergenerational programmes. Towards a society for all ages*, op. cit., s. 139.

produktywnego, aktywnego i kreatywnego starzenia się²⁷. Pierwsza koncepcja postuluje wydłużanie lat pracy, ograniczanie opieki socjalnej oraz zwiększanie indywidualnych wkładów w potencjalne świadczenia i usługi opiekuńcze. Koncepcja aktywnego starzenia się – przyjęta w przywoływanym planie Organizacji Narodów Zjednoczonych – zwraca zaś uwagę na potrzebę ograniczania dyskryminacji ze względu na wiek, wielowymiarowej edukacji i aktywizacji obywatelskiej w zabezpieczaniu praw ekonomicznych, politycznych i społecznych osób starszych co ma sprzyjać poprawie stanu zdrowia oraz rozwiązywaniu problemów rodzinnych i lokalnych. Paradygmat kreatywnego starzenia się dotyczy natomiast zaangażowania seniorów w aktywność twórczą celem odejścia od podkreślania ich problemów do wskazywania ich potencjałów. Programy łączące sztukę z edukacją ustawiczną, integracją społeczności oraz działaniami rehabilitacyjnymi i terapeutycznymi mają poprawiać kondycję fizyczną i psychospołeczną, budować znajomości oraz sprzyjać wykorzystaniu doświadczeń i przekazywaniu dziedzictwa przyszłym pokoleniom.

W odniesieniu do lokalnej polityki społecznej wobec ludzi starych i starości znaczenia nabiera także inicjatywa Globalnej Sieci Miast i Gmin Przyjaznych Starszemu Wiekowi (ang. *Global Network of Age-friendly Cities and Communities*) powołana w 2010 roku z inicjatywy Światowej Organizacji Zdrowia w następstwie prowadzonego od 2005 roku programu kształtowania standardów dostosowania miast do potrzeb osób starszych. Ośrodki kandydujące do członkostwa w sieci, zobowiązują się do opracowania i wdrożenia programów reform w ośmiu wymiarach (tabela 2)²⁸. Programy są oceniane i wspierane przez Światową Organizację Zdrowia, a główne kryterium stanowi zaangażowanie seniorów we wszystkie etapy działań – nie tylko np. jako członków rad opiniujących, ale też jako animatorów projektów oraz jako osoby monitorujące ich przebieg, uczestniczące w ich ewaluacji oraz usprawnianiu przyszłych działań.

Tabela 2. Wybrane cechy Miast Przyjaznych Starszemu Wiekowi według Światowej Organizacji Zdrowia

Wymiar	Cechy
Przestrzenie zewnętrzne i budynki	<ul style="list-style-type: none"> • Miejsca publiczne są czyste i przyjemne. • Występuje dostateczna ilość terenów zielonych oraz zadbanej i bezpiecznych miejsc siedzących na świeżym powietrzu. • Chodniki są dobrze utrzymane, wolne od przeszkód i zarezerwowane wyłącznie dla pieszych. • Chodniki mają powierzchnię antypoślizgową, są wystarczająco szerokie dla wózków inwalidzkich a krawężniki spadają do poziomu drogi. • Przejścia dla pieszych są wystarczające pod względem liczby i bezpieczne dla osób o różnym stopniu i rodzaju niepełnosprawności. Posiadają oznaczenia antypoślizgowe,

²⁷ Zob. A. Klimczuk, *Kreatywne starzenie się. Przykłady zagranicznych i polskich zaleceń i praktyk*, op. cit.

²⁸ *Global Age-friendly Cities: A Guide*, WHO, Geneva 2007.

	<p>sygnały wizualne i dźwiękowe oraz odpowiedni czas potrzebny do przejścia.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kierowcy ustępują pierwszeństwa pieszym na skrzyżowaniach i przejściach dla pieszych. • Ścieżki rowerowe są oddzielone od chodników i innych przejść dla pieszych. • Bezpieczeństwo w przestrzeni publicznej jest promowane poprzez wykorzystanie dobrego oświetlenia ulicznego, patrole policji i edukację społeczną. • Usługi są umieszczane razem i są dostępne. • Wprowadzone są specjalne udogodnienia w obsłudze klientów takie jak oddzielne kolejki lub kasy dla osób starszych. • Budynki są dobrze oznaczone na zewnątrz i od wewnątrz. Posiadają dostateczną ilość miejsc do siedzenia i toalet, dostępne windy, rampy, poręcze i schody oraz podłogi antypoślizgowe. • Toalety publiczne na zewnątrz i w pomieszczeniach są w dostatecznej liczbie, czyste, dobrze utrzymane i dostępne.
Transport	<ul style="list-style-type: none"> • Opłaty za transport publiczny są adekwatne do kosztów, wyraźnie widoczne i przystępne. • Komunikacja miejska działa pewnie i często, także w nocy oraz w weekendy i święta. • Wszystkie obszary i usługi miejskie są dostępne za pośrednictwem transportu publicznego, z dobrymi połączeniami komunikacyjnymi oraz dobrze oznakowanymi trasami i pojazdami. • Pojazdy są czyste, dobrze utrzymane i dostępne, niezatłoczone i wyposażone w specjalne siedzenia, których zasady korzystania są przestrzegane. • Dla osób niepełnosprawnych dostępny jest specjalistyczny transport. • Kierowcy zatrzymują się na wyznaczonych przystankach i przy krawężniku w celu ułatwienia wsiadania oraz czekają na zajęcie miejsc przez pasażerów przed ruszeniem. • Przystanki i stacje transportu są dogodnie zlokalizowane, dostępne, bezpieczne, czyste, dobrze oświetlone i oznakowane, z odpowiednimi siedzeniami i schronieniami. • Użytkownicy mają dostęp do kompletnych i przystępnych informacji na temat tras, rozkładów i obiektów przeznaczenia specjalnego. • Gdy transport publiczny jest zbyt ograniczony dostępny jest transport dostarczany przez wolontariuszy. • Taksówki są dostępne i przystępne cenowo, a kierowcy są uprzejmi i pomocni. • Drogi są dobrze utrzymane, wraz ze studzienkami kanalizacyjnymi i dobrym oświetleniem. • Przepustowość ruchu jest dobrze regulowana. • Drogi są wolne od przeszkód, które ograniczają widoczność kierowcom. • Znaki drogowe i skrzyżowania są widoczne oraz dobrze przygotowane. • Szkolenia kierowców i kursy odświeżające umiejętności są promowane wśród wszystkich kierowców. • Parkingi i przystanki są bezpieczne, w dostatecznej liczbie i o dogodnym położeniu. • Parkingi priorytetowe i przystanki dla osób ze specjalnymi potrzebami są dostępne i szanowane.
Mieszkalnictwo	<ul style="list-style-type: none"> • Wystarczające, tanie mieszkania są dostępne w miejscach, które są bezpieczne oraz znajdują się w pobliżu usług publicznych i reszty społeczności. • Dostępne są możliwości wystarczającego i niedrogiego utrzymania domu i usług wsparcia. • Mieszkania są dobrze skonstruowane i zapewniają bezpieczne i wygodne schronienie przed niepogodą. • Wnętra parterów i wyższych pięter zapewniają swobodę ruchu we wszystkich pokojach i korytarzach.

	<ul style="list-style-type: none"> • Możliwości modyfikacji domów są dostępne w przystępnych cenach, a ich deweloperzy rozumieją potrzeby osób starszych. • Publicznie i komercyjnie wynajmowane mieszkania są czyste, zadbane i bezpieczne. • Dostępne są wystarczające i niedrogie mieszkania dla słabych i niepełnosprawnych osób starszych, wraz z odpowiednimi usługami świadczonymi lokalnie.
Uczestnictwo społeczne	<ul style="list-style-type: none"> • Miejsca na imprezy i działania społeczne są dogodnie zlokalizowane, dostępne, dobrze oświetlone i łatwo do nich dotrzeć komunikacją publiczną. • Imprezy odbywają się w terminach dogodnych osobom starszym. • W działaniach i wydarzeniach mogą uczestniczyć indywidualnie lub z osobą towarzyszącą. • Zajęcia i atrakcje są niedrogie, bez ukrytych lub dodatkowych kosztów uczestnictwa. • Dobre informacje o działaniach i wydarzeniach są powszechnie dostępne, w tym szczegóły dotyczące dostępności urządzeń i możliwości transportu osób starszych. • Szeroki zakres wydarzeń jest oferowany celem dotarcia do zróżnicowanej zbiorowości osób starszych. • Spotkania z uczestnictwem osób starszych odbywają się w wielu różnych punktach znanych lokalnej społeczności, takich jak ośrodki rekreacyjne, szkoły, biblioteki, domy kultury i parki. • Wydarzenia mają zasięg pozwalający na włączenie uczestnictwa w nie osób zagrożonych izolacją społeczną.
Szacunek i integracja społeczna	<ul style="list-style-type: none"> • Osoby starsze regularnie uczestniczą w konsultacjach dotyczących lepszego dostarczania publicznych, pozarządowych i komercyjnych usług. • Usługi i produkty są dostarczane przez publicznych i komercyjnych usługodawców celem dostosowania ich do zmieniających się potrzeb i preferencji. • Pracownicy usługodawców są uprzejmi i pomocni. • Osoby starsze są widoczne w środkach masowego przekazu oraz przedstawiane pozytywnie i bez stereotypów. • Imprezy, działania i wydarzenia o zasięgu wspólnotowym przyciągają przedstawicieli wszystkich pokoleń poprzez ich dostosowanie do specyficznych ze względu na wiek potrzeb i preferencji. • Starsi ludzie są szczególnie włączani do działalności społecznej na rzecz rodzin. • Szkoły stwarzają możliwości zapoznania się z tematyką starzenia się i osób starszych oraz angażują seniorów do prowadzenia zajęć szkolnych. • Starsi ludzie są uznani we wspólnocie za ich osiągnięcia w przeszłości, jak również za swój obecny wkład w życie społeczne. • Osoby starsze, które są mniej zamożne mają dobry dostęp do usług publicznych, pozarządowych i komercyjnych.
Aktywność obywatelska i zatrudnienie	<ul style="list-style-type: none"> • Starsi wolontariusze mają szeroki zakres elastycznych opcji działania. Mają dostęp do szkoleń, rozpoznania w społeczności, poradnictwa i odszkodowania za poniesione koszty. • Właściwości starszych pracowników są dobrze promowane. • Promowany jest szereg elastycznych i odpowiednio płatnych możliwości pracy dla ludzi starszych. • Dyskryminacja ze względu na wiek jest zabroniona podczas rekrutacji, utrzymania, awansów i szkoleń pracowników. • Miejsca pracy są dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych. • Promowane i wspierane są możliwości samozatrudnienia się osób starszych. • Dostępne są możliwości uczestnictwa w szkoleniach w dla starszych pracowników także po przejściu na emeryturę. • Organy decyzyjne w sektorze publicznym, komercyjnym i pozarządowym wspierają i

	ułatwiają członkostwo osób starszych.
Komunikacja i informacja	<ul style="list-style-type: none"> • Podstawowy, efektywny system informacyjny dociera do mieszkańców społeczności w każdym wieku. • Zapewnione i skoordynowane jest regularne i szerokie rozpowszechnianie informacji. Dostęp jest scentralizowany. • Oferowane są regularne audycje informacyjne interesujące dla osób starszych. • Promowane jest ustne porozumiewanie się przystępne osobom starszym. • Osoby zagrożone izolacją społeczną otrzymują poszczególne informacje od zaufanych osób. • Publiczni i komercyjni usługodawcy dostarczają przyjazne, osobiste usługi na żądanie. • Drukowane informacje - w tym formularze urzędowe, napisy telewizyjne i teksty na wyświetlaczach wizualnych - mają duże litery, a główne wnioski są pokazywane poprzez stosowanie wyraźnych nagłówków i pogrubionych czcionek. • Drukowane i mówione komunikaty używają prostych, znanych słów w krótkich, bezpośrednich zdaniach. • Zautomatyzowane systemy automatycznych sekretarek podają instrukcje wolno i wyraźnie oraz informują rozmówców, jak powtórzyć komunikat w dowolnym momencie. • Sprzęt elektroniczny, taki jak telefony komórkowe, radia, telewizory oraz bankomaty i automaty biletowe, posiadają duże przyciski i duże napisy. • Istnieje szeroki publiczny dostęp do komputerów i Internetu, bez lub za niewielką opłatą, w miejscach publicznych takich jak urzędy, ośrodki kultury i biblioteki.
Usługi społeczne i zdrowotne	<ul style="list-style-type: none"> • Zaoferowany jest odpowiedni zakres usług medycznych i opieki środowiskowej celem promocji, utrzymania i przywracania zdrowia. • Usługi opieki domowej obejmują zabiegi medyczne, opiekę osobistą i sprząatanie. • Usługi społeczne i zdrowotne są dogodnie zlokalizowane, a dojazd do nich jest możliwy wszystkimi dostępnymi środkami transportu. • Stacjonarne ośrodki opieki nad osobami starszymi i placówki wyznaczone do pełnienia ich funkcji są zlokalizowane w pobliżu usług publicznych i reszty społeczności. • Placówki ochrony zdrowia i opieki środowiskowej zostały bezpiecznie skonstruowane i są łatwo dostępne. • Osobom starszym dostarczane są przejrzyste i przystępne informacje na temat zdrowia i opieki społecznej. • Świadczenie usług jest skoordynowane i proste administracyjnie. • Wszyscy pracownicy usługodawców odnoszą się z szacunkiem do osób starszych, są pomocni i odpowiednio przeszkoleni. • Ekonomiczne bariery utrudniające dostęp do służby zdrowia i pomocy społecznej są zminimalizowane. • Ludzie w każdym wieku są zachęcani i wspierani w świadczeniu usług wolontariackich i dobrowolnych. • Istnieje wystarczająca i dostępna ilość miejsc pochówku. • Lokalne planowanie kryzysowe uwzględnia słabości i możliwości osób starszych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Global Age-friendly Cities: A Guide*, WHO, Geneva 2007.

Do 2014 roku w Polsce relatywnie niewiele miast podjęło inicjatywy na rzecz uporządkowania i zintegrowania lokalnej polityki wobec starości i wobec osób starszych²⁹. Zadania w tym zakresie określane są głównie w ogólnych programach rozwiązywania problemów społecznych lub pomocy społecznej, lecz nie w odrębnych dokumentach dotyczących tylko analizowanego zagadnienia. Istotny wpływ na kształtowanie takich dokumentów mają m.in. obecność Polski w Unii Europejskiej i zwiększona w związku z tym racjonalizacja planowania inwestycji publicznych, działalność w głównych ośrodkach kraju ekspertów z zakresu gerontologii, prężnie rozwijający się ruch Uniwersytetów Trzeciego Wieku oraz prace nad rządowym programem „Solidarność pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+”, który przyjęto w 2008 roku. Pierwsze dokumenty miejskie dotyczące w szczególności omawianego obszaru były przyjmowane od 2008 roku kolejno w: Warszawie, Sochaczewie, Poznaniu, Elblągu, Tomaszowie Mazowieckim, Olsztynie, Katowicach, Częstochowie, Nowym Mieście Lubawskim, Działdowie, Gnieźnie i Lublinie. W tym miejscu wystarczy zaznaczyć, iż dokumenty zaledwie trzech miast – Poznania, Warszawy i Tomaszowa Mazowieckiego - powołują się na aktualne zalecenia międzynarodowe. Jednocześnie koncentrują się one głównie na aspektach zabezpieczenia socjalnego i pomocy społecznej w ramach polityki wobec ludzi starych i bardzo rzadko w wąskim zakresie obejmują zagadnienia z zakresu polityki wobec starości. Krytycznie ocenia się też nieuwzględnianie kwestii związanych z płcią kulturową, podczas gdy starzenie się ludności cechuje zjawisko jej feminizacji - kobiety bowiem żyją dłużej i częściej niż mężczyźni dożywają starości. Tylko w dokumentach przyjętych w Warszawie i Poznaniu można zauważyć systemowe podejście do rozwiązywania problemów związanych ze starzeniem się – w pozostałych przypadkach działania się wybiórcze i trudno dostrzec mechanizmy ich potencjalnej koordynacji. W dotychczasowych dokumentach miejskich niemal zupełnie pomija się elementy polityki gospodarczej i brakuje w nich odniesienia do koncepcji „srebrnej gospodarki” jako systemu produktów i usług dostosowanych nie tylko do osób starszych, ale i do wszystkich grup wieku, promowanej przez Komisję Europejską oraz kraje o bogatych doświadczeniach w rozwiązywaniu problemów związanych ze starzeniem się (takich jak Niemcy, Finlandia i Japonia). Odwołania do tej koncepcji są zaś obecne w dokumentach centralnych oraz mniej (podlaskie, warmińsko-mazurskie) lub bardziej (małopolskie) bezpośrednio w dokumentach wojewódzkich. Pozytywnie ocenia się zaś relatywnie częste wskazywanie na różne działania na rzecz integracji i edukacji międzypokoleniowej. Niemniej dotychczas w kraju nie powstały dokumenty strategiczne dotyczące wyłącznie tego zagadnienia na poziomie lokalnym. Zagadnienia polityki relacji

²⁹ Zob. A. Klimczuk, *Polskie miasta wobec starości i starzenia się*, op. cit.; *Raporty wojewódzkie projektu ASOS, Projekt „Aktywny senior - najlepszy rzecznik swoich społeczności”*, WRZOS, 01.02.2013, www.wrzos.org.pl/?id=290&m=8 [06.07.2014].

międzypokoleniowych są jednak obecne w dokumentach szczebla centralnego (omawianych w dalszej części niniejszego raportu) oraz w publikacjach Biura Rzecznika Praw Obywatelskich³⁰.

1.2. Priorytety krajowej polityki społecznej wobec ludzi starych i starości

- *Program Solidarność pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+,* Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2013.

Za punkt wyjścia do przeglądu dokumentów dotyczących krajowej polityki społecznej wobec ludzi starych i starości w niniejszym raporcie przyjmuje się ustanowiony w 2008 roku program rządowy „Solidarność pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+”, którego celem jest wzrost do 2020 roku wskaźnika zatrudnienia ludności znajdującej się między 55 a 64 rokiem życia do poziomu 50%. Jego osiągnięcie ma oznaczać zarazem zmniejszenie transferów skierowanych do osób starszych, co pozwoli na większe wsparcie dzieci i młodzieży, które są najbardziej zagrożone ubóstwem. Założono tu też, że istotne jest prowadzenie – z udziałem przedsiębiorstw i indywidualnej odpowiedzialności obywateli – polityki aktywnego starzenia się np. poprzez promocję zdrowia i bezpieczeństwa pracowników w każdym wieku, prewencję problemów związanych z wiekiem, ograniczenie zachęt do wcześniejszego przechodzenia na emeryturę, podniesienie wieku emerytalnego i stopniowe jego wyrównywanie dla kobiet i mężczyzn.

W 2013 roku przygotowano aktualizację programu z uwzględnieniem diagnozy przygotowanej w ramach prac Rady Programowej 50+ oraz wyników badań i analiz w ramach projektu „Wyrównywanie szans na rynku pracy dla osób 50+” prowadzonych przez Uniwersytet Łódzki. Cele, priorytety i kierunki działań w Programie „Solidarność pokoleń” są następujące:

Cel 1. Dostosowanie kompetencji oraz podniesienie kwalifikacji osób 45+ z perspektywy potrzeb rynku pracy: Priorytet 1.1. Rozwój i poprawa jakości oferty edukacyjnej dla osób 45+ oraz dostosowanie jej do potrzeb rynku pracy oraz potrzeb i możliwości jej odbiorców; Priorytet 1.2. Uczenie się przez całe życie jako czynnik wspierający aktywność zawodową; Priorytet 1.3. Wdrożenie rozwiązań zachęcających pracodawców (szczególnie z małych i średnich firm) do rozwoju kompetencji pracowników 45+; Priorytet 1.4. Uwzględnienie w rozwoju krajowego systemu kwalifikacji wspierania aktywności edukacyjnej osób po 45. roku życia.

³⁰ Zob. B. Szatur-Jaworska (red.), *Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2013; M. Rosochacka-Gmitrzak, A. Chabiera (red.), *Dialog Międzypokoleniowy. Między ideą a praktyką. Inspiracje*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2013.

Cel 2. Rozwój kultury organizacji i środowiska pracy bardziej przyjaznych pracownikom w wieku 50+: Priorytet 2.1. Rozwój systemów planowania kariery zawodowej, zdobywania kompetencji oraz zarządzania wiekiem w przedsiębiorstwach w celu wykorzystania potencjału pracowników w wieku 50+; Priorytet 2.2. Poprawa warunków pracy oraz wzrost motywacji i zadowolenia z pracy pracowników w wieku 50+; Priorytet 2.3. Wdrożenie rozwiązań systemowych zachęcających pracodawców do zatrudniania i utrzymywania zatrudnienia osób w wieku 50+; Priorytet 2.4. Poprawa wizerunku i przełamywanie stereotypów dotyczących pracowników w wieku 50+, a także przeciwdziałanie dyskryminacji ze względu na wiek w firmach i instytucjach.

Cel 3. Zwiększenie skuteczności i efektywności działań promujących zatrudnienie i aktywność zawodową: Priorytet 3.1 Upowszechnienie w instytucjach rynku pracy instrumentów aktywizacji zawodowej skierowanych do osób w wieku 50+ oraz poprawa ich skuteczności; Priorytet 3.2. Rozwój przedsiębiorczości z zaangażowaniem osób w wieku 50+, w tym przedsiębiorczości społecznej; Priorytet 3.3. Wdrożenie systemowych rozwiązań zachęcających osoby w wieku 50+ do pozostawania w zatrudnieniu i podejmowania pracy.

Cel 4. Wspieranie idei aktywnego i zdrowego starzenia się: Priorytet 4.1. Upowszechnianie idei aktywnego i zdrowego starzenia się; Priorytet 4.2. Upowszechnienie profilaktyki zdrowotnej oraz możliwości poprawy kondycji fizycznej i psychicznej osób w wieku 50+; Priorytet 4.3. Wspieranie zmian systemowych rozwiązań dotyczących aktywnego i zdrowego starzenia się poprzez współpracę w tym zakresie.

Cel 5. Rozwój współpracy na rzecz wzrostu zatrudnienia osób 50+: Priorytet 5.1. Stworzenie i rozwijanie stałych form współpracy i koordynacji działań rządu, samorządów regionalnych, organizacji pracodawców, związków zawodowych, reprezentacji organizacji pozarządowych, reprezentacji podmiotów ekonomii społecznej, środowisk naukowych i mediów w sferze aktywizacji zawodowej i zatrudnienia osób w wieku 50+; Priorytet 5.2. Rozwój współpracy, na rzecz zatrudnienia osób w wieku 50+, samorządów terytorialnych, pracodawców, związków zawodowych, organizacji pozarządowych, podmiotów ekonomii społecznej, środowisk naukowych i mediów na poziomie regionalnym i lokalnym.

Cel 6. Transfery społeczne wspierające aktywność zawodową osób w wieku przedemerytalnym: Priorytet 6.1. Wydłużenie efektywnego wieku emerytalnego; Priorytet 6.2. Stopniowe ograniczanie alternatywnych dróg dezaktywizacji zawodowej z wykorzystaniem systemu świadczeń społecznych.

- M. Boni (red.), *Raport o kapitale intelektualnym Polski*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów. Zespół Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2008.
- M. Boni (red.), *Raport Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów. Zespół Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2009.
- *Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju 2030*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów. Zespół Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2013.

Rozwinięcie koncepcji solidarności pokoleń zawierają dokumenty opracowywane przez Zespół Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów: „Raport o kapitale intelektualnym Polski” (2008 rok), raport „Polska 2030” (2009 rok) i „Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju” (2013 rok; projekt w 2011). W pierwszym opracowaniu przedstawiono indeks kapitału intelektualnego (którego elementy w tym ujęciu stanowią kapitał społeczny, ludzki, strukturalny i relacyjny) w porównaniu do 16 krajów europejskich. Uwzględniono przy tym podział na cztery pokolenia Polaków: dzieci i młodzieży, studentów, dorosłych i seniorów oraz wskazano na powiązane z nimi możliwości rozwoju – kolejno: polityki rodzinnej, podniesienia jakości nauczania, ukierunkowania szkolnictwa na potrzeby rynku pracy oraz aktywizacji seniorów. Kapitał intelektualny polskich seniorów uplasował się tutaj na ostatniej pozycji wśród porównywanych krajów, głównie ze względu na ich niską aktywność zawodową, wysokie poczucie alienacji oraz niski poziom dostępności do usług medycznych. Uznano, że poprawie tego stanu powinny służyć m.in. zmiana polityki państwa wobec seniorów, stworzenie paktu na rzecz aktywności osób starszych, działania na rzecz zmiany postaw społecznych wobec seniorów, zmiany oferty edukacyjnej, popularyzacja zarządzania wiekiem i reforma systemu emerytalnego.

W raporcie „Polska 2030” założono zaś, iż solidarności pokoleń to perspektywa, która ma pozwolić na odejście od „rządów przypadku” obejmujących horyzont czasowy kalendarza wyborczego, na rzecz przywództwa strategicznego umożliwiającego uniknięcie dryfu rozwojowego kraju i realizację projektu cywilizacyjnego, wykraczającego poza transformację systemową realizowaną od początku lat 90. XX wieku. Ponadto założono, iż koncepcja ta ma służyć budowie opiekuńczego społeczeństwa (ang. *welfare society*), które ma uzupełniać tworzenie państwa wspierającego pracę (ang. *workfare state*).

W „Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju” solidarność pokoleń została natomiast wskazana jako jedna z trzech głównych zasad rozwoju kraju, obok solidarności terytorialnej (między regionami) i solidarności innowacyjnej (między wyrównywaniem szans i konkurencyjnością). Wskazano tu na tworzenie warunków współpracy i uniknięcia konfliktu pokoleń między przedstawicielami pierwszego powojennego wyżu demograficznego („analogowego”), którzy będą zmniejszać swoje zaangażowanie publiczne i aktywność

zawodową oraz drugiego powojennego wyżu demograficznego („cyfrowego”), którzy współcześnie wkraczają w życie zawodowe i publiczne. Rezultatem ma być budowa dostosowanej do potrzeb starzejącej się populacji „srebrnej gospodarki” oraz „wielopokoleniowego społeczeństwa sieci”.

Starzenie się populacji kraju w dokumencie tym jest wskazywane w kilku celach. W Celu 1 „Wspieranie prorozwojowej alokacji zasobów w gospodarce, stworzenie warunków dla wzrostu oszczędności oraz podaży pracy i innowacji” (kierunek interwencji: zwiększenie udziału wydatków rozwojowych, zmniejszenie wydatków o charakterze stricte transferowym dzięki m.in. stopniowemu zrównywaniu wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn na poziomie 67 lat; stopniowe zwiększanie wydatków sektora instytucji rządowych i samorządowych na zdrowie, tak aby możliwe było sprostanie rosnącemu popytowi na usługi zdrowotne starzejącej się ludności Polski przy jednoczesnej poprawie standardu usług medycznych; kierunek interwencji: „zmiany w strukturze opodatkowania zmierzające do wzmacniania bodźców ekonomicznych sprzyjających oszczędzaniu (w tym: na starość”).

W Celu 2 „Zmniejszenie długu publicznego i kontrola deficytu w cyklu koniunkturalnym” zwraca się zaś uwagę na kierunek interwencji „trwała redukcja deficytu sektora instytucji rządowych i samorządowych” poprzez sukcesywne reformowanie wszystkich segmentów systemu emerytalnego, racjonalizację systemów specjalnych oraz powiązanie wysokości składek emerytalno-rentowych płaconych przez rolników z osiąganymi przez nich dochodami.

W Celu 3 „Poprawa dostępności i jakości edukacji na wszystkich etapach oraz podniesienie konkurencyjności nauki” podkreśla się kierunek interwencji: „upowszechnianie uczenia się dorosłych, przede wszystkim w trybie pozaformalnym oraz w miejscu pracy oraz zapewnienie skutecznego mechanizmu łączącego finansowanie tej formy uczenia ze środków prywatnych i publicznych” w tym „wspieranie i promocja atrakcyjnej oferty edukacyjnej adresowanej do seniorów oraz innowacyjnych rozwiązań na rzecz motywowania seniorów do uczenia się dla zachowania aktywności”.

W Celu 5 „Stworzenie Polski Cyfrowej” proponuje się m.in. interwencje na rzecz „wdrożenia powszechnej edukacji cyfrowej oraz stworzenia nowoczesnej sieciowej infrastruktury i zasobów edukacyjnych”.

W Celu 6 „Rozwój kapitału ludzkiego poprzez wzrost zatrudnienia i stworzenie ‘workfare state’” zakłada się interwencje na rzecz „wprowadzenia nowych rozwiązań zapewniających powszechność opieki nad osobami niesamodzielnymi oraz poszerzenie oferty opieki instytucjonalnej, tak aby odpowiedzieć na wyzwania związane ze starzeniem się społeczeństwa i zapewnić wsparcie rodzinom, w których znajdują się osoby niesamodzielne”; „dostosowanie systemu ochrony zdrowia do prognozowanych do roku 2030 zmian demograficznych, w szczególności wzmocnienie działań na rzecz rozwoju infrastruktury i

zasobów kadrowych w obszarach opieki nad matką i dzieckiem oraz osobami starszymi”; „rozpoczęcie działań mających na celu wdrożenie holistycznych standardów opieki nad osobami w wieku geriatrycznym poprzez między innymi rozwój nowoczesnej infrastruktury w obszarze geriatry, dostosowanie kształcenia kadr medycznych do identyfikowanych potrzeb oraz nowoczesną organizację geriatrycznych świadczeń zdrowotnych”; „stworzenie modelu aktywności intelektualnej, społecznej i zawodowej osób starszych opartego na wykorzystywaniu ich potencjałów i zapobieganiu wykluczeniu społecznemu”; „stworzenie miksu dochodowego opartego na świadczeniach emerytalnych oraz wynagrodzeniu z pracy, tak aby zapobiegać wykluczeniu społecznemu osób starszych (dostęp do opieki zdrowotnej i długoterminowej na odpowiednim poziomie) oraz zbyt szybkiej rezygnacji z zatrudnienia poprzez wzrost jej opłacalności”; „stworzenie nowego modelu elastycznego zatrudnienia dla osób starszych”. „wspieranie poprawy dostępu do edukacji i zasobów kultury na każdym etapie życia”; „wspieranie uczenia się przez całe życie, w tym tworzenia uniwersytetów trzeciego wieku”; „wsparcie rozwoju srebrnej gospodarki”.

W Celu 8 „Wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych” założono „rewitalizację obszarów problemowych w miastach” w tym „opracowanie programów przeciwdziałających wykluczeniu społecznemu na obszarach problemowych miast, a więc m.in. systemy stypendialne dla pobierających naukę, podnoszenie poziomu merytorycznego placówek edukacyjnych, wspieranie programów współpracy międzypokoleniowej i między różnymi grupami społecznymi, a także zapewnienie infrastruktury i oferty czasu wolnego dla młodzieży”.

W Celu 11 „Wzrost społecznego kapitału rozwoju” za kierunek interwencji uznano „przygotowanie i wprowadzenie programu edukacji obywatelskiej na wszystkich poziomach edukacji, w perspektywie uczenia się przez całe życie”.

- *Strategia Rozwoju Kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2012.

Tematyka starzenia się społeczeństwa została poruszona w kilku celach strategii. W Celu I.2. „Zapewnienie środków na działania rozwojowe” kierunek interwencji I.2.3. „Zwiększenie wykorzystania środków pozabudżetowych” gdzie założono stworzenie warunków ekonomiczno-instytucjonalnych sprzyjających oszczędzaniu na starość. W kierunku interwencji I.3.2. „Rozwój kapitału społecznego” założono, iż ważne będzie stworzenie odpowiednich regulacji prawnych dla rozwoju nieformalnej edukacji obywatelskiej oraz objęcie nią osób, które zakończyły już edukację formalną, w tym osób w wieku 50+, promocja uczenia się przez całe życie oraz wolontariatu, w szczególności wśród osób w wieku 50+. W kierunku interwencji I.3.3.

„Zwiększenie bezpieczeństwa obywatela” założono położenie nacisku na „segmenty ochrony zdrowia, które będą - z jednej strony - sprzyjać polityce dietności i profilaktyce zdrowia najmłodszej populacji (wsparcie programów leczenia bezpłodności, rozszerzenie zakresu promocji badań prenatalnych, zapewnienie właściwych standardów opieki okołoporodowej oraz opieki nad matką i dzieckiem), a z drugiej - odpowiadać będą wyzwaniom epidemiologicznym starzejącego się społeczeństwa (lepszy dostęp i poprawa jakości świadczeń geriatrycznych, onkologicznych, kardiologicznych, neurologicznych, ortopedycznych, reumatologicznych, endokrynologicznych i opieki długoterminowej”.

W Celu II.4. „Rozwój kapitału ludzkiego” zakłada się, że „postępujący proces starzenia się społeczeństwa stwarza konieczność wydłużenia okresu aktywności zawodowej Polaków. Przeprowadzone zostaną reformy systemowe w zakresie systemu świadczeń społecznych (w tym ubezpieczeń społecznych), skutkujące wydłużeniem wieku emerytalnego (w tym ograniczenie specyficznych uprawnień w podsystemach branżowych systemu emerytalnego) oraz zrównaniem wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn. Towarzyszyć temu będzie promowanie pracowników starszych wśród pracodawców (ukazujące m.in. mocne strony pracownika starszego i przełamujące stereotypowe myślenie o nich) oraz rozwiązania systemowe wspierające zatrudnienie osób starszych. Wspierane będą także działania zmierzające do umożliwiania osobom w wieku 50+ zdobywanie nowej i uzupełnianie posiadanej już wiedzy w instytucjach edukacyjnych, w tym w instytucjach szkolnictwa wyższego, pozwalające na zatrzymanie osób starszych na rynku pracy. Działania takie przyczynią się do aktywizacji tej grupy osób zarówno na rynku pracy jak i w debacie społecznej”. Istotny tu kierunek działań to II.4.2. „Poprawa jakości kapitału ludzkiego” gdzie zakłada się, że „obywatele powinni mieć zapewniony powszechny dostęp do wysokiej jakości edukacji przez całe życie - od różnych form wczesnej edukacji do późnej starości (m.in. Uniwersytety Trzeciego Wieku), a zadaniem polskich szkół powinno być nie tylko kształcenie ogólne, ale także przygotowanie absolwentów do potrzeb rynku pracy”. Kolejny zaś kierunek interwencji to II.5.2. „Upowszechnienie wykorzystania technologii cyfrowych” gdzie zakłada się, że „różnice w umiejętnościach korzystania z nowych technologii mogą prowadzić do cyfrowego wykluczenia. W Polsce osiami podziału między osobami biegłymi w cyfrowych technologiach, a nieposiadającymi tych umiejętności są wiek, miejsce zamieszkania i wykształcenie. O ile wśród osób młodych korzystanie z Internetu jest dosyć powszechne, o tyle wykluczenie cyfrowe osób starszych staje się problemem”.

Ponadto w Celu III.1.2. „Zmniejszenie ubóstwa w grupach najbardziej nim zagrożonych” założono, że „działania w zakresie poprawy spójności społecznej w ciągu najbliższych 10 lat, a w szczególności po 2020 roku, muszą uwzględniać zmiany demograficzne związane ze starzejącym się społeczeństwem. Newralgicznym elementem będzie zapewnienie osobom starszym dostępu

do świadczeń zdrowotnych i usług opieki długoterminowej. Ważnym jest też aktywizowanie członków tej grupy społecznej, tak by było możliwe zatrzymywanie ich na rynku pracy oraz zwiększanie ich udziału w życiu społecznym. Ponieważ wzrastać będzie ryzyko ubóstwa osób starszych, konieczne będzie wypracowanie nowego modelu wsparcia skierowanego do tej grupy odbiorców tworzenie warunków dla rozwoju oraz promocja aktywności zawodowej i społecznej seniorów - wdrażanie modelu 'srebrnej gospodarki'".

- *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020. Regiony, miasta, obszary wiejskie*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2010.

Starzenie się społeczeństwa zostało uwzględnione w tym dokumencie przy kilku wyzwaniach polityki regionalnej rozpatrywanych w dwóch wymiarach: przestrzennym-terytorialnym i tematycznym-sektorowym. W pierwszym wymiarze wskazuje się na potrzebę „zapewnienia spójności wewnętrznej kraju i niedopuszczenia do nadmiernych zróżnicowań przestrzennych” - odnosi się to głównie do umożliwienia starzejącym się i najslabiej rozwiniętym województwom Polski Wschodniej budowy potencjału zwiększającego ich udział w tworzeniu wzrostu i zatrudnienia. Natomiast w wymiarze tematycznym-sektorowym za niezbędne uznaje się: (1) „przeciwdziałanie negatywnym trendom demograficznym oraz pełniejsze wykorzystanie zasobów pracy”, w tym aktywizacja zawodowa seniorów i wydłużenie okresu aktywności zawodowej, działania na rzecz uczenia się przez całe życie i utrzymania w regionach zrównoważonej struktury demograficznej; (2) „odpowiedź na zmiany klimatyczne i zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego” - zakłada się, że negatywne skutki zmian klimatu będą szczególnie odczuwalne przez osoby starsze, co wymaga stosownych dostosowań w regionach; (3) „zapewnienie infrastruktury transportowej i teleinformatycznej do wspierania konkurencyjności i zapewniającej spójność terytorialną kraju” - dostrzega się konieczność przełamywania barier w wykorzystaniu technologii cyfrowych przez osoby starsze i zapobiegania pokoleniowym podziałom w tym wymiarze.

Ponadto w Celu 2. „Budowanie spójności terytorialnej i przeciwdziałanie marginalizacji obszarów problemowych” w związku ze starzeniem się ludności przewiduje się interwencje w inwestycjach infrastrukturalnych i usługach publicznych, planowaniu procesów urbanizacyjnych oraz działaniach dotyczących kapitału ludzkiego. W celu szczegółowym 2.1. „Wzmacnianie spójności w układzie krajowym” zakłada się m.in. stosowanie aktywnych polityk zatrudnienia, przeciwdziałanie wykluczeniu osób starszych poprzez rozwój programów integracji, ekonomii i przedsiębiorczości społecznej oraz rozwój kształcenia ustawicznego dorosłych. Do tego w celu szczegółowym 2.3. „Restrukturyzacja i rewitalizacja miast i innych obszarów tracących dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze” wprowadzono zapis o

potrzebie szczególnego wspierania miast o starzejącej się i wyludniającej populacji, przy czym zakłada się, iż dokładne obszary wsparcia zostaną określone w dalszych dyskusjach, a związane z nimi interwencje i wykorzystywane instrumenty będą określać władze lokalne.

- *Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2020*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2013.

Wśród celów i kierunków interwencji strategii znajduje się Cel szczegółowy 2. „Wydłużenie okresu aktywności zawodowej i zapewnienie lepszej jakości funkcjonowania osób starszych”. Cel ten będzie realizowany m.in. poprzez następujące kierunki interwencji: harmonizacja specjalnych systemów emerytalnych z systemem powszechnym; stworzenie warunków do rozwoju „srebrnej gospodarki”; promowanie edukacji osób starszych, zarówno w wymiarze formalnym, jak i pozaformalnym, zwłaszcza z uwzględnieniem rozwoju kompetencji cyfrowych; rozszerzenie oferty edukacyjnej adresowanej do seniorów oraz lepsze dopasowanie jej do potrzeb tej grupy wiekowej; kształcenie ustawiczne oraz wsparcie szkoleń osób w wieku 50+; wspieranie aktywności społecznej osób starszych, w tym rozwój wolontariatu; tworzenie warunków do rozwoju partycypacji społecznej osób starszych, w tym zaangażowania na rzecz społeczności lokalnych; zwiększenie dostępności oraz podniesienie jakości usług społecznych adresowanych do osób starszych poprzez wsparcie działań samopomocowych oraz tworzenie sieci wyszkolonych wolontariuszy; poprawienie dostępności do ambulatoryjnych i szpitalnych świadczeń zdrowotnych w zakresie geriatry. Rozwój systemu usług adresowanych do osób niesamodzielnych i ich rodzin, w tym rozwój opieki długoterminowej. Rozwój i upowszechnianie wiedzy i rozwiązań wspomagających tworzenie zdrowych i bezpiecznych warunków pracy dla osób starszych.

Dokonano też podziału realizacji strategii w ujęciu „cykl życia – cykl kariery”, przy czym wyróżniono etap starości. Założono tu, iż główne wyzwania i wizja tego okresu to: wykorzystanie potencjału osób starszych w obszarze aktywności zawodowej i społecznej; restrukturyzacja gospodarki w kierunku tworzenia „białej gospodarki” (medycyna) i „srebrnej gospodarki”; poprawa dostępności do świadczeń zdrowotnych, w szczególności w obszarze geriatry dzięki wdrożeniu spójnej koncepcji opieki nad populacją osób starszych i niesamodzielnych; dostosowanie systemu kształcenia kadr medycznych do potrzeb systemu ochrony zdrowia.

Zwrócono też uwagę na konieczność: stworzenia „nowego modelu opieki nad osobami niesamodzielnymi, który będzie wspierał osoby niesamodzielne poprzez upowszechnienie opiekunów rodzinnych oraz zapewniał odpowiednią podaż oraz jakość usług pielęgnacyjno-opiekuńczych; przesuwanie efektywnego wieku dezaktywizacji zawodowej, poprzez stosowanie

zestawu działań, na który będzie składać się stopniowe podnoszenie ustawowego wieku emerytalnego, zmniejszanie możliwości wcześniejszego wycofania się z rynku pracy oraz wzrost aktywności zawodowej i zatrudnienia wśród osób w wieku przedemerytalnym i około emerytalnym”; promocję „aktywności zawodowej i społecznej seniorów – ‘srebrna gospodarka’, co przyczyni się do zwiększenia aktywności społecznej osób w podeszłym wieku oraz pozwoli wykreować nowy, ale znany w innych państwach sektor usług, z którego korzystają głównie tego typu osoby. Bardzo ważne będą działania popularyzujące ideę wolontariatu wśród osób starszych oraz promujące para-aktywność zawodową (czyli np. pełnienie funkcji doradczych w przedsiębiorstwach, gdzie dana osoba była wcześniej zatrudniana, spełnianie ważnych funkcji edukacyjnych) w momencie przejścia na emeryturę - tego typu narzędzia nie tylko przyczynią się do utrzymania wysokiej aktywności zawodowej/społecznej osób starszych, ale i wydatnie poprawią świadomość roli i potencjału ‘srebrnej gospodarki’”; „promocja uczenia się seniorów, w tym innowacyjnych form edukacji (kształcenia i szkolenia) osób w podeszłym wieku opartych na wykorzystaniu ich doświadczenia w uczeniu się wzajemnym, w formach edukacji środowiskowej oraz w szkoleniach utrzymujących zaangażowanie osób w podeszłym wieku na rzecz rozwiązywania problemów społecznych i edukacji osób z młodszych pokoleń”.

W odpowiedzi na zjawisko wielochorobowości oraz funkcjonalnej zależności osób starszych planowane są interwencje z zakresu zwiększenia „dostępności i jakości opieki nad osobami starszymi, w tym poprawa dostępności i jakości świadczeń geriatrycznych, rozwój ambulatoryjnych i stacjonarnych placówek geriatrycznych, wdrożenie całościowej oceny geriatrycznej w opiece szpitalnej i ambulatoryjnej oraz rozwój opieki długoterminowej”.

- *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2013.

Aktywizację osób starszych przewidziano w czterech działaniach strategii. Pierwszym jest 1.2.2. „Rozwój kompetencji medialnych w uczeniu się innym niż formalne, szczególnie wśród osób w wieku 50+ i na obszarach wiejskich”. Jego realizacji ma służyć m.in. stworzenie rozwiązań prawno-organizacyjnych w zakresie rozwoju kompetencji medialnych; wzrost dostępu do nowych technologii; wsparcie edukacji medialnej (służącej zwiększaniu wiedzy o tym jak media kształtują i selekcionują komunikaty) o charakterze międzypokoleniowym, zaadresowanej do osób wykluczonych cyfrowo; zmiana funkcji bibliotek, domów kultury i archiwów; wspieranie projektów edukacji medialnej organizowanych przez media publiczne i koncesjonowane oraz kompetencji kadr w zakresie edukacji medialnej. Do cyfrowej inkluzji seniorów ma prowadzić chociażby zachęcanie ich do edukacji na poziomie wyższym, do odnawiania umiejętności i wiedzy w ramach takich instytucji jak Uniwersytety Otwarte, e-

learning, Uniwersytety Drugiego Wieku (dla osób 45-50+, przed emeryturą) i Uniwersytety Trzeciego Wieku.

Następne działanie to 2.2.1. „Ułatwianie działalności organizacjom obywatelskim”. Przewidziano tu m.in. prace nad zmianami dotychczasowych regulacji prawnych dotyczących stowarzyszeń i fundacji oraz nad nowymi – obejmującymi inne formy i narzędzia aktywności obywatelskiej; promowanie i wspieranie wolontariatu ze szczególnym uwzględnieniem osób po 50 roku życia; wsparcie grup nieformalnych, ruchów społecznych i inicjatyw społecznościowych oraz projektów dotyczących wzmacniania potencjału przedstawicieli organizacji obywatelskich. W odniesieniu do wolontariatu podkreślono także potrzebę promowania jego nowoczesnych form, jak wolontariat pracowniczy i e-wolontariat – świadczony za pośrednictwem nowych mediów.

W działaniu 4.1.1. „Tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości oraz upowszechniania dorobku kultury na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym” udział osób starszych został wskazany pośrednio poprzez propozycję wspierania działań na rzecz „kultywowania tradycji i przekazywania ich nowym pokoleniom” oraz działań dotyczących dialogu międzypokoleniowego, które to mają być prowadzone i osadzone w kontekście lokalnym.

Ostatnie działanie odnoszące się do seniorów to 4.2.4. „Rozwój kształcenia artystycznego i systemu wspierania talentów”. Zwrócono tu uwagę na potrzebę wspomagania rozwoju twórczych jednostek na różnych etapach życia, m.in. zapobieganiu ich marginalizacji np. ze względu na miejsce zamieszkania i wiek. Zwrócono też uwagę na konieczność stworzenia programów stypendialnych dla twórców po 50 roku życia, które umożliwiłyby im przekwalifikowanie lub uzupełnienie kwalifikacji.

- *Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014-2020*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2013.

W dokumencie zdefiniowano politykę senioralną jako „ogół celowych działań organów administracji publicznej wszystkich szczebli oraz innych organizacji i instytucji, które realizują zadania i inicjatywy kształtujące warunki godnego i zdrowego starzenia się”. Należy przy tym zaznaczyć, iż w dokumencie nie pojawiają się wykorzystywane w literaturze koncepcje polityki społecznej wobec osób starszych i wobec starości oraz że przyjęte określenie (ang. *senior policy*) nie odpowiada też koncepcji polityki wobec starzenia się (ang. *ageing policy*).

Za cel polityki senioralnej w Polsce przyjęto „wspieranie i zapewnienie możliwości aktywnego starzenia się w zdrowiu oraz możliwości prowadzenia w dalszym ciągu samodzielnego, niezależnego i satysfakcjonującego życia, nawet przy pewnych ograniczeniach

funkcjonalnych". W dokumencie posłużono się koncepcją aktywnego starzenia się oraz przyjęto, iż „należy rozważyć przyjęcie analogicznych rozwiązań dla osób starszych i organizacji seniorskich przez jednostki samorządu terytorialnego do tych podejmowanych wobec współpracy z organizacjami pozarządowymi na szczeblu gminnym, powiatowym i wojewódzkim". Zwrócono przy tym uwagę, że niezbędne będą jednak działania legislacyjne z udziałem parlamentu poprzedzone konsultacjami w ramach Komisji Wspólnej Rządu i Samorządu Terytorialnego.

W dokumencie przyjęto pięć obszarów działań: zdrowie i samodzielność; aktywność zawodowa osób 50+; aktywność edukacyjna, społeczna i kulturalna osób starszych; srebrna gospodarka; relacje międzypokoleniowe.

Obszar „zdrowie i samodzielność” obejmuje trzy wymiary. Pierwszy wymiar „uwarunkowania rozwiązań medyczno-opiekuńczych dla osób starszych” zawiera: Priorytet 1. „Stworzenie systemowych rozwiązań, które pozwolą na rozwój usług medycznych dla osób starszych”, w tym: Cel 1. „Rozwój geriatricznej jako specjalizacji” i Cel 2. „Przygotowanie i doskonalenie zawodowe kadry medycznej w kierunku całościowej i kompleksowej opieki zdrowotnej nad starszym pacjentem”; Priorytet 2. „Promocja zdrowia i profilaktyka zdrowotna”, w tym: Cel 1. „Przygotowanie do okresu własnej starości pod względem wiedzy na temat zmian fizycznych i psychicznych podczas procesów starzenia i konsekwencji określonych zachowań”; Cel 2. „Promocja właściwego stylu życia w sferze zdrowia psychicznego, aktywności intelektualnej, odżywiania, rytmu dnia, rekreacji, higieny ciała i unikania zachowań ryzykownych pod względem zdrowotnym”; oraz Cel 3. „Rozwój i wspieranie aktywności fizycznej”; Priorytet 3. „Rozwój usług społecznych i opiekuńczych dostosowanych do potrzeb osób starszych”, w tym: Cel 1. „Rozwój usług społecznych dostosowanych do potrzeb oraz możliwości osób starszych”; Cel 2. „Zapewnienie odpowiedniej opieki nad osobami o ograniczonej samodzielności poprzez rozwój usług opiekuńczych”; Cel 3. „Opracowanie i wdrożenie systemu teleopieki oraz wykorzystanie innowacyjnych technologii w ułatwieniu organizacji opieki dla osób starszych”; oraz Cel 4. „Stworzenie systemów wsparcia dla opiekunów nieformalnych, w szczególności na poziomie lokalnym”

Drugi wymiar obszaru „zdrowie i samodzielność” to „bezpieczeństwo”, które zawiera jeden cel: „Zapewnienie bezpieczeństwa osób starszych i przeciwdziałanie stosowanym wobec nich nadużyciom”. Trzeci wymiar zaś to „przestrzeń i miejsce zamieszkania” zawierający również jeden cel: „Wspieranie przestrzennego planowania architektonicznego dostosowanego do wszystkich (projektowanie uniwersalne) i z uwzględnieniem potrzeb różnych grup wieku (w tym osób starszych)”.

Drugi obszar Długofalowej Polityki Senioralnej stanowi „aktywność zawodowa osób 50+”, w którym celem głównym „jest zaplanowanie i podjęcie działań, które pozwolą na jak

najlepsze wykorzystanie potencjału osób starszych na rynku pracy i tym samym pozwolą na zwiększenie i przedłużenie aktywności zawodowej osób 50+ oraz 60+”. Przyjęto tu cztery cele szczegółowe: Cel 1. „Upowszechnienie oferty edukacyjnej, poprawa jej jakości oraz dostosowanie zarówno do potrzeb rynku pracy, jak i do potrzeb oraz możliwości odbiorców (pracowników i poszukujących pracy w wieku 50+)”; Cel 2. „Tworzenie warunków pracy przyjaznych pracownikom i stosowanie rozwiązań z zakresu zarządzania wiekiem”; Cel 3. „Zwiększenie skuteczności i efektywności działań promujących zatrudnienie i aktywność zawodową osób 50+ oraz 60+”; Cel 4. „Rozwój współpracy na rzecz wzrostu zatrudnienia osób w wieku 50+”.

Trzeci obszar to „aktywność edukacyjna, społeczna i kulturalna osób starszych”. Celem w tym obszarze jest „wspieranie idei uczenia się wśród osób starszych i aktywizowanie do działań obywatelskich i społecznych, w tym: rozwój oferty edukacyjnej dla osób starszych, rozwój i wspieranie aktywności społecznej osób starszych (w tym zaangażowania obywatelskiego i wolontariatu), zwiększenie uczestnictwa osób starszych w kulturze zarówno jako jej odbiorców, jak i twórców”. Wyróżniono tu trzy wymiary. Pierwszy to „aktywność edukacyjna” gdzie głównym celem jest „zwiększenie uczestnictwa osób starszych w edukacji oraz zwiększenie dostępności i jakości oferty edukacyjnej”. Obejmuje on: Priorytet 1. „Rozwój oferty edukacyjnej dla osób starszych w obszarach zgodnych z potrzebami”, w tym: Cel 1. „Upowszechnienie edukacji prozdrowotnej”; Cel 2. „Upowszechnianie edukacji obywatelskiej”; Cel 3. „Upowszechnienie edukacji w zakresie nowych technologii”; oraz Priorytet 2. „Wspieranie rozwoju systemowych rozwiązań dla organizacji różnych form uczenia się osób starszych, w tym ruchu Uniwersytetów Trzeciego Wieku”. Drugi wymiar tego obszaru to „aktywność w obszarze kultury” gdzie celem głównym jest „zwiększenie uczestnictwa osób starszych w kulturze zarówno jako jej odbiorców, jak i twórców”. Przyjęto tu trzy cele: Cel 1. „Podnoszenie kompetencji kulturowych”; Cel 2. „Integrowanie działań instytucji i organizacji”; Cel 3. „Promowanie animacji kulturalnej”. Trzeci wymiar to „aktywność społeczna” obejmujący: Priorytet 1. „Rozwój aktywności obywatelskiej osób starszych” gdzie celem jest „zwiększenie zaangażowania osób starszych w życie społeczności lokalnych i sprawy kraju oraz wzrost roli obywateli seniorów w rozwiązywaniu problemów społecznych”; oraz Priorytet 2. „Rozwój wolontariatu osób starszych” z celem głównym „zwiększenie udziału osób starszych w różnych formach wolontariatu pozwalające na zagospodarowanie potencjału tych osób oraz na rozwój nowych kompetencji”.

Czwarty obszar wskazany w dokumencie to „srebrna gospodarka” gdzie jedynym celem - głównym - jest „wspieranie rozwoju efektywnych rozwiązań dostosowanych do potrzeb i oczekiwań osób starszych”. Ostatni, piąty obszar to „relacje międzypokoleniowe” gdzie za jedyny

cel – również główny - przyjęto „solidarność pokoleń jako norma kierunkowa w społeczeństwie, polityce społecznej, kulturze oraz na rynku pracy”.

- *Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014-2020*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2013.

Celem programu jest „poprawa jakości i poziomu życia osób starszych dla godnego starzenia się poprzez aktywność społeczną. Program ma przyczyniać się do pełniejszego korzystania z potencjału społeczno-zawodowego osób starszych, aby mogły one pełnić różne role społeczne w życiu publicznym. Ważne jest również uwzględnienie w działaniach ograniczeń wynikających z barier funkcjonalnych, na które narażone mogą być osoby starsze”.

Cel główny programu to: „Poprawa jakości i poziomu życia osób starszych dla godnego starzenia się poprzez aktywność społeczną”. Podporządkowano mu cztery cele szczegółowe. Cel priorytetowy 1. to: „Zwiększenie różnorodności i poprawa jakości oferty edukacyjnej dla osób starszych: tworzenie ofert odpowiadających problemom osób starszych znajdujących się w trudnej sytuacji, w tym w szczególności w procesie wykluczenia społecznego, promowanie nowych rozwiązań na rzecz motywowania osób starszych do uczenia się dla zachowania aktywności, w tym szczególnie osób starszych pozostających w niekorzystnej sytuacji, tworzenie specjalnej oferty dydaktycznej oraz nowych form inicjatyw edukacyjnych, odpowiadających na potrzeby osób starszych, w tym szczególności w procesie wykluczenia społecznego. rozwój oferty edukacyjno-kulturalnej”.

Cel szczegółowy 2. to „Tworzenie warunków dla integracji wewnątrz- i międzypokoleniowej osób starszych przy wykorzystaniu istniejącej infrastruktury społecznej, m.in. pogłębianie wiedzy na temat zmian biologicznych, zdrowotnych, społecznych zachodzących wraz z wiekiem w ramach przygotowywania społeczeństwa do starości”.

Cel szczegółowy 3. „Rozwój zróżnicowanych form aktywności społecznej, w tym upowszechnianie wolontariatu, partycypacji w procesach decyzyjnych, w życiu społecznym, w tym udział osób starszych w kształtowaniu polityki publicznej”.

Cel szczegółowy 4. „Zwiększenie dostępności, podniesienie jakości usług społecznych oraz wspieranie działań na rzecz samopomocy i samoorganizacji: rozwój systemów wsparcia umożliwiających zaspokojenie specyficznych dla wieku podeszłego potrzeb, w szczególności osobom starszym o ograniczonej samodzielności, rozwój usług społecznych w sferze sportu, turystyki, rekreacji i kultury.

Wśród głównych założeń programu znajduje się wsparcie „ofert organizacji oraz instytucji działających na rzecz osób starszych, w tym niepełnosprawnych lub o ograniczonej sprawności ruchowej, przy wykorzystaniu istniejącej infrastruktury społecznej oraz ścisłej

współpracy z jednostkami samorządowymi (placówki oświatowo-kulturalne)". Uznano przy tym, że „współpraca międzysektorowa na poziomie lokalnym może istotnie zwiększyć efektywność podejmowanych działań na rzecz aktywności społecznej osób starszych”.

Program obejmuje komponent „systemowy długookresowy” polegający na wypracowaniu założeń długofalowej polityki senioralnej oraz komponent „konkursowy” przewidujący działania w czterech następujących obszarach priorytetowych:

Priorytet I. „Edukacja osób starszych” obejmuje kierunki działań: 1. „Zajęcia edukacyjne z zakresu różnych dziedzin (m.in. prawo, gospodarka, zdrowie, w tym profilaktyka zdrowotna, sport, turystyka, edukacja, wizyty studyjne, języki obce, umiejętności interpersonalne, nowe technologie), programy edukacyjne i warsztaty o starzeniu, osobach starszych i aktywnym starzeniu”; 2. „Zajęcia przygotowujące do usług wolontariackich”; 3. „Kształcenie opiekunów”; 4. „Promowanie wolontariatu kompetencji”; 5. „Promocja oferty edukacyjnej wśród osób starszych”.

Priorytet II. „Aktywność społeczna promująca integrację wewnątrz- i międzypokoleniową” obejmuje: kierunki działań: 1. „Aktywność społeczna, w tym wolontariat osób starszych”; 2. „Aktywność fizyczna osób starszych, aktywność turystyczno-rekreacyjna osób starszych”; 3. „Zajęcia w obszarze kultury i sztuki, w tym angażujące różne pokolenia”; 4. „Budowanie sieci społecznych, w tym wolontariat wewnątrz i międzypokoleniowy”; 5. „Przeciwdziałanie e-wykluczeniu”.

Priorytet III. „Partycypacja społeczna osób starszych” zawiera kierunki działań: 1. „Formy aktywności osób starszych wobec społeczności lokalnych (rozwój społeczeństwa obywatelskiego)”; 2. „Aktywność wspierająca uczestnictwo i integrację w życiu społecznym/publicznym”; 3. „Sieć pomocowo-informacyjna (budowanie pozytywnego wizerunku starości, pomoc obywatelska)”; 4. „Aktywna obecność w procesie tworzenia i funkcjonowania grup obywatelskich oraz organizacji pożytku publicznego”.

Priorytet IV. „Usługi społeczne dla osób starszych (usługi zewnętrzne)” obejmuje kierunki działań: 1. „Szkolenia dla wolontariuszy i opiekunów (z zakresu pomocy osobom starszym)”; 2. „Wspieranie różnych form samopomocy”; 3. „Wspieranie rodzin w opiece nad osobą starszą poprzez rozwój usług opartych na działalności wolontariuszy”; 4. „Rozszerzanie dostępności do usług społecznych m.in. opiekuńczych, kulturalnych, edukacyjnych, poradniczo-doradczych, sportowych i turystycznych”.

Do korzystania ze środków finansowych przeznaczonych na realizację programu upoważnione są: (1) organizacje pozarządowe; (2) podmioty określone w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, w tym: (a) osoby prawne i jednostki organizacyjne działające na podstawie przepisów ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, przepisów o stosunku Państwa

do innych kościołów i związków wyznaniowych oraz o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, jeżeli ich cele statutowe obejmują prowadzenie działalności pożytku publicznego, o których mowa w art. 3 ust. 3 pkt 1 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie; (b) spółdzielnie socjalne, o których mowa w ustawie z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (w zakresie działalności społecznie użytecznej w sferze zadań publicznych); (c) stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego; (4) spółki akcyjne i spółki z ograniczoną odpowiedzialnością oraz kluby sportowe będące spółkami działającymi na podstawie przepisów ustawy z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie, które nie działają w celu osiągnięcia zysku oraz przeznaczają całość dochodu na realizację celów statutowych oraz nie przeznaczają zysku do podziału między swoich udziałowców, akcjonariuszy i pracowników. Ponadto program dopuszcza partnerstwo z jednostkami organizacyjnym, które nie mogą brać udziału w otwartym konkursie ofert w ramach programu.

- *Krajowy program działań na rzecz równego traktowania na lata 2013-2016*, Pełnomocnik Rządu do Spraw Równego Traktowania, Warszawa 2013.

W warstwie diagnostycznej programu zwraca się uwagę na problematykę dyskryminacji ze względu na wiek osób starszych, w tym na rynku pracy (m.in. brak awansów i inwestowania w kształcenie takich pracowników; szczególna dyskryminacja kobiet 50+, które w tym wieku zaczynają się opiekować starzejącymi się rodzicami lub teściami, a równocześnie, zgodnie ze społecznym oczekiwaniem, pomagają w opiece i wychowaniu wnuków).

Na osoby starsze zwraca się uwagę w obszarze II programu „Równe traktowanie na rynku pracy i w systemie zabezpieczenia społecznego” w ramach celu głównego 2. „Równe traktowanie na rynku pracy grup narażonych na dyskryminację ze względu na wiek, niepełnosprawność, pochodzenie narodowe i etniczne, orientację seksualną oraz migrantek i migrantów” obejmuje on cel szczegółowy 2.1. „Wspieranie grup narażonych na dyskryminację ze względu na wiek, niepełnosprawność, pochodzenie narodowe i etniczne, orientację seksualną oraz migrantek i migrantów na rynku pracy”, którego realizacja ma uwzględniać m.in. takie działania jak: 1. „Przeprowadzenie rewizji programu „Solidarność pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+” pod kątem wypracowania spójnej polityki zatrudnienia osób po 50 roku życia”; 2. „Opracowanie długofalowej polityki senioralnej w Polsce na lata 2014-2020”.

W obszarze III „Przeciwdziałanie przemocy, w tym przemocy w rodzinie, i zwiększenie ochrony osób doświadczających przemocy” zwraca się uwagę na przemoc wobec osób starszych i z niepełnosprawnością jako zjawisko rzadziej ujawniane niż inne formy przemocy (np. wobec dzieci czy kobiet). W celu głównym 3. „Przeciwdziałanie przemocy fizycznej i psychicznej oraz

„mowie nienawiści wobec osób z grup narażonych na dyskryminację” przyjęto cel szczegółowy 3.1 „Zwiększenie świadomości społecznej na temat zjawiska przemocy wobec osób starszych i osób z niepełnosprawnością”. Działaniem na rzecz jego osiągnięcia ma być „Prowadzenie działań uświadamiających skierowanych do ogółu społeczeństwa uwrażliwiających na zjawisko przemocy wobec osób starszych i z niepełnosprawnością”.

W obszarze IV. „Równe traktowanie w systemie edukacji” zwrócono uwagę, że w Polsce istnieje problem podejmowanie kształcenia przez osoby starsze. W celu głównym 1: „Eliminowanie przejawów nierówności i dyskryminacji występujących w procesie edukacji” przyjęto cel szczegółowy 1.6 „Wspieranie osób starszych w pełnieniu roli liderów społecznych”, który ma być osiągany poprzez działania takie jak: 1. „Promowanie zwiększenia udziału osób starszych w lokalnym życiu społecznym”; 2. „Objęcie programem szkoleniowym i mentoringowym osób starszych w celu rozwijania ich talentów liderek”; 3. „Wsparcie dla organizacji pozarządowych zajmujących się problematyką osób starszych”.

W obszarze V. „Równe traktowanie w systemie ochrony zdrowia” przyjęto, że osoby starsze są szczególnie narażone na nierówne traktowanie w dostępie do usług medycznych ze względu na limity wiekowe na badania i usługi medyczne. W celu głównym 3. „Przeciwdziałanie nierównościom w dostępie osób starszych do usług medycznych” przyjęto cel szczegółowy 3.1. „Poprawienie jakości opieki geriatrycznej” gdzie zakłada się następujące działania: 1. „Uruchomienie krótkiej ścieżki specjalizacyjnej w zakresie geriatrii w celu zwiększenia liczby lekarzy posiadających tę specjalizację”; 2. „Wprowadzenie fakultatywnego trybu kształcenia gerontologicznego dla studentów uczelni medycznych nieobjętych obowiązkowym kształceniem gerontologicznym”; 3. „Rewizja warunków kontraktowania przez Narodowy Fundusz Zdrowia lekarzy geriatrów”. W celu szczegółowym 3.2. „Weryfikacja zasadności istniejących limitów wiekowych w dostępie do badań profilaktycznych” założono dodatkowo „analizę przyczyn wprowadzania ograniczeń wiekowych w dostępie do badań profilaktycznych w celu weryfikacji ich zasadności”. W celu głównym 4. „Upowszechnianie prozdrowotnych postaw wśród osób w wieku 50+” przyjęto cel szczegółowy 4.1. „Podniesienie świadomości społecznej na temat wpływu profilaktyki zdrowotnej na poczucie dobrostanu osób powyżej 50+” obejmujący działania: 1. „Przeprowadzenie kampanii społecznej skierowanej do osób powyżej 50 roku życia oraz ich otoczenia mającej na celu ukazanie wpływu profilaktyki zdrowotnej na poczucie dobrostanu”; 2. „Ewaluacja efektów kampanii”.

W obszarze VI. „Równe traktowanie w dostępie do dóbr i usług” zwrócono uwagę, że osoby starsze są dyskryminowane m.in. przy otwieraniu rachunków bieżących w bankach, uzyskaniu pożyczek bankowych, kredytów, ubezpieczeń. Problemem jest także forma i charakter przedstawianych do podpisu umów finansowo-bankowych (trudnym, mało zrozumiałym językiem, mała czcionka). Zwraca się też uwagę na m.in. brak dostosowania

pojazdów komunikacji publicznej do możliwości ruchowych osób starszych, nieczytelność rozkładów jazdy środków komunikacji. W celu głównym 1. „Poprawa dostępu do dóbr i usług dla osób z niepełnosprawnością oraz osób starszych” przyjęto cel szczegółowy 1.1 „Przeciwdziałanie dyskryminacji osób z niepełnosprawnością oraz osób starszych poprzez ograniczenie barier uniemożliwiających im właściwe funkcjonowanie w przestrzeni publicznej” obejmujący m.in. działania: 1. „Wprowadzanie do prawa budowlanego projektowania uniwersalnego jako realizacji zapisów Konwencji o Prawach Osób Niepełnosprawnych”; 2. „Analiza standardów kształcenia dla kierunków studiów architektura i urbanistyka oraz wzornictwo przemysłowe pod kątem możliwości szerszego zaakcentowania problematyki projektowania uniwersalnego oraz ewentualna modyfikacja właściwych dokumentów”; 3. „Przystosowywanie polskich urzędów i instytucji do właściwej obsługi osób starszych oraz osób z niepełnosprawnością poprzez wprowadzenie rozwiązań uwzględniających potrzeby obydwu grup”; 4. „Włączanie cyfrowe osób starszych i osób z niepełnosprawnością poprzez: - organizowanie kampanii społecznych mających na celu przełamywanie strachu oraz pokazywanie korzyści płynących z umiejętności obsługi nowych technologii, - organizowanie kursów przy wykorzystaniu istniejącego już potencjału (np. kursy w bibliotekach)”. 5. „Analiza przepisów regulujących dostęp do głosowania dla osób z niepełnosprawnością pod kątem zapewnienia niezależności i samodzielności w głosowaniu tych osób”; 6. „Analiza możliwych rozwiązań w zakresie stworzenia warunków funkcjonowania instrumentów umożliwiających osobom z niepełnosprawnością skorzystanie przez określony czas ze sprzętu ułatwiającego funkcjonowanie osobie z niepełnosprawnością”.

W celu głównym 3. „Poprawa w zakresie rozwiązań wspomagających osoby znajdujące się w trudnej sytuacji życiowej ze względu na wiek, niepełnosprawność, chorobę oraz osoby posiadające status uchodźcy” przyjęto cel szczegółowy 3.1 „Zwiększenie dostępu do lokali socjalnych, mieszkań komunalnych oraz mieszkań chronionych dla osób, które wymagają pomocy w uzyskaniu mieszkania, a także osób znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej ze względu na wiek, niepełnosprawność, chorobę oraz dla osób posiadających status uchodźcy”.

W celu głównym 7. „Równe traktowanie kobiet i mężczyzn oraz osób starszych i osób z niepełnosprawnością w sporcie” przyjęto cel szczegółowy 7.3. „Zwiększenie udziału osób starszych w aktywnościach sportowych” poprzez działania: 1. „Stworzenie szerokiej oferty umożliwiającej podjęcie systematycznej aktywności sportowej przez osoby starsze”; 2. „Promocja aktywnego stylu życia wśród osób starszych”.

W celu głównym 9. „Przeciwdziałanie dyskryminacji ze względu na płeć, wiek, pochodzenie narodowe i etniczne, niepełnosprawność oraz orientację seksualną w mediach” przyjęto cel szczegółowy 9.1. „Zmiana dyskryminującego wizerunku osób należących do grup narażonych na nierówne traktowanie w przekazie medialnym” obejmujący działania: 1.

„Zainicjowanie i przeprowadzenie szerokiej debaty publicznej na temat sposobu przedstawiania osób należących do grup narażonych na nierówne traktowanie w przekazie medialnym (z udziałem znanych postaci publicznych, przedstawicieli środowisk naukowych oraz medioznawców)”; 2. „Zawiązanie szerokiej koalicji ‘Media równych szans’ w celu propagowania tematyki równego traktowania w środkach masowego przekazu”; 3. „Organizacja konkursów na najlepsze inicjatywy medialne wpisujące się w zasadę równego traktowania”.

- *Perspektywa uczenia się przez całe życie*, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 2013.

W dokumencie zwraca się uwagę, że cechą szczególną kształcenia się osób dorosłych w Polsce jest silny rozwój Uniwersytetów Trzeciego wieku. Przeprowadzono też diagnozę uczenia się na kolejnych etapach życia i kariery w której podkreśla się, iż w związku ze zmianami w powszechnym systemie emerytalnym wyzwaniem jest wypromowanie wzorów uczenia się dla: „możliwie najdłuższego utrzymania aktywności zawodowej i społecznej oraz zaspokojenia potrzeby bycia potrzebnym i utrzymania kontaktów społecznych”, „lepszego zaspokojenia typowych potrzeb dnia codziennego tej grupy osób związanych z obniżeniem sprawności fizycznej oraz potrzebą opieki - w sposób, który może się przyczynić do odciążenia tradycyjnych instytucji systemu ochrony zdrowia i pomocy społecznej”.

Za cel strategiczny polityki na rzecz uczenia się przez całe życie w Polsce przyjęto: „Dzieci i młodzież dobrze przygotowane do uczenia się przez całe życie oraz osoby dorosłe poszerzające i uzupełniające swoje kompetencje i kwalifikacje odpowiednio do stojących przed nimi wyzwań w życiu zawodowym, społecznym i osobistym”. Cele powiązane to: „stałe podnoszenie kompetencji i kwalifikacji”, „wzrost konkurencyjności polskiej gospodarki, zgodnej z zasadami zrównoważonego rozwoju oraz oparcie jej na wiedzy”, „wzrost mobilności osób uczących się i pracujących, w tym gotowości do zmiany wykonywanego zawodu na każdym etapie kariery”, „zwiększenie aktywności zawodowej i społecznej”.

W dokumencie przyjęto pięć celów operacyjnych: 1. „Kreatywność i innowacyjność osób”; 2. „Przejrzysty i spójny krajowy system kwalifikacji”; 3. „Różnorodna i dostępna oferta form wczesnej opieki i edukacji”; 4. „Kształcenie i szkolenie dopasowane do potrzeb zrównoważonej gospodarki, zmian na rynku pracy i potrzeb społecznych”; 5. „Środowisko pracy i zaangażowania społecznego sprzyjające upowszechnieniu uczenia się dorosłych”. Przy czym w celu 5 w strategicznych kierunkach interwencji znajdują się istotne w omawianym temacie: 5.3. „Rozwijanie modelu uczenia się dorosłych, którego podstawą jest uczenie praktyczne, w tym uczenie się w pracy oraz w zorganizowanych formach działania wspólnot obywateli: (...) ukierunkowanie edukacji dorosłych na uzupełnianie luk kompetencyjnych, takich jak np. ‘luka cyfrowa’ - brak podstawowych kompetencji w zakresie ICT w starszym pokoleniu”; 5.10.

„Wspieranie i promocja atrakcyjnej oferty edukacyjnej adresowanej do seniorów oraz innowacyjnych rozwiązań na rzecz motywowania seniorów do uczenia się dla zachowania aktywności”.

- *Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej. Projekt*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2013.

W dokumencie zakłada się, że podmioty sektora ekonomii społecznej odgrywają istotne znaczenie w świadczeniu m.in. usług opiekuńczych: „w Polsce rośnie na nie zapotrzebowanie, a starzenie się społeczeństwa jeszcze pogłębi tę tendencję. Potrzebne jest zwiększanie podaży tych usług, nie tylko dla osób starszych, lecz także dzieci, niepełnosprawnych i innych grup”. Zwraca się też uwagę, iż spółdzielnie zatrudniają trzykrotnie więcej osób niepełnosprawnych niż w całej gospodarce narodowej (11,6% i 3,6%), przy czym utrzymują też w długoletnim zatrudnieniu osoby, będące w wieku niemobilnym lub emerytalnym (53% do 36%). Sektor ten może odgrywać zatem istotną rolę w kontekście wdrażania działań z zakresu wydłużania wieku emerytalnego.

W priorytecie I. „Ekonomia społeczna na społecznie odpowiedzialnym terytorium” w działaniu I.3. „Wspieranie rozwoju usług użyteczności publicznej poprzez ekonomię społeczną” podkreśla się potencjał sektora w zakresie usług opieki nad osobami starszymi i niesamodzielnymi oraz osobami niepełnosprawnymi. W działaniu I.4. „Wspieranie rozwoju działań ekonomii społecznej w kluczowych sferach rozwojowych” zaś podkreśla się aktywność na rzecz solidarności pokoleń, poprzez m.in. „wspieranie zakładania i prowadzenia przedsiębiorstw społecznych przez pracowników w wieku przedemerytalnym jako narzędzie przedłużania aktywności zawodowej oraz wspieranie zatrudnienia pracowników po 45 roku życia w przedsiębiorstwach społecznych, wykorzystującego ich doświadczenie i kompetencje zawodowe”; „wspieranie projektów przedsiębiorstw społecznych i podmiotów ekonomii społecznej adresujących swoje działania gospodarcze do starszych konsumentów, realizujących ich oczekiwania i potrzeby w zakresie m.in. usług społecznych, edukacyjnych i organizacji czasu wolnego, turystyki młodzieżowej i senioralnej, a także wspierających ich w utrzymaniu aktywności społecznej i zawodowej oraz dobrego stanu zdrowia (tworzenie warunków do rozwoju tzw. srebrnej gospodarki)”; oraz „wspieranie rozwoju i wykorzystania przedsiębiorczości społecznej w procesach wspierających zmiany dotychczasowej ścieżki zawodowej pracowników: wykorzystanie przedsiębiorczości społecznej w procesach outplacementu i adaptacji zawodowej, możliwości tworzenia przedsiębiorstw społecznych w związku z procesami restrukturyzacyjnymi, w szczególności dla pracowników 50+”.

- *Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Nowy wymiar aktywnej integracji. Projekt*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2014.

W dokumencie zwraca się uwagę na zjawisko ubóstwa osób starszych, przy czym podkreśla się zróżnicowanie wewnętrzne tej kategorii – odmiennosc problemów ubóstwa osób w wieku emerytalnym, w wieku przedemerytalnym i starszych pracowników. W odniesieniu do osób w wieku przedemerytalnym „jest to ubóstwo osób uznanych oficjalnie za uprawnione do przejścia na emeryturę”. Grupa starszych pracowników obejmuje zaś „osoby, które powinny utrzymywać się z własnej pracy, a więc jest to ubóstwo osób bezrobotnych lub pracujących. Możliwe też, że jest to ubóstwo osób, które z powodu problemów ze zdrowiem i sprawnością są faktycznie i/lub formalnie niepełnosprawne”. Ogólnie obserwuje się, iż ubóstwo relatywne osób na emeryturze w wieku powyżej 65 lat jest w Polsce dość niskie, ale widać trend wzrostowy w okresie 2005-2011. Niemniej w Polsce w 2011 roku było ponad 1,8 miliona osób w wieku 60+, które były w sytuacji zagrożenia ubóstwem lub pogłębionej deprivacji. Było to 22,5% osób w tej grupie wiekowej.

W projekcie programu zwraca się też uwagę na trend ku deinstytucjonalizacji wsparcia osób z niepełnosprawnością intelektualną czy przewlekle chorych psychicznie oraz seniorów. Proces ten polega na rezygnacji z tworzenia izolujących form całodobowej i długoterminowej lub stałej opieki. Przykładem takich działań w Polsce są m.in. środowiskowe domy samopomocy, reformy domów pomocy społecznej stawiające na rozwój usług stymulowany poprzez standardy oraz powstawanie rodzinnych domów pomocy. Zwraca się też uwagę na potrzebę promowania nowych zawodów działających w tych nowych warunkach m.in. asystenta rodziny; tworzenia lokalnych programów umożliwiających przekwalifikowanie osób pracujących w likwidowanych placówkach opiekuńczo-wychowawczych; wspieranie wolontariatu w środowiskowych formach pomocy; oraz inspirowanie ruchów samopomocy użytkowników usług pomocy społecznej.

W priorytecie III. „Aktywna integracja w społeczności lokalnej” wskazuje się Działanie III. 5. obejmujące takie zdania jak: „Poprawa dostępności do świadczeń zdrowotnych”; „Rozwój nowoczesnej infrastruktury ochrony zdrowia: wsparcie podmiotów leczniczych udzielających świadczeń zdrowotnych w zakresie geriatry oraz opieki długoterminowej”.

W priorytecie IV. „Bezpieczeństwo i aktywność osób starszych” proponuje się Działanie IV.1. „Promocja aktywności zawodowej i społecznej seniorów”, w tym: „1) Promocja projektowania dóbr i usług dla starszych pracowników z zakresu poprawy ergonomii pracy oraz wdrażania ich w miejscu pracy; 2) Promowanie zachowań prozdrowotnych, w tym aktywności fizycznej i zdrowego trybu życia wśród pracowników dla wydłużenia aktywności zawodowej i utrzymania dobrego stanu zdrowia, 3) Badania nad starzeniem się oraz sytuacją osób starszych (np. w ramach badań SHARE), badanie współzależności między aktywnością, a zdrowym

starzeniem się, 4) Badanie aktywności osób 50+ (współzależność aktywności zawodowej, społecznej, obywatelskiej). 5) Rozwój świadomości społecznej na temat potencjału osób starszych oraz współpracy międzypokoleniowej: a) promocja pozytywnego wizerunku starszych pracowników oraz rozwoju ról społecznych 50+, a także promocja dobrych praktyk w tym zakresie, b) wypracowanie i wdrożenie rozwiązań realizujących ideą mainstreaming ageing (w ramach projektowanych instrumentów wsparcia w polityce rynku pracy), c) działania wspierające międzypokoleniowy transfer wiedzy”.

W działaniu IV.2. „Stworzenie nowego systemu opieki nad osobami niesamodzielnymi i w podeszłym wieku” proponuje się: „1) Wsparcie merytoryczne i finansowe dla rozwoju usług i tworzenia dziennych domów pomocy dla osób starszych i niesamodzielnych w środowiskach lokalnych”; „2) Przyjęcie i wdrożenie ustawy o pomocy osobom niesamodzielnym”; „3) [działania] W zakresie przebudowy opieki instytucjonalnej domów pomocy społecznej”; „4) Wypracowanie i wdrożenie systemów szkolenia dla opiekunów oraz wśród pracowników innych branż (np. członków rodziny sprawujących opiekę nad osobami niesamodzielnymi) z zakresu pomocy osobom starszym (w tym pilotaż) oraz wypracowanie standardów szkolenia dla opiekunów i wolontariuszy z zakresu pomocy osobom starszym”.

W działaniu IV.3. „Zwiększenie dostępności i jakości opieki zdrowotnej oraz rehabilitacji medycznej dla osób starszych” proponuje się: „1) Dostosowanie systemu ochrony zdrowia do prognozowanych do roku 2030 zmian demograficznych”; „2) Zmniejszenie niekorzystnych następstw na rynku pracy wynikających ze zmian demograficznych poprzez wdrożenie w systemie ochrony zdrowia rozwiązań skierowanych na potrzeby osób starszych”.

W działaniu IV.4. „Rozwój środowiskowych form pomocy i samopomocy seniorów. Rozwój aktywności i wolontariatu seniorów” proponuje się: „1) Wsparcie, w tym finansowe dla tworzenia wysokiej jakości i poprawy jakości infrastruktury i funkcjonowania inicjatyw wykorzystujących potencjał seniorów dla dobra lokalnych społeczności: a) klubów seniora w tym klubów rozwijających pasje i zainteresowania seniorów; b) organizacji seniorskich; c) miejsc i usług przyjaznych seniorom; d) inicjatyw wspierających dostęp seniorów do nowych technologii; e) „banków czasu”; f) wolontariatu seniorów a także wolontariatu międzypokoleniowego; g) wspieranie aktywnych form spędzania czasu przez seniorów poprzez konkursy dla organizacji obywatelskich działających w sferze pożytku publicznego dla seniorów w ramach Rządowego Programu na Rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych”; „2) Organizacja działań, akcji, kampanii mających na celu tworzenie pozytywnego obrazu późniejszej fazy życia, edukację (wychowanie) do starości, odejście od stereotypu stary=chory=biedny (np. promocja sylwetek aktywnych seniorów, miejsc przyjaznych seniorom, lokalnych liderów działań na rzecz osób starszych i starzejącego się społeczeństwa, seniorskich inicjatyw lokalnych itp.)”; „3) Organizowanie działań, akcji, kampanii informacyjnych o zjawisku

starzenia się i związanych z tym wyzwaniach”; „4) Zwiększanie dostępności do placówek sportowo-rekreacyjnych poprawiających zdrowotność mieszkańców połączonej z promocją i edukacją odnośnie takiej formy aktywności”; „5) Wprowadzenie pomocy sąsiedzkiej jako jednej z form wsparcia samodzielności osoby starszej w miejscu zamieszkania”; „6) Rozwój świadomości społecznej na temat potencjału osób starszych oraz współpracy”.

W priorytecie VI. „Zarządzanie i zmiany strukturalne systemu integracji społecznej” w Działaniu VI.3. „Reforma świadczeń z pomocy społecznej” proponuje się m.in. „modyfikację katalogu świadczeń pieniężnych i niepieniężnych pomocy społecznej - poprzez wprowadzenie uproszczonego katalogu świadczeń pieniężnych i niepieniężnych, których przyznawanie uzależnione będzie od wysokości posiadanego dochodu, na który składać się będzie: (...) dodatek dla osób starszych i niepełnosprawnych, dopłata do usług opiekuńczych dla osób starszych i niepełnosprawnych”.

2. POLITYKA SPOŁECZNA WOBEC LUDZI STARYCH I STAROŚCI W DOKUMENTACH STRATEGICZNYCH WOJ. PODLASKIEGO I MIASTA BIAŁYSTOK

2.1. Dokumenty dotyczące województwa podlaskiego

- D. Śledź (red.), *Aktywność zawodowa mieszkańców wsi i małych miast województwa podlaskiego*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2013.

W dokumencie zwraca się uwagę, iż w 2012 roku średni wiek mieszkańców wsi w województwie był wyższy niż mieszkańców miast (39,2 lat wobec 38,6 lat). Tym samym region jako jedyny w kraju posiada tendencję odwrotną (w skali kraju jest to odpowiednio 36,9 lat wśród mieszkańców wsi i 39,9 lat wśród mieszkańców miast). W regionie wzrasta też liczebność osób w wieku poprodukcyjnym (60+ w przypadku kobiet/65+ w przypadku mężczyzn) – w 2012 roku kategoria ta obejmowała o 23,2 tys. osób więcej niż 2000 roku. Współczynnik obciążenia osobami w wieku poprodukcyjnym przypadającymi na 100 osób w wieku produkcyjnym w okresie tym nie ulegała znaczącym zmianom i wynosi średnio 28 osób. Podkreślono przy tym, że proces starzenia się społeczeństwa przebiega w woj. podlaskim bardziej intensywnie niż przeciętnie w kraju co może mieć negatywny skutek dla podaży zasobów pracy, ale pozytywny w postaci wzrostu popytu na pracę i perspektywy zmniejszenia bezrobocia. Znacznie wyższe wskaźniki obciążenia demograficznego notowane są na obszarach wiejskich (w 2012 roku 61,7 osoby w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym) niż w miastach i gminach miejskich powyżej 20 tys. mieszkańców (na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało 52 osoby w wieku nieprodukcyjnym). Udział osób w wieku poprodukcyjnym na obszarze gmin wiejskich i małych miast wynosił 19,2% wobec 16,8% w miastach i gminach miejskich liczących powyżej 20 tys. mieszkańców. Jednocześnie z badań przeprowadzonych na potrzeby raportu wynika, że obszary wiejskie charakteryzują się dużym zróżnicowaniem pokoleniowym i zamieszkiwaniem w rodzinach wielopokoleniowych. Stan ten cechuje głównie podregion łomżyński (73,5% ankietowanych), przy czym podkreśla się, iż jest on zamieszkiwany przez większą liczbę osób w wieku poprodukcyjnym niż przedprodukcyjnym. W rekomendacjach raportu zaleca się zintensyfikowanie działań na rzecz możliwie najdłuższego utrzymania w stanie aktywności zawodowej i zapewnienia zatrudnienia obecnej populacji ludności w wieku produkcyjnym.

- Ł. Kutyló (red.), *Aktywność zawodowa osób powyżej 50 roku życia w województwie podlaskim*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2011.

W raporcie potwierdza się, że prognozowane zmiany demograficzne będą prowadzić do kurczenia się zasobów pracy. Dodatkowo zwraca się uwagę, iż kryzys gospodarczy negatywnie wpływa na zatrudnianie nowych pracowników w organizacjach, w tym osób 50+, przy czym ze względów demograficznych w tej grupie bezrobotnych przeważają kobiety co może prowadzić do występowania przypadków dyskryminacji wielokrotnej. Pozostałe czynniki niskiej aktywności zawodowej osób 50+ to m.in. trudna sytuacja na rynku pracy, wysokie bezrobocie, wysokie koszty pracy, brak znajomości obsługi nowych technologii, negatywne stereotypy osób 50+ oraz oczekiwanie na przejście na emeryturę. Przeprowadzone na potrzeby raportu badania ankietowe wykazały, że niepracujące osoby 50+ nie postrzegają własnej sytuacji w kategoriach bierności z uwagi na długotrwałe bezrobocie. Blisko 83,5% osób 50+ z terenu województwa podlaskiego nie poszukuje aktywnie pracy, około 60% osób 50+ nie chce zmienić dotychczas wykonywanej pracy, po 13% jest na emeryturze lub prowadzi własną działalność gospodarczą, a 6% osób pobiera rentę. Zaleca się zmianę w zakresie postrzegania osób długotrwałe bezrobotnych 50+ przez pracodawców poprzez zwiększanie gotowości osób 50+ do korzystania z elastycznych form zatrudnienia i uświadamianie potrzeby mobilności oraz intensyfikacji kształcenia osób.

Wśród innych rekomendacji raportu znajdują się m.in. wspieranie pracodawców w zatrudnianiu i utrzymywaniu stanowisk zajmowanych przez osoby 50+; zintegrowane wsparcie dla osób długotrwałe bezrobotnych; zwiększenie intensywności wsparcia kierowanego do osób 50+; przeprowadzenie kampanii społecznej dotyczącej problemów osób 50+ na rynku pracy; wsparcie zatrudnienia kobiet 50+; wspieranie rozwoju zakładów kształcenia praktycznego i zawodowego, wspieranie budowania dialogu społecznego w regionie i społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw w kontekście zatrudnienia osób 50+.

- *Analiza bilansu potrzeb w zakresie pomocy społecznej w województwie podlaskim na 2010 rok*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2010.
- *Analiza bilansu potrzeb w zakresie pomocy społecznej w województwie podlaskim na 2011 rok*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2011.
- *Analiza potrzeb szkoleniowych zgłoszonych przez jednostki pomocy społecznej w województwie podlaskim na 2011 rok*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2011.
- *Analiza potrzeb szkoleniowych zgłoszonych przez jednostki pomocy społecznej w województwie podlaskim na rok 2013*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2012.

W raportach omówiono w szczególności tematykę szkoleń na które istnieje zapotrzebowanie wśród pracowników domów pomocy społecznej. Są to m.in. rozwiązania organizacyjne oraz programy terapeutyczne i metody aktywizacji mieszkańców DPS dla psychicznie chorych; wielokierunkowość działań terapeutyczno-rehabilitacyjnych w DPS; prawa i obowiązki mieszkańców DPS w świetle obowiązujących przepisów oraz kierunki oddziaływań terapeutycznych; konstruowanie planu indywidualnego wsparcia mieszkańca DPS; aktywizacja osób chorych psychicznie; wypalenie zawodowe, stres i asertywność; metody pracy z mieszkańcami DPS; sposoby postępowania z trudnym mieszkańcem DPS; przełamywanie izolacji społecznej w DPS - warsztaty dla pracowników pierwszego kontaktu; opieka nad osobami z chorobą Alzheimera; praca z osobą w wieku podeszłym; analiza własnych predyspozycji i ograniczeń w pracy z mieszkańcami DPS; doskonalenie metod i technik pracy socjalnej z mieszkańcem DPS i jego rodziną; praca z mieszkańcem uzależnionym od alkoholu - sposoby reagowania w wypadku ostrego kryzysu emocjonalnego, społecznego lub fizycznego; rozpoznawanie objawów ostrych schorzeń występujących u osób w wieku podeszłym; grupa wsparcia prowadzona metodą superwizji liniowej dla pracowników placówek zajmujących się szeroko rozumianą pomocą drugiemu człowiekowi.

- R. Przygodzka, M. Kozłowska-Burdziak, K. Dębkowska, A. Sadowski, J. Ejdyś, U. Widelska, A. Kononiuk, *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Sektor spożywczy*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2009.

W raporcie zwrócono m.in. uwagę, że firmy sektora biorąc pod uwagę doświadczenie pracowników często zatrudniają osoby w wieku przedemerytalnym, których rola polega również na przekazywaniu doświadczeń, szczególnych umiejętności i wiedzy młodszej kadry. Przedsiębiorstwa sektora nie dostrzegają też barier światopoglądowych w zatrudnianiu osób niepełnosprawnych a raczej bariery formalno-prawne gdyż nie są zakładami pracy chronionej, a wykonywane w ich warunkach czynności produkcyjne wymagają dużej sprawności manualnej, zaś zatrudnianie niepełnosprawnych na stanowiskach biurowych łączy się z określonymi wymogami infrastrukturalnymi, na które firm nie stać.

- R. Przygodzka, M. Kozłowska-Burdziak, K. Dębkowska, A. Sadowski, J. Ejdyś, U. Widelska, A. Kononiuk, *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Sektor turystyczny*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2009.

W raporcie zwraca się uwagę, iż osoby starsze raczej nie są atrakcyjnymi klientami dla części usług sektora np. gdyż nie posiadają nawyków spożywania pokarmów poza domem.

Niemniej w przeprowadzonej analizie SWOT uznano, że starzejące się społeczeństwo sprzyja rosnącemu popytowi na usługi turystyczne. Jednocześnie zdarza się, iż starsi pracownicy są wartościowymi pracownikami ponieważ poszukują stabilizacji w pracy, nie zmieniają pracy tak często jak osoby młode, w oczekiwaniu na przejście na emeryturę.

- B. Plawgo, A. Grabska, M. Klimczuk, K. Krot, M. Citkowski, M. Juchnicka, A. Sosnowicz, J. Żynel-Etel, K. Leszko, *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Sektor handlu*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2010.

W raporcie zwraca się uwagę, że pomimo ogólnie niskich dochodów współcześni polscy emeryci zwiększają swoje wydatki konsumpcyjne wraz ze zmianą stylu życia. Zakłada się, że wielu seniorów będzie chciało wciąż pracować, co przełoży się na ich wyższe dochody oraz że przyszli emeryci będą także lepiej wykształceni oraz zainteresowani m.in. wyjazdami, rekreacją, wyjściami do restauracji. Ponadto już obecni seniorzy i seniorki są grupą o znaczącym potencjale nabywczym z uwagi na posiadanie stałych przychodów miesięcznych oraz lojalność wobec sprawdzonych produktów i usług. Jednocześnie starsze osoby czują się urażone działaniami marketingowymi, jakie się do nich kieruje np. przypominaniem o ich wieku, niedołężnej i schorowanej starości. Dodatkowo zakłada się, że realizacja wielu projektów ze środków publicznych doprowadziła do wzrostu liczebności osób starszych, które posiadają umiejętności obsługi komputera i Internetu, brali udział w kursach np. nordic walking i Uniwersytetach Trzeciego Wieku, co oddziałuje na zmiany struktury ich wydatków konsumpcyjnych. Istotny jest też trend wzrostu znaczenia dbałości o zdrowie i urodę (ang. *wellness, convenience*) co znajduje odzwierciedlenie m.in. w zakupach żywności ekologicznej, suplementów diety, korzystaniu z ośrodków SPA, salonów kosmetycznych, jazdy konnej, rowerowej, wędrówek pieszych. W analizie SWOT podsektora handlu detalicznego mimo wszystko proces starzenia się społeczeństwa uznano za zagrożenie gdyż będzie prowadzić do kurczenia się lokalnego rynku zbytu w sensie ilościowym oraz do spadku siły nabywczej potencjalnych klientów.

- B. Plawgo, A. Grabska, M. Klimczuk, M. Citkowski, M. Juchnicka, A. Sosnowicz, J. Żynel-Etel, K. Leszko, *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Sektor budownictwa*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2010.

Starzenie się ludności oddziałuje na sektor budowlany poprzez spadek zapotrzebowania na mieszkania (samodzielność mieszkaniowa wiąże się bowiem głównie z wejściem młodych ludzi w dorosłość), spadek dochodów poprzez utrzymanie się większej liczby osób z emerytur i rent oraz ograniczenie zdolności kredytowej. Proces starzenia się może jednak w ograniczonym

stopniu stymulować budownictwo specjalistycznych placówek opiekuńczych dla osób starszych oraz przystosowania obiektów do ich potrzeb.

- J. Ejdyś (red.), *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Sektor producentów maszyn i urządzeń, w tym maszyn rolniczych*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2011.

W raporcie podkreśla się, iż starzenie się ludności prowadzi do niedopasowania kwalifikacji pracowników do potrzeb rynku pracy związku ze starzeniem się pracowników w takich zawodach jak spawacz, przetwórcza metali, mechanik i inżynier. W analizie SWOT uznano wobec tego, iż niekorzystne trendy demograficzne, w tym starzenie się, stanowią zagrożenie dla sektora.

- M. Klimczuk-Kochańska (red.), *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Sektor producentów wyrobów z drewna i mebli*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2011.

Także w odniesieniu do sektora producentów wyrobów z drewna i mebli za istotny problem uznaje się niedobór wykwalifikowanych pracowników fizycznych, który uznaje się, że nasili się wraz ze starzeniem się pracowników. Proces ten dotyczy też kadr nauczycielskich szkół kształcących do zawodów na potrzeby sektora.

- J. Ejdyś (red.), *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Sektor rolnictwa*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2012.

W raporcie podkreślono, że w woj. podlaskim z wiekiem wzrasta skłonność do zamieszkania na terenach wiejskich. Niemniej mimo starzenia się w Polsce jest najwięcej młodych rolników (do 40 lat) spośród wszystkich państw Unii Europejskiej. Co czwarty zaangażowany w pracę w indywidualnych gospodarstwach rolnych członek rodziny to osoba starsza, powyżej 55 roku życia. Ponad 64% kierujących gospodarstwami rolnymi w podlaskim to osoby, których wiek zawiera się w przedziale 40-64 lata. Blisko 7,5% podlaskich rolników to osoby 65+. W analizie SWOT stwierdzono jednakże, iż niekorzystne trendy demograficzne stanowią słabą stronę sektora rolnictwa w województwie podlaskim.

- J. Ejdys (red.), *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Analiza sektora transportu*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2012.

Pracodawcy sektora transportu niemal w ogóle nie mają obiekcji przed zatrudnieniem osób 45+. Niemniej wykazują niechęć do zatrudniania osób niepełnosprawnych ze względu na specyfiką sektora i charakter zadań stawianych przed pracownikiem.

- *Analiza programu prac społecznie użytecznych w województwie podlaskim*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2012.

Prace społecznie użyteczne stanowią rzadko wykorzystywaną formę aktywizacji bezrobotnych. W badaniu przeprowadzonego na potrzeby raportu wynika, że są one najczęściej realizowane przez kobiety, a także osoby między 40. a 60. rokiem życia, głównie klientów pomocy społecznej. Do prac nie są kierowane osoby młode dla których dostępne są takie formy wsparcia jak kursy i staże. Jednocześnie czynnikiem decydującym o wyższym udziale kobiet wśród beneficjentów programu był charakter wykonywanych prac – są to bowiem głównie mniej wymagające fizycznie prace np. drobne prace porządkowe, pomocy w kuchni czy przedszkolach, opieka nad osobami starszymi.

- M. Jaroszevska, J. Tomczyk, *Badanie potrzeb informacyjnych podmiotów funkcjonujących w obszarze polityki społecznej województwa podlaskiego*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2010.

Z przeprowadzonej ankiety wynika, że spośród 194 badanych podmiotów pomocy i integracji społecznej z terenu województwa podlaskiego największy odsetek zajmuje się niesieniem pomocy osobom niepełnosprawnym (80,4%). Następnie zaś m.in. rodzinom wielodzietnym (66,5%), osobom starszym (66%), osobom żyjącym w ubóstwie (63,9%), osobom przewlekle chorym (63,9%). Podmioty oceniały też w skali pięciopunktowej jakość dostępnych informacji na temat grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. W przypadku informacji o osobach starszych jakość merytoryczną oceniono na 3,54, dostępność informacji na 3,56, aktualność dostępnych informacji na 3,57. Najważniejsze trudności w dostępie do informacji o osobach starszych stanowią odpłatność za korzystanie z informacji (10,4%) i trudności z interpretacją danych (9,2%) i w dalszej kolejności problemy z identyfikacją źródeł informacji, nieformalne przeszkody w dostępie oraz formalno-prawne przeszkody w dostępie. Wśród obszarów tematycznych, które powinny zostać objęte badaniami największe odsetki wskazań miały: diagnozy barier architektonicznych jakie napotykają w codziennym funkcjonowaniu osoby niepełnosprawne (12,1%) i problemy osób starszych (8,4%).

- J. Poleszczuk, K. Sztop-Rutkowska, Ł. Kiszkiel, A. Klimczuk, R.J. Mejsak, K. Winiecka, *Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim*, Teatr Dramatyczny im. Aleksandra Węgierki; Fundacja Laboratorium Badań i Działań Społecznych „SocLab”, Białystok 2012.

Z analizy danych statystyki publicznej wynika, że w latach 2007-2011 w regionie wzrosła liczba członków kół i klubów seniora (o 8 p.p.). Jednocześnie w 2011 roku w Białymstoku działał niemal co trzeci klub seniora obecny w regionie. Od 2011 notowane są też dane dotyczące absolwentów kursów ośrodków kultury po 55. roku życia. Osoby starsze stanowiły wówczas około 7% spośród wszystkich absolwentów kursów w regionie, w tym 19% kursów plastycznych, 8% tańca, 7% komputerowych, 3,5% wiedzy praktycznej i 1,7% języków obcych. Na Białystok przypada 35,9% wszystkich absolwentów kursów po 55. roku życia, w tym wszyscy kursów wiedzy praktycznej, 37,7% kursów tańca, 26,8% kursów komputerowych oraz 25,4% kursów plastycznych.

Z przeprowadzonych na potrzeby raportu badań ankietowych wynika, że dla osób starszych (60-74 lata) w regionie podstawowym źródłem dostępu do kultury jest telewizja (63,6%), a następnie uczestnictwo w imprezach (55,7%), przy czym stwierdzają, że mało się interesują kulturą, ale uczestniczą w niej pod wpływem zachęty ze strony innych (46,6%). Osoby te także preferują zindywidualizowany typ uczestnictwa - czytanie książek, słuchanie muzyki „w spokoju” (87,5%). Starsi respondenci są też mniej skłonni do wyjść do kina, na koncerty zespołów muzycznych, koncerty uznanych gwiazd, festiwale filmowe i teatralne. Wyróżniają się na tle pozostałych grup wieku częstszymi wskazaniami wydarzeń takich jak: festyny ludowe i jarmarki oraz wystawy. Blisko połowa badanej populacji w minionym roku nie wzięła udziału w żadnym wydarzeniu z obszaru „kultury wysokiej”. Na tle tej grupy wyróżniały się jednak szczególnie: osoby starsze (60-74) - najwięcej spośród innych kategorii wiekowych, bo blisko 60% to segment nie-użytkowników; osoby z poza Białegostoku - wśród respondentów niezamieszkujących stolicy województwa, nie-użytkownicy stanowili ponad 70%; emeryci i renciści - w tej grupie społecznej, istotnie więcej osób (ponad 68%) to nie-użytkownicy.

Z badania wynika też, że osoby starsze (60-74) zdecydowanie częściej zgadzają się z opinią, iż nie zawsze stać je na uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych., bardziej skłonne chodzić na imprezy kulturalne, które są darmowe i ogólnie dostępne. Osoby starsze, po 60. roku życia, istotnie częściej dowiadują się o wydarzeniach kulturalnych z telewizji. Ponadto udział w wydarzeniach biorą głównie samotnie lub wcale. Co ważne ponad połowa osób w wieku 60-74 lat nie zna żadnych imprez kulturalnych.

W rekomendacjach stwierdzono, że zasadne jest ukierunkowanie realizowanych wydarzeń kulturalnych do konkretnych grup odbiorców np. osób starszych, fanów określonej tematyki; zasadne są projekty na rzecz odbudowy więzi społecznych i w konsekwencji

zwiększania uczestnictwa kulturalnego w towarzystwie innych, bliskich i znajomych. Instytucje kultury powinny prowadzić skierowane do osób w wieku średnim i starszym inicjatywy na rzecz nawiązywania nowych znajomości i odbudowywania kontaktów ze znajomymi z poprzednich lat życia; zasadne są działania na rzecz aktywizacji osób po 60. roku życia do uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych, w tym przeprowadzenie dodatkowych badań i skonstruowanie programu na rzecz aktywności społecznej seniorów i senierek oraz budowy regionalnego modelu „srebrnej gospodarki” w zgodzie z koncepcjami aktywnego starzenia się, solidarności pokoleń i kształcenia przez całe życie; ważne są działania na rzecz zmniejszania skali zjawiska wykluczenia cyfrowego celem umożliwienia osobom po 45. roku życia - w wieku średnim i starszym - lepszego dostępu do informacji o wydarzeniach kulturalnych.

- *Diagnoza stanu i potrzeb spółdzielni socjalnych z terenu województwa podlaskiego*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2013.

W raporcie powtarza się wnioski z Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej, iż spółdzielnie zatrudniają trzykrotnie więcej osób niepełnosprawnych niż w całej gospodarce narodowej oraz że utrzymują w długoletnim zatrudnieniu osoby będące w wieku niemobilnym lub emerytalnym. Jednocześnie spośród 15 przebadanych w regionie spółdzielni socjalnych tylko 3 prowadzą działalność na rzecz osób w wieku emerytalnym.

- A. Czesła (red.), *Diagnoza sytuacji kobiet pozostających poza rynkiem pracy w województwie podlaskim*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2012.

Wśród przyczyn trudnej sytuacji zawodowej kobiet wskazuje się m.in. ich dyskryminację po przekroczeniu 50 roku życia. Kobiety w tym wieku są postrzegane stereotypowo: pracodawcy postrzegają ich pracę jako mniej wydajną, a same kobiety jako mało elastyczne i niezdolne do dalszego rozwoju zawodowego. Ponadto zauważa się, że kobiety zdecydowanie dominują w wieku poprodukcyjnym co oprócz niższego wieku emerytalnego jest spowodowane faktem, iż kobiety żyją przeciętnie dłużej od mężczyzn. Podkreśla się tu, że kobietom w wieku poprodukcyjnym relatywnie trudniej jest znaleźć dodatkową pracę w porównaniu do mężczyzn w zbliżonym wieku. Zajęcia kobiet w tym wieku ukształtowane są w dużej mierze przez tradycyjne wzorce społeczne. Zauważa się też, że prognozowany wzrost liczebności grupy kobiet 65+ jest niekorzystny z punktu widzenia wypłacalności systemu emerytalnego, przy czym ogólnie będzie to bardziej odczuwalne w miastach regionu gdzie jest silniejszy przyrost najstarszych grup kobiet.

Ponadto jeśli chodzi o kobiety pozostające w stanie bierności zawodowej obserwuje się, że główną przyczyną jest przejście na emeryturę lub rentę (około 46% wskazań wśród kobiet biernych zawodowo), a następnie nauka i samodoskonalenie lub choroby i niepełnosprawność. W przypadku barier aktywności zawodowej kobiet pozostających poza rynkiem pracy zwraca się też uwagę, że istotne są normy społeczne, wedle których od kobiet oczekuje się opieki nad dziećmi, osobami starszymi oraz wypełniania obowiązków domowych. Z przywoływanych w raporcie badań „Strukturalne i kulturowe uwarunkowania aktywności zawodowej kobiet w Polsce” wynika, że blisko połowa kobiet nieaktywnych zawodowo opiekuje się dziećmi, osobami starszymi bądź niepełnosprawnymi zamieszkującymi ich gospodarstwo domowe (40,6%). Dane te potwierdza też przywoływane badanie „Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków - Diagnoza społeczna 2011”. Natomiast wśród respondentek badania przeprowadzonego na potrzeby analizowanego raportu z woj. podlaskiego zauważa się, że 8,8% kobiet jako przyczynę utraty zatrudnienia wskazuje dyskryminację ze względu na wiek. Jeśli zaś chodzi o wykonywane prace dorywcze to w przypadku 4,8% respondentek jest to opieka nad osobą starszą. Przy czym prace dorywcze podejmują głównie kobiety w wieku średnim. Jednocześnie przekonanie o tym, że główną przyczyną znajdowania się poza rynkiem pracy jest opieka nad dzieckiem lub osobą zależną przeważa wśród respondentek w wieku 35-44 lat (16,6%). W raporcie zaleca się podejmowanie działań na rzecz aktywizacji starszych kobiet, szczególnie w kontekście ograniczanie „wykluczenia cyfrowego”.

- *Diagnoza wolontariatu w województwie podlaskim*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2011.

W raporcie stwierdza się, że w 2011 roku zrealizowano m.in. seminarium „Wolontariat łączy pokolenia” skierowane do osób starszych - emerytów i rencistów, organizacji pozarządowych, Uniwersytetów Trzeciego Wieku, studentów, organizacji pozarządowych, osób zainteresowanych ideą wolontariatu. Seminarium miało za zadanie zachęcić wszystkich seniorów do działania, a organizacje do korzystania z pomocy doświadczonych wolontariuszy. W raporcie przywołuje się wyniki badania „Zaangażowanie społeczne Polaków w roku 2010: wolontariat, filantropia i 1%” z którego wnioskuje się, że najniższy odsetek osób pracujących bez wynagrodzenia na rzecz innych występuje wśród emerytów i rencistów i wynosi zaledwie 7%.

Na potrzeby raportu przeprowadzono badanie ilościowo-jakościowe, które obejmowało m.in. sondaż organizacji pozarządowych działających na terenie województwa podlaskiego z uwzględnieniem podmiotów działających na rzecz osób starszych. Ponad połowa organizacji deklarowała, że wolontariusze w ich organizacji zajmują się głównie pomocą dla osób niepełnosprawnych. Wolontariuszami w województwie podlaskim są zaś najczęściej osoby

młode lub starsze tj. z grup 18-25 lat i 55+. Wśród dobrych praktyk opisano sylwetki dwóch starszych wolontariuszek, które działają przy organizacjach hospicyjnych.

Ponadto w przeprowadzonym podziale rodzajów wolontariatu w odniesieniu do osób starszych wskazano na: przy kryterium wieku „wolontariat seniorów”, w przypadku obszaru działania na „wolontariat hospicyjny” oraz „wolontariat na rzecz ludzi starszych i chorych”.

- *Diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie w województwie podlaskim. Przemoc jako przyczyna dysfunkcji rodzin*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2012.

W przeprowadzonych na potrzeby diagnozy wywiadach indywidualnych i zogniskowanych wywiadów grupowych zwrócono uwagę na mało rozpoznane zjawisko przemocy domowej wobec osób starszych, niepełnosprawnych i chorych psychicznie. Chodzi tu głównie o problemy związane z dziedziczeniem ubóstwa, niższymi emeryturami kobiet, podziałem przychodów w rodzinach wielopokoleniowych (przemoc ekonomiczna, zaniedbania). Podkreślono też, że na wzrost skuteczności przeciwdziałania przemocy mogłaby mieć np. wpływ zwiększona dostępność do domów dziennej pomocy oraz ośrodków interwencji kryzysowej.

- *E-podlaskie – kierunki rozwoju społeczeństwa informacyjnego województwa podlaskiego. Obszar badania: e-administracja*, Instytut Badań i Analiz GRUPA OSB, Białystok 2011.

Z przeprowadzonych zogniskowanych wywiadów grupowych z przedstawicielami administracji publicznej województwa podlaskiego wynika, że w urzędach dostrzega się deficyt wiedzy w zakresie wykorzystania technik i technologii teleinformatycznych, który dotyczy przede wszystkim starszych pracowników. Jednocześnie w innych wywiadach zwracano uwagę, że osoby w wieku emerytalnym chętnie korzystałyby z usług e-administracji jednakże warunkiem koniecznym, z ich punktu widzenia, byłoby zapewnienie niższych kosztów załatwiania spraw w sposób elektroniczny, w porównaniu do tradycyjnej formy papierowej oraz zniesienie konieczności osobistego stawiennictwa w urzędzie. Niemniej osoby 65+ nieposiadające komputera najczęściej wskazywały, iż nie mają takiej potrzeby. W rekomendacjach podkreślono, iż pomimo pozytywnych danych dotyczących poziomu dostępności i częstości wykorzystywania sprzętu komputerowego i sieci internetowej wśród mieszkańców województwa, należy rozszerzyć działania w zakresie promowania wykorzystywania dostępnych rozwiązań teleinformatycznych celem ograniczania zagrożenia wykluczeniem cyfrowym np. osób starszych. Zauważono przy tym, że z przeprowadzonych ankiet wynika, iż jednostki administracji publicznej województwa podlaskiego wykazują niewielką inicjatywę w tym zakresie.

- *E-podlaskie – kierunki rozwoju społeczeństwa informacyjnego województwa podlaskiego. Obszar badania: e-edukacja*, Zespół konsultantów ITTI, Białystok 2011.

W dokumencie podkreślono, że szczególnego zainteresowania, zarówno z uwagi na strukturę wiekową społeczeństwa, jak też sytuację na rynku pracy, wymagają osoby 50+, które posiadają zwykle problemy z korzystaniem z nowych technologii. Zakłada się, że osoby te potrzebują kompleksowego wsparcia w celu opanowania i sprawnego posługiwania się nowymi technologiami w kontekście koncepcji uczenia się przez całe życie.

- *E-podlaskie – kierunki rozwoju społeczeństwa informacyjnego województwa podlaskiego. Obszar badania: e-zdrowie*, Instytut Badań i Analiz VIVADE Sp. z o.o., Białystok 2011.

W analizie SWOT dla rozwoju usług e-zdrowia zwrócono uwagę, iż starzenie się społeczeństwa oraz wzrost oczekiwań pacjenta odnośnie poziomu świadczeń medycznych wpływa na gwałtownie rosnące koszty systemu ochrony zdrowia, co wymusza zastosowanie technologii teleinformatycznych w usługach medycznych. Ponadto za główne bariery rozwoju e-zdrowia w woj. podlaskim uznano bariery finansowe, bariery mentalne, bariery infrastrukturalne, brak wiedzy o e-zdrowiu i różnice pokoleniowe. Zauważono, iż wątpliwości wzbudza wiara w możliwości odnalezienia się w systemie elektronicznej informacji ludzi starszych oraz pacjentów mieszkających na wsi. Jeśli chodzi o bariery pokoleniowe podkreślono, iż także starsi wiekiem lekarze nie są przygotowani na zmiany technologiczne.

- *Identyfikacja potrzeb informacyjnych z obszaru polityki społecznej w województwie podlaskim*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2009.
- *Potrzeby informacyjne z obszaru polityki społecznej na terenie województwa podlaskiego*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2013.

Spośród przebadanych podmiotów obszaru polityki społecznej około 68,1% podejmuje działania na rzecz poprawy sytuacji osób starszych. Kategoria ta należy do najczęstszych wśród ich klientów. Jednocześnie najniższe oceny dostępności informacji dotyczą osób starszych, ofiar przemocy i osób chorujących psychicznie. Za kluczowy istniejący od dawna niezdiagnozowany problem społecznych w regionie uznano kwestię przemocy w rodzinie w tym przemoc wobec dzieci i osób starszych. Wśród nowych problemów wymagających analiz wskazano m.in. problem kierowania do DPS osób z wieloletnim uzależnieniem od alkoholu oraz osób starszych, wymagających opieki, aspołecznych, agresywnych, zakłócających spokój starszym i schorowanym mieszkańcom, trudności we współpracy z rodzinami mieszkańców. Wśród

problemów społecznych wymagających cyklicznej aktualizacji danych wskazano na sytuację osób starszych. Problemy te zostały też uwzględnione w rekomendowanych obszarach badawczych.

- M. Dziekońska (red.), *Kapitał społeczny województwa podlaskiego w kontekście funkcjonowania sektora non-profit*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2013.

Na potrzeby raportu przygotowano porównanie celów i działań podejmowanych na rzecz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu w strategiach polityki społecznej woj. podlaskiego i woj. wielkopolskiego. Wynika z niego, iż w wielkopolskiej strategii więcej miejsca poświęcono osobom starszym np. w Priorytecie I: „Wielkopolska równych szans i możliwości” znajdują się cele operacyjne 13. „Stwarzanie ludziom starszym możliwości prowadzenia niezależnego życia w ich dotychczasowym środowisku społecznym”, 14. „Rozwój infrastruktury i warunków dla przedsięwzięć edukacyjno-szkoleniowych służących przygotowaniu do życia na emeryturze”, 15. „Rozwój infrastruktury instytucjonalnej wspomagającej programy gerontologiczne”, 16. „Opracowanie programów umożliwiających obudowanie pozycji osób starszych nowymi/odtworzonymi z przeszłości rolami społecznymi”. W Priorytecie III: „Bezpieczna Wielkopolska” są zaś m.in. takie cele operacyjne jak: 6. „Przeciwdziałanie marginalizacji i wykluczeniu społecznemu wśród seniorów”, 7. „Monitorowanie warunków życiowych seniorów zagrożonych ubóstwem i bezradnością”. W Priorytet IV: „Wielkopolska Obywatelska” uwzględniono natomiast cel 4. „Poszerzanie udziału seniorów w działaniach instytucji i organizacji społeczeństwa obywatelskiego”.

Z przeprowadzonych badań z przedstawicielami podlaskich organizacji pozarządowych wynika, iż wśród głównych obszarów ich działalności znajduje się pomoc osobom z niepełnosprawnością oraz opieka nad ludźmi starszymi i dziećmi z rodzin dysfunkcyjnych. Niemniej w analizowanych dokumentach zaledwie w 3 przypadkach w misjach i obszary działalności znajduje się praca na rzecz osób starszych, a w 4 osoby starsze oraz w 2 emeryci i renciści jako grupy na których koncentrują się działania organizacji. Wśród przyczyn koncentracji działań organizacji pozarządowej na wybranej grupie społecznej tylko 3 wskazały „zaspokajanie potrzeb intelektualnych seniorów”.

Jeśli chodzi o znajomość organizacji pozarządowych wśród mieszkańców regionu to z badań ankietowych wynika, że ponad połowa respondentów (55%) zadeklarowała, iż potrafi wymienić nazwy konkretnych podmiotów. Niemniej wśród osób po 55 roku życia wskaźnik ten spada do 48%. Odsetek osób aktywnie działających w organizacjach pozarządowych wśród najstarszych badanych wynosi około 8%, zaś w przypadku osób, które zrezygnowały z prowadzonej wcześniej aktywności 16%. Osoby starsze wymieniały często Związek Emerytów

oraz organizacje związane z Kościołem Katolickim (np. Kółka Różańcowe). Osoby starsze były też najmniej skłonne (25%) do podjęcia aktywności w organizacjach pozarządowych głównie z uwagi na zły stan zdrowia. Ponadto osoby pomiędzy 55 a 64 rokiem życia (80,5% wskazań) najczęściej dowiadują się o działalności tych podmiotów za pośrednictwem telewizji i następnie radia (46,8%). Posiadanie wiedzy o podmiotach trzeciego sektora z kontaktów towarzyskich deklarowało około 21,4% osób w wieku 55-64 lata oraz 15,6% osób 65+.

W przypadku korzystania z oferty organizacji pozarządowych jedną z głównych przyczyn wśród osób 45-54 lata była pomoc finansowa (na równi z pomocą prawną i psychologiczną) zaś wśród osób w wieku 55-64 lat głównie porady prawne i działalność informacyjna organizacji pozarządowych. Niezależnie od wieku badanych, jako najważniejsze źródło finansowania organizacji pozarządowych wskazywani budżet państwa, a następnie fundusze unijne. Osoby 45+ za trzecie źródło podawały fundusze prywatne pozyskane poprzez sponsoring oraz darowizny osób prywatnych. Relatywnie mniej niż w innych grupach, bo blisko 67% osób 65+ uznaje, że organizacje trzeciego sektora powinny mieć dostęp do funduszy publicznych (wobec 79% w grupie 45-54 lata). Autorzy raportu tłumaczą to niższym zaufaniem osób starszych do organizacji pozarządowych.

W przypadku dobrowolnego przekazywania pieniędzy na rzecz organizacji pozarządowych działania takie w roku poprzedzającym badanie deklarowało 32% respondentów. Wśród respondentów w wieku 55-64 lata była to niemal połowa osób. Petycję w ważnej dla siebie sprawie podpisał niemal co trzeci badany (29%). W najstarszej grupie wiekowej odsetek ten wynosił 25%. Zaledwie co dziesiąty mieszkaniec województwa pracował w ubiegłym roku jako wolontariusz.

Ponadto zauważa się, że z wiekiem maleje udział w życiu kulturalnym regionu – jego ograniczenie deklarowało 45% badanych seniorów. Relatywnie najniższy poziom czytelnictwa książek dla przyjemności deklarowali najstarsi respondenci (71%). Tylko około 31% najstarszych respondentów w roku poprzedzającym badanie było w kinie.

- *Ocena zasobów pomocy społecznej na rok 2011 dla województwa podlaskiego*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2011.
- *Ocena zasobów pomocy społecznej w województwie podlaskim w 2011 roku*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2012.
- *Ocena zasobów pomocy społecznej w województwie podlaskim w 2012 roku*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2013.

W raportach przedstawiono dane dotyczące zakresu i wielkości infrastruktury instytucjonalnej pomocy społecznej w regionie, w tym domów pomocy społecznej, liczby

dostępnych miejsc oraz liczby osób korzystających z usług placówek. W tym miejscu wystarczy zaznaczyć, iż zauważono, że największe nakłady w powiatach na zwiększenie zasobów pomocy społecznej planuje się przeznaczyć na domy pomocy społecznej. Przy czym jest to związane z dużymi nakładami finansowymi na utrzymanie i prowadzenie już istniejących jednostek. Dotychczas największe nakłady na funkcjonowanie tych placówek ponosi miasto Białystok i powiat białostocki. Jednocześnie nie zaplanowano zwiększenia środków na zwiększenie takich zasobów jak dzienne domy pomocy, noclegownie, schroniska i domy dla osób bezdomnych, kluby samopomocy, centra integracji społecznej czy zakłady aktywności zawodowej.

W rekomendacjach wskazuje się na: potrzebę dostosowania gminnych zasobów mieszkaniowych do rosnących potrzeb mieszkańców województwa podlaskiego; rozbudowę infrastruktury społecznej w zakresie opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym; rozwój form zatrudnienia osób bezrobotnych takich jak prace społecznie użyteczne, interwencyjne czy roboty publiczne; kontynuowanie oraz tworzenie nowych projektów skierowanych do osób wykluczonych społecznie, w celu przywrócenia tych osób do życia społecznego i zawodowego; dostosowanie warunków do zaspokojenia potrzeb bytowych, zdrowotnych i społecznych dla osób starszych i niepełnosprawnych mających trudności w zaspakajaniu ich we własnym zakresie, w tym tworzenie warunków minimalizujących zjawisko izolacji i osamotnienia np. poprzez likwidację barier architektonicznych; tworzenie warunków opieki i pielęgnacji osobom starszym (zwiększenie miejsc w DPS-ach/tworzenie nowych DPS, klubów integracji społecznej, centrów integracji społecznej, centrów integracji rodziny itp.).

- *Opieka nad osobami niesamodzielnymi na przykładzie funkcjonowania Domów Pomocy Społecznej w województwie podlaskim*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2013.

W dokumencie w oparciu o dane Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej oraz Ocenę Zasobów Pomocy Społecznej za rok 2012 wskazuje się, że na terenie województwa podlaskiego funkcjonuje 21 publicznych domów pomocy społecznej, przy czym 16 DPS-ów zlokalizowanych jest w 9 powiatach ziemskich oraz 5 w powiatach grodzkich (Białystok - 2, Łomża - 2, Suwałki - 1). Ponadto 16 placówek ma charakter jednoprofilowy, zaś 5 ma profile łączone tj. świadczyły usługi społeczne dla różnych grup. W 2013 roku funkcjonowało także 12 placówek zapewniających całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekle chorym lub osobom w podeszłym wieku, które prowadzone były na podstawie przepisów o działalności gospodarczej (tzw. prywatne domy pomocy społecznej). Placówki te prowadzone są głównie przez fundacje i stowarzyszenia, kościoły (zarówno katolickie jak i prawosławne) oraz osoby prywatne.

Z wyników badania ankietowego przeprowadzonego na terenie województwa podlaskiego wnioskuje się, że liczba osób przebywających w domach pomocy społecznej w 2013 roku wynosiła 2405. Przy czym liczba pensjonariuszy, którzy trafili do DPS na podstawie orzeczenia sądu wynosiła 395 i wzrosła w stosunku do roku 2011 o 15%, zaś do roku 2012 o 12%. Na wolne miejsce w domu pomocy społecznej, w czasie realizacji badania, oczekiwali 262 osoby, z czego większość tj. 60% stanowili mężczyźni. W grupie osób oczekujących, 23% stanowiły osoby skierowane do placówki na podstawie orzeczenia sądu. Badanie ankietowe wykazało, że okres oczekiwania na umieszczenie w DPS waha się od 2 tygodni do 4 lat. Najdłuższy czas oczekiwania zgłosił DPS w mieście Białystok o profilu łączonym. W tym ośrodku oczekiwanie na miejsce dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie wynosi około 5 lat, dla dorosłych niepełnosprawnych intelektualnie oraz dla przewlekłe psychicznie chorych - około 15 lat. Średni okres oczekiwania w przypadku pozostałych domów pomocy społecznej to 16 miesięcy.

W raporcie stwierdza się, że główne przyczyny pobytu mieszkańców w domach pomocy społecznej to: choroby, samotność, brak możliwości zabezpieczenia swoich potrzeb, brak poczucia bezpieczeństwa oraz brak miejsca zamieszkania. Jeśli zaś chodzi o trudności i bariery w codziennym funkcjonowaniu domów pomocy społecznej w regionie to najczęściej wskazuje się problemy z mieszkańcami (89% DPS-ów) związane głównie z uzależnieniami pensjonariuszy, niechęcią do aktywizowania się i zaangażowania w sprawy domu. Kolejną barierą są problemy finansowe, które dotyczą zarówno pracowników, których wynagrodzenia nie są zgodne z ich oczekiwaniami i nieadekwatne z trudem pracy jaki w nią wkładają, jak i mieszkańców placówek, którzy uważają, że ich własne środki finansowe są niewystarczające. Podopieczni przeważnie wydają swoje kieszonkowe na papierosy, alkohol, leki, odzież, obuwie, fryzjera, słodczyce oraz środki czystości. Rosnące koszty utrzymania mieszkańców DPS-ów zlokalizowanych na terenie województwa podlaskiego sprawiają, iż w niektórych placówkach są mimo wszystko dostępne wolne miejsca.

Pozytywnie ocenia się zaś zadowolenie mieszkańców DPS z warunków lokalowych i podawanych posiłków. Wysoko ocenia się dostęp do tzw. pomieszczeń ogólnodostępnych tj. pokoiów dziennego pobytu, sal do terapii, kaplic, świetlic i ogrodów oraz fachowo dobraną do ich potrzeb terapię, życzliwość pracowników, okazaną empatię.

Raport zawiera następujące rekomendacje: dopracowanie przepisów prawnych regulujących organizację pracy w DPS, ze zwróceniem szczególnej uwagi na staż pracy i związaną z tym faktem możliwość absencji pracowników; uczestnictwo personelu w kursach i szkoleniach dotyczących kwestii wypalenia zawodowego jak również zagadnień wskazanych w badaniu potrzeb szkoleniowych przeprowadzonych w DPS; doradztwo specjalistów w kwestii wsparcia finansowego oraz regulacji prawnych DPS; inicjowanie współpracy i samoorganizacji

wśród mieszkańców; upowszechnienie w mediach wizerunku domu pomocy społecznej, ze szczególnym naciskiem na przedstawienie oferty pomocy tego typu placówek.

- D. Śledź (red.), *Osoby niepełnosprawne w województwie podlaskim. Edukacja, rynek pracy*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2011.

W raporcie stwierdza się, że osoby niepełnosprawne z pokoleń lat po II wojnie światowej, które obecnie są w wieku produkcyjnym w tym jako osoby 50+, nie miały zbliżonych do współczesnych szans na wykształcenie. Tym samym uczestniczyły w dyskryminacyjnym systemie edukacji dla osób niepełnosprawnych, który izolował ich od społeczeństwa i ograniczał kompetencje do wykonywania prostych zawodów i czynności oraz nie miały dostępu do odpowiedniego systemu kształcenia ustawicznego, który pozwoliłby na przekwalifikowanie i nabycie nowych kompetencji i umiejętności. Obserwację tą potwierdzają: bardzo niski odsetek niepełnosprawnych z wyższym wykształceniem, dominujące w strukturze starszych wiekiem niepełnosprawnych niższe wykształcenie, w tym do zawodów marginalnie potrzebnych na współczesnym rynku pracy.

- *Podlaska Strategia Zatrudnienia do 2015 roku*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2006.

W opisie uwarunkowań demograficznych rozwoju rynku pracy w województwie podlaskim zwraca się uwagę, że prognozowane starzenie się ludności prowadzić będzie do wzrostu wskaźnika obciążenia osób w wieku produkcyjnym osobami w wieku nieprodukcyjnym, w tym poprodukcyjnym, ograniczając tym samym zdolności gospodarki do tworzenia dochodu narodowego. W tej sytuacji zasadne jest aktywizowanie i utrzymanie zatrudnienia osób 50+. W analizie SWOT stwierdza się ponadto, iż osoby te cechuje niska jakość kapitału ludzkiego oraz że istotne jest wykorzystanie potencjału pracy ludności w wieku niemobilnym (powyżej 45 lat) oraz ograniczanie wzrostu dyskryminacji, wykluczenia społecznego i utrudnień w dostępie do pracy. W Celu 1. strategii „Wyższa aktywność zawodowa i integracja społeczna” wskazano na Priorytet 3. „Wyrównywanie szans i przeciwdziałanie dyskryminacji w dostępie do pracy i edukacji” w tym: 1. „Promocja równości szans na rynku pracy”, 2. „Wsparcie zatrudnienia osób z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym”, 3. „Eliminacja barier ekonomicznych, społecznych i zdrowotnych osób niepełnosprawnych w celu podniesienia zdolności do edukacji i zatrudnienia”. W działania te powinni być zaś zaangażowane Wojewódzki Urząd Pracy, powiatowe urzędy pracy, Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, samorządy powiatów i gmin, organizacje pozarządowe, Gminne Centra Informacji, Kuratorium

Oświaty, Urząd Marszałkowski (Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Departament Edukacji i Kultury), Ochotnicze Hufce Pracy oraz pracodawcy.

- M. Dziekońska (red.), *Powroty z zagranicy mieszkańców województwa podlaskiego*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2012.

W nawiązaniu do literatury naukowej wskazano, iż możliwym czynnikiem występowania migracji powrotnych jest „powrót na starość”, czyli powrót do kraju ojczystego po zaprzestaniu aktywności zawodowej z powodu wieku. W przeprowadzonym badaniu w regionie podlaskim nie zaobserwowano jeszcze tego zjawiska. Niemniej zauważono, że do województwa wracają głównie osoby w wieku od 20 do 30 lat. Pozostałe osoby - w wieku od 40 do 60 lat - deklarują, iż będą starać się o nabycie prawa do świadczeń emerytalnych w kraju ostatniego zatrudnienia lub o emeryturę łączoną, jeśli pracowali i byli ubezpieczeni (lub zamieszkiwali) za granicą, w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Osoby w wieku od 60 do 70 lat powracają do Polski na stałe, przy czym powrotów tych osób jest w badanym okresie najmniej.

- *Program na rzecz poprawy warunków życia społecznego i zawodowego osób niepełnosprawnych w województwie podlaskim na lata 2006-2008*, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2006.

W części diagnostycznej zwraca się uwagę na znaczny udział osób starszych i o wysokim stopniu niepełnosprawności wśród niepełnosprawnych mieszkańców województwa podlaskiego co zwiększa wymagania tych osób w zakresie opieki oraz wydatków na leczenie i rehabilitację. Potrzeby te nie zawsze mogą być zaspokojone w miejscu zamieszkania. Zaleca się wobec tego zapewnienie dostępności domów pomocy społecznej i środowiskowych domów pomocy społecznej.

- *Program na rzecz poprawy warunków życia społecznego i zawodowego osób niepełnosprawnych w województwie podlaskim na lata 2009-2013*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2009.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że osoby w wieku 50-64 lat stanowią 30% osób niepełnosprawnych w woj. podlaskim, a osoby 65+ blisko 44% ogółu tej społeczności. Ponadto wyraźnie zmniejszona jest aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych, gdyż spora część z nich jest w wieku emerytalnym lub są to osoby w wieku, w którym najtrudniej znaleźć pracę. Z przybliżonych w dokumencie wyników ewaluacji ex-post „Programu na rzecz poprawy

warunków życia społecznego i zawodowego osób niepełnosprawnych w województwie podlaskim na lata 2006-2008” wynika m.in. iż zasadne jest dostosowanie instrumentów pomocy społecznej do osób starszych z tej grupy oraz przeprowadzenie dokładnej diagnozy problemów w zakresie pomocy osobom starszym, w tym również pomocy instytucjonalnej.

- *Program pomocy społecznej i przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu w województwie podlaskim na lata 2014–2018*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2014.

W obszarze strategicznym II „Wypełnianie funkcji rodzin (rodziny z osobami zależnymi, bezpieczeństwo)” wskazano Cel operacyjny 2. „Rozwój usług, aktywizacja społeczna i edukacja seniorów” obejmujący następujące działania: 2.1. „Wspieranie inicjatyw promujących kształcenie, edukację i integrację ludzi starszych, w tym Uniwersytetów Trzeciego Wieku”; 2.2. „Inicjowanie, organizacja i wsparcie imprez kulturalnych oraz integracyjnych dla osób starszych”; 2.3. „Promowanie, wspieranie i organizowanie działań, akcji, kampanii informacyjnych o zjawisku starzenia się, ‘dobrych praktykach’ i pozytywnym wizerunku osób starszych”; 2.3. „Wspieranie programów lokalnych przeciwdziałających izolacji i samotności ludzi starszych, w szczególności na terenach małych miejscowości”; 2.4. „Promowanie i wspieranie integracji międzypokoleniowej”; 2.5. „Wspieranie podmiotów świadczących usługi opiekuńcze i specjalistyczne”; 2.6. „Podnoszenie standardu i dostępności do usług społecznych świadczonych na rzecz osób starszych”; 2.7. „Badania dotyczące monitorowania sytuacji i potrzeb osób starszych w województwie podlaskim”.

W obszarze strategicznym VI „Kapitał społeczny” w celu operacyjnym 1. „Stymulowanie i wspomaganie lokalnych inicjatyw” uwzględniono dodatkowo działanie 1.3. „Wspieranie projektów wolontariackich i inicjatyw społecznych, w tym skierowanych do osób starszych”.

- *Program Rozwoju Edukacji Województwa Podlaskiego do 2013 roku*, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2007.

W warstwie diagnostycznej zwraca się uwagę, że osoby, które ukończyły wyłącznie szkołę podstawową lub nie zdobyły żadnego wykształcenia, to osoby najstarsze, powyżej 65 roku życia. W celu strategicznym II „Wspieranie kształcenia ustawicznego i edukacji zgodnej z rozwojem innowacyjności i przedsiębiorczości w regionie” wskazano zaś na następujące działania: 2.2.1. „Wzmocnienie systemu kształcenia ustawicznego zintegrowanego z tradycyjnym systemem edukacyjnym” (specjalne programy dla osób pochodzących z grup defaworyzowanych, szczególnie osób niepełnosprawnych; promocja kształcenia na odległość); 2.2.2. „Wspieranie kształcenia w zawodach poszukiwanych na rynku pracy”; 2.2.3. „Podniesienie

jakości kształcenia zawodowego”; 2.2.4. „Wzmacnianie współpracy szkół wyższych i sektora gospodarczego na polu innowacji”.

- *Program Rozwoju Kultury do roku 2006*, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2002.

W dokumencie potwierdza się, że istotnymi czynnikami dla rozwoju kultury będą procesy wyludniania się wsi oraz starzenia się społeczeństwa. Wśród głównych projektów realizacyjnych programu na lata 2002-2006 wskazuje się dzielnicę Bojary, którą określa się jako integralną część białostockiego starego miasta, której unikalną zabudowę należy zachować dla przyszłych pokoleń.

- *Program rozwoju kultury województwa podlaskiego do roku 2020*, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2008.

W analizie SWOT zmiany demograficzne, w tym niż demograficzny, wyludnianie się tzw. ściany wschodniej, starzenie się społeczeństwa, określa się jako zagrożenie dla rozwoju kultury woj. podlaskiego. Ponadto cel strategiczny I „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” uzasadniono dążeniem do ocalenia jak największego zasobu z dziedzictwa przeszłych pokoleń.

- *Program Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego Województwa Podlaskiego do roku 2020 „e-Podlaskie”*, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2011.

W osi priorytetowej e-zdrowie podkreślono, iż niskie umiejętności teleinformatyczne cechują w szczególności starszy personel medyczny. W osi priorytetowej e-edukacja w celu szczegółowym 1. „Zapewnienie wszystkim mieszkańcom województwa podlaskiego nauczającym i uczącym się efektywnej i wydajnej oraz dostosowanej do potrzeb infrastruktury technicznej edukacji z wykorzystaniem TIK” podkreślono konieczność dążenia do poprawy dostępu do komputerów i Internetu osób po 50. roku życia, osób niepełnosprawnych i zamieszkujących obszary wiejskie. Uzupełnienie stanowią tu: Działanie 1.3. „Zapewnienie dostępu do komputerów i Internetu dorosłym mieszkańcom województwa podlaskiego w ramach istniejących publicznych pracowni komputerowych w każdej gminie województwa podlaskiego”, Działanie 4.1. „Szkolenia i kursy komputerowe dla grup zagrożonych wykluczeniem cyfrowym” oraz Działanie 4.2. „Modernizacja programów nauczania uwzględniająca kształtowanie umiejętności uczenia się przygotowująca nowe pokolenie do uczenia się przez całe życie”.

- *Program w zakresie pomocy społecznej i polityki prorodzinnej w województwie podlaskim na lata 2009-2013*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2009.

W dokumencie przytoczono wyniki oceny kierunków działań i priorytetów na lata 2006-2008. Trzeci cel operacyjny „Podniesienie standardu i rozwój oferty świadczeń pomocy społecznej dla ludzi starszych” uzyskał niskie oceny zarówno pod względem skuteczności, efektywności, jak i zainteresowania społeczeństwa. Dwa spośród siedmiu przewidywanych efektów uzyskano w stopniu wysokim, tj. uwrażliwienie społeczności lokalnych na problemy osób starszych oraz zagospodarowanie czasu wolnego osób starszych i wykorzystanie ich doświadczeń i działań na rzecz środowiska lokalnego. Nie zrealizowano działań, które są poza zasięgiem finansowym Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Białymstoku, chociaż jednocześnie są bardzo istotne z punktu widzenia osób starszych tj. wzrost dostępności i liczby ośrodków i usług opiekuńczych dla osób starszych, intensyfikacja usług i podniesienie poziomu i efektywności świadczeń. W rekomendacjach z tej oceny wskazano, iż niezbędna jest dokładna diagnoza problemów w zakresie pomocy osobom starszym oraz określenie kierunków działań ROPS, które przyczynią się do intensywniejszej pomocy osobom starszym ze strony różnych instytucji.

W Celu strategicznym II programu na lata 2009-2013 „Systemowa pomoc osobom i rodzinom” wskazano na cel operacyjny 2.4. „Rozwój usług socjalnych i edukacyjnych dla osób starszych” w którym przewidziano następujące działania: wspieranie instytucjonalnych i pozainstytucjonalnych form pomocy dziennej dla osób starszych, promowanie tworzenia oferty usług opiekuńczych dla osób starszych, inicjowanie współpracy instytucji pomocy społecznej i organizacji pozarządowych na rzecz świadczenia usług socjalnych dla osób starszych, wyrównywanie szans osób starszych na terenie całego województwa w dostępie do usług opiekuńczych i usług specjalistycznych, zwłaszcza wśród mieszkańców terenów wiejskich, wsparcie programów lokalnych przeciwdziałających izolacji i samotności ludzi starych np. kluby seniora, wspieranie rodzin wielopokoleniowych. Do oczekiwanych rezultatów zaliczono: powstawanie instytucjonalnych i pozainstytucjonalnych form pomocy dziennej dla osób starszych, zwiększenie liczby osób starszych objętych usługami, włączenie osób starszych do działań na rzecz rozwoju środowiska lokalnego, umocnienie więzi rodzinnych poprzez wymianę doświadczeń międzypokoleniowych, skoordynowanie lokalnych działań i programów przeciwdziałania izolacji osób starszych.

- *Program w zakresie pomocy społecznej w województwie podlaskim na lata 2006-2008*, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2006.

Wśród celów operacyjnych programu zagadnienia związane z osobami starszymi wskazano w celach 2. „Pomoc osobom i rodzinom dysfunkcyjnym i zagrożonym dysfunkcjami” i 3. „Podniesienie standardu i rozwój oferty świadczeń pomocy społecznej dla ludzi starszych”. W celu operacyjnym 2. podkreślono, iż proces starzenia się społeczeństwa oddziałuje na zwiększenie zapotrzebowania na umiejętności pełnienia funkcji opiekuńczych przez rodzinę nad osobami starszymi.

W celu operacyjnym 3. podkreślono, iż niezbędne są programy zawierające inicjatywy dążące do zapewnienia seniorom pełnego uczestnictwa w życiu ogółu i uznania ich za pełnoprawną grupę społeczną. Wyróżniono też następujące zadania: inicjowanie i realizacja nowatorskich projektów pomocy seniorom i przeciwdziałania ich społecznemu wykluczeniu, w tym w środowiskach wiejskich; rozwój poradnictwa w zakresie opieki nad osobami starszymi; wspieranie organizowania grup samopomocowych osób starszych oraz inicjowanie pomocy sąsiedzkiej w środowisku lokalnym; przygotowanie wykwalifikowanej kadry do pracy z osobą starszą w jej naturalnym środowisku; włączenie wolontariuszy i innych grup społecznych w niesienie pomocy osobom starszym; rozwój form pomocy środowiskowej, dziennej i usług opiekuńczych skierowanych do ludzi starszych; wypracowanie modelu skutecznej pomocy osobom starszym poprzez promocję i uruchomienie zespołów środowiskowych; pozyskanie lokalnych mediów do promocji pozytywnych postaw wobec ludzi starszych, zwalczanie negatywnych stereotypów, upowszechnianie profilaktyki gerontologicznej. Wśród przewidywanych efektów wskazano: włączenie osób starszych do życia w lokalnej społeczności; przeciwdziałanie osamotnieniu i alienacji ludzi starszych; utrwalenie więzi społecznych ze swoim najbliższym środowiskiem życia; uwrażliwienie społeczności lokalnych na problemy osób starszych; wzrost dostępności i liczby ośrodków i usług opiekuńczych dla osób starszych; zagospodarowanie czasu wolnego osób starszych i wykorzystanie ich doświadczeń i działań na rzecz środowiska lokalnego; intensyfikacja usług, podniesienie poziomu jakości i efektywności świadczeń.

- *Program wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej województwa podlaskiego na lata 2013-2018*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2013.

W przeglądzie technik usamodzielniania dzieci i młodzieży umieszczonych w pieczy zastępczej wskazano na rekomendacje z zakresu upowszechniania tworzenie planów terapeutycznych i wdrożenia programów innowacyjnych wspierających efektywne

usamodzielnianie młodzieży takich jak np. mentoring, Starszy Brat i Starsza Siostra, asystent. Programy te mogą być realizowane także z udziałem starszych wiekiem wolontariuszy.

W celu operacyjnym I.3. „Aktywna integracja rodzin” wśród kierunków działań wprowadzono: 3. „Promocja projektów i programów międzypokoleniowych”; 5. „Wdrażanie dobrych praktyk zaangażowania osób starszych w działania wspierające rodziny”.

- *Raport z realizacji programów w zakresie polityki społecznej na terenie gmin i powiatów województwa podlaskiego w latach 2006-2008*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2009.

Z badania wynika, że 15 jednostek gminnych, 2 miasta grodzkie i 5 powiatów w latach 2006-2008 wspierało na swoim terenie rozwój wolontariatu oraz inicjatywy obywatelskie. Na terenie 5 gmin funkcjonowały koła wolontariacie. W miastach grodzkich działania wolontariatu polegały na: realizacji programów dotyczących edukacji obywatelskiej, samorządowej i patriotycznej, programów wychowawczych, w tym międzypokoleniowych. Organizowano też działania na rzecz osób potrzebujących, w tym wspierano kształcenie wolontariuszy, prowadzących pracę wychowawczą z dziećmi i młodzieżą, udzielano też wsparcia i opieki ludziom starszym, niepełnosprawnym, organizowano zbiórki publiczne.

Ponadto 37% ankietowanych jednostek pomocy społecznej w latach 2006-2008 podejmowało działania na rzecz osób starszych. Były to przede wszystkim: spotkania integracyjne, sołectkie, imprezy okolicznościowe, wycieczki plenerowe, rowerowe, ogniska, „Wieczornica”, organizacja konkursów, spotkania wigilijne dla osób starszych i samotnych (spotkania opłatkowe), organizacja Dnia Seniora, Dnia Babci i Dziadka, Dnia Matki, Dnia Strażaka itp. Wspierano także działalność Uniwersytetów Trzeciego Wieku, a także Kół Emerytów i Rencistów. Około 22% gmin podejmowało działania włączające wolontariuszy i inne grupy społeczne w niesienie pomocy osobom starszym. W ciągu trzech analizowanych lat w województwie podlaskim zaangażowano do niesienia pomocy osobom starszym 283 wolontariuszy.

W rekomendacjach raportu stwierdzono, iż niezbędne jest zintensyfikowanie podejmowanych działań i świadczonych usług na rzecz osób starszych oraz rozwój i wykorzystanie form wolontariatu do niesienia pomocy społecznej osobom starszym.

- *Raport z realizacji programów w zakresie polityki społecznej na terenie województwa podlaskiego w roku 2009*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2011.

Z przeprowadzonego na potrzeby raportu badania wynika, że 4 jednostki gminne i 3 powiatowe zlecały zadania z zakresu pomocy społecznej organizacjom pozarządowym. Miasta grodzkie nie zlecały takich zadań innym jednostkom. Samorządy najczęściej zlecały organizacjom pozarządowym zadania z zakresu m.in. z usług opiekuńczych dla osób starszych i niepełnosprawnych. W 10 gminach z 87 zlecano ponadto: organizowanie opieki pielęgnacyjnej np. socjalnej i medycznej, spotkania z seniorami i środowiskami kombatanckimi, wspieranie działań do tworzenia warunków dla rozwoju aktywności i samodzielności ludzi starszych. W powiatach środki finansowe przekazywane organizacjom pozarządowym wydatkowano głównie na: prowadzenie Domów Pomocy Społecznej, Warsztatu Terapii Zajęciowej i Ośrodka Wsparcia oraz rehabilitację osób niepełnosprawnych.

W zakresie systemowej pomocy osobom i rodzinom na terenie 30 gmin, 2 miast grodzkich i 3 powiatów w 2009 roku podejmowano następujące działania na rzecz osób starszych: realizowano projekty np. „Mam zdrowie, bo dbam o nie”; wspierano funkcjonowanie Klubów Seniora, Klubu Osób Złotej Jesieni; organizowanie imprez tj. Dzień Seniora, Dzień Inwalidy, Wigilia dla Osób Starszych, Dzień Dziadka i Babci, Walentynki, Dzień Kobiet; spotkania jubileuszowe, integracyjne, okazjonalne; Uniwersytet Trzeciego Wieku; pomoc w formie usług opiekuńczych; zajęcia tj. kursy tańca, spotkania z książką, wycieczki itp. W rekomendacjach raportu stwierdzono, że należy zwiększyć dostępność usług w zakresie wsparcia osób starszych.

- *Socjodemograficzny portret zbiorowości ludzi bezdomnych województwa podlaskiego*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2012.

W nawiązaniu do literatury naukowej stwierdzono, że do przyczyn bezdomności należą m.in. przyczyny społeczne jak bezrobocie, likwidacja hoteli robotniczych, brak miejsc w domach pomocy społecznej dla osób starszych. Wśród podmiotów w szczególności udzielających wsparcia dla osób bezdomnych wskazano m.in. na domy dla osób starszych i chorych, przy czym pobyt w takim domu nie wynika z utraty miejsca zamieszkania, lecz z braku jakiejkolwiek pomocy.

W opisie cechy społeczno-demograficznych badanych bezdomnych wskazano, iż wśród badanych bezdomnych przeważają mężczyźni (84,2%), a średni wiek respondentów to 54,5 lat. Typowym bezdomnym w woj. podlaskim jest według badania mężczyzna, w średnim lub starszym wieku, z wykształceniem podstawowym (często także zawodowym), o stażu bezdomności ok. 5 lat, kawaler lub rozwiedziony, charakteryzujący się bezdomnością

instytucjonalną. Respondenci wskazywali, iż starzenie się społeczeństwa jest istotnym problemem dostrzeganym w środowisku osób bezdomnych, zaś placówki dla bezdomnych (ogrzewalnie, noclegownie) i szpitale niekiedy stają się miejscami gdzie przebywają w późnej starości do śmierci. W podsumowaniu raportu stwierdza się, że w woj. podlaskim niezbędny jest dom pomocy społecznej zajmujący problemami starszych osób bezdomnych.

- B. Plawgo, M. Klimczuk, K. Krot, M. Juchnicka, *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego. Sektor producentów artykułów i sprzętu medycznego*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2009.

Wśród głównych czynników sprzyjających rozwojowi sektora produkcji urządzeń medycznych wskazano na starzenie się społeczeństw, które łączy się z większą częstotliwością występowania chorób i wielochorobowością pacjentów. Jednocześnie w przeglądzie literatury stwierdzono, że istnieje znaczące zainteresowanie konstruowaniem, produkcją i sprzedażą robotów rehabilitacyjnych oraz stosowanych do obsługi osób starszych i niepełnosprawnych w domach. Starzenie się społeczeństw wpływa też na konieczność stosowania nowych technologii i nowych rozwiązań organizacyjnych, w tym zwiększa zapotrzebowanie na wysokiej jakości świadczenia specjalistyczne i rehabilitacyjne, opiekę długookresową oraz zmienia poziom i strukturę konsumpcji leków. Starzenie się sprzyja też zapotrzebowaniu na sprzęt i zabiegi związane z wypadkami komunikacyjnymi i takimi chorobami jak osteoporoza i zespolenia kończyn. Szans rozwoju sektora upatruje się w pozyskaniu nowoczesnych technologii finansowanych ze środków unijnych oraz związanego z procesem starzenia się ludności wzrostem popytu na wyroby medyczne oraz jego zróżnicowania cenowego i jakościowego. Tym samym w analizie SWOT sektora starzenie się społeczeństwa określono jako jego szansę.

- B. Plawgo, M. Klimczuk, M. Citkowski, M. Juchnicka, A. Klimczuk, *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego. Sektor rehabilitacji geriatrycznej*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2009.

Raport stanowi kompleksową analizę czynników związanych ze starzeniem się ludności, które oddziałują na rozwój woj. podlaskiego. W tym miejscu wystarczy wskazać tylko na wybrane wnioski i rekomendacje. Jako rehabilitację geriatryczną zdefiniowano działalność skierowaną do starszych pacjentów, cierpiących zazwyczaj na kilka chorób przewlekłych, które wzajemnie na siebie wpływają i stanowią zagrożenie dla jego samodzielności. Za cel rehabilitacji geriatrycznej uznano minimum samowystarczalności pacjenta. Założono, iż rehabilitację tą można podzielić na prewencyjną (dla osób 45+), ogólną i rehabilitację celową (dopasowaną do

poszczególnych jednostek chorobowych i potrzeb pacjentów). W praktyce rehabilitacja ta stanowi połączenie kinezyterapii, masażu i fizykoterapii dzięki czemu można skrócić czas trwania niesprawności oraz ograniczyć stosowanie farmakoterapii.

W rekomendacjach zwrócono m.in. uwagę na: potrzebę podjęcia współpracy pomiędzy podmiotami sektora rehabilitacji geriatrycznej; potrzebę skoordynowania oferty z innymi podmiotami sektora celem zwiększenia kompleksowości oferowanych usług; podjęcie współpracy z sektorem edukacji, co będzie sprzyjało lepszemu wykształceniu pracowników dla sektora; wzmożenie działalności marketingowej skierowanej do odbiorców indywidualnych; nasilenie działań marketingowych na zewnątrz województwa, w tym promowanie warunków naturalnych sprzyjających rehabilitacji osób starszych i innych, w tym z problemami kardiologicznymi; powiązanie sektora rehabilitacji geriatrycznej z sektorem turystyki, w działaniach prowadzonych przez instytucje i władze z województwa podlaskiego; prowadzenie polityki społecznej województwa uwzględniającej wydłużanie się trwania życia społeczeństwa; propagowanie zagadnień związanych z zdrowym trybem życia, procesem starzenia się i problemami wieku starszego ludzi ze wszystkich grup wiekowych; włączanie podlaskich przedsiębiorców z sektora do współpracy w ramach międzynarodowych programów na rzecz osób starszych.

- B. Plawgo, A. Grabska, M. Klimczuk, M. Citkowski, M. Juchnicka, A. Sosnowicz, J. Żynel-Etel, K. Leszko, *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego. Sektor produkcji bielizny*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2010.

W przeprowadzonych badaniach zwraca się uwagę, iż zagrożeniem dla rozwoju sektora producentów bielizny w województwie jest pojawienie się nowych potencjalnych podmiotów w tym np. producentów bielizny dla starszych osób lub też producentów bielizny męskiej, którą w województwie podlaskim produkuje tylko jeden podmiot.

- B. Plawgo, A. Grabska, M. Klimczuk, M. Citkowski, M. Juchnicka, A. Sosnowicz, J. Żynel-Etel, K. Leszko, *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego. Sektor produkcji żywności leczniczej*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2010.

Sektor produkcji żywności leczniczej obejmuje produkty uwzględniane w przygotowywaniu różnorodnych diet leczniczych, szczególnie diet o obniżonej zawartości energii, w żywieniu osób chorych na cukrzycę, chorobach alergicznych, stanach zapalnych i żywieniu ludzi w starszym wieku. Jednocześnie zwraca się uwagę, że z zagranicznych analiz

wynika, iż osoby starsze są głównie przyzwyczajone do przygotowywania tradycyjnych posiłków w sposób łatwy i wygodny lub gdy są lepiej wykształceni i posiadają wyższe dochody, w tym emerytury, stosują zalecenia żywieniowe, starając się stosować zdrową, odżywczą dietę.

Z drugiej strony starzeniu się społeczeństwa towarzyszy wysoka częstotliwość występowania chorób sercowo-naczyniowych i innych zależności pomiędzy chorobami, a wiekiem co przyczynia się do rozwoju badań dotyczących zdrowego odżywiania i żywności funkcjonalnej w tym projektów finansowanych przez Unię Europejską.

- A. Grabska, M. Klimczuk-Kochańska (red.), *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego. Sektor produkcji oprogramowania komputerowego*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2011.

W raporcie zwrócono uwagę, iż starzeniu się społeczeństwa towarzyszy nie tylko zjawisko wykluczenia cyfrowego, ale także „wykluczenia robotycznego”, „podziału robotycznego” (ang. *robotics divide*), które dotyczy nierównego dostępu do robotyki umożliwiającej ułatwienia w wykonywaniu czynności życia codziennego, tak w skali poszczególnych krajów, jak też ich regionów oraz społeczności lokalnych i grup. Zauważono też niską znajomość i powszechność stosowania w Polsce koncepcji systemów „srebrnej gospodarki”, polegających na produkcji oraz dystrybucji dóbr i usług skierowanych głównie do osób starszych, ale także pozwalających na przygotowanie się do starości dla reprezentantów pozostałych grup wiekowych. Czynniki te wskazano w analizie SWOT jako istotne zagrożenia dla rozwoju sektora, przy czym jednocześnie potrzeba dostosowywania oprogramowania do potrzeb starzejącego się społeczeństwa stanowi szansę rozwoju sektora. W rekomendacjach zalecono stworzenie oferty produktów i usług dostosowanej do potrzeb starzejącego się społeczeństwa.

- M. Klimczuk-Kochańska (red.), *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego. Sektor biotechnologii*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2011.

Starzenie się społeczeństwa jest związane ze znacząco wyższym poziomem wydatków na zdrowie w gospodarstwach emerytów i rencistów przy rosnącym ich udziale, co będzie przekładać się na wzrost wydatków na ten cel. Wśród wydatków mogą znaleźć się leki stanowiące produkty sektora biotechnologicznego.

- R. Mosdorf (red.), *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego. Sektor handlu i usług elektronicznych*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2012.

W przeprowadzonych na potrzeby raportu badaniach stwierdza się, że pracodawcy sektora nie są raczej chętni do zatrudnienia osób 45+ i osób niepełnosprawnych. W analizie SWOT sektora wśród jego słabych stron wskazano na nieznamość informatyki wśród ludzi starszych i wykluczonych, a wśród zagrożeń starzenie się społeczeństwa, które w perspektywie może ograniczyć popyt na usługi elektroniczne.

- *Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do roku 2020*, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2006.

W dokumencie w warstwie diagnostycznej podkreślono niekorzystne dla regionu tendencje demograficzne i społeczne, w tym starzenie się społeczeństwa i migracje młodych ludzi poza region. W Prioryecie II. „Infrastruktura społeczna” w Działaniu 1. „Rozwój lecznictwa i opieki socjalnej” stwierdzono ogólnie, iż zasadne jest zabezpieczenie miejsc w placówkach całodobowej opieki oraz placówkach dziennego pobytu w tym dla osób starszych.

- *Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do roku 2020*, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2013.

W omówieniu megatrendów europejskiej i światowej gospodarki wskazano na starzejącą się ludność Europy, która ma niekorzystny wpływ na innowacyjność oraz dynamikę procesów społecznych i gospodarczych, kontynuację postaw społecznych sprzyjających zadłużaniu się kosztem przyszłych pokoleń, zwiększoną percepcję niechęci do ryzyka. Za hasło przewodnie procesu aktualizacji strategii przyjęto określenie „Program powinności wobec pokoleń”. Wśród elementów wizji rozwoju województwa wskazano następujące określenia: zielone, otwarte, dostępne i przedsiębiorcze. Przy opisie ostatniego z określeń wskazano na potrzebę i szansę rozwoju srebrnej gospodarki i możliwość potencjalnego wzrostu zainteresowania ofertą województwa szczególnie w zakresie usług nastawionych na zaspokajanie potrzeb osób starszych. Koncepcję srebrnej gospodarki prowadzono też do założenia przekrojowego strategii związanego z określaniem inteligentnej specjalizacji regionu.

W celu operacyjnym 3.1. „Zmniejszenie negatywnych skutków problemów demograficznych” wskazano, iż niezbędne jest podtrzymanie aktywności zawodowej i społecznej osób starszych, rozwój usług opiekuńczych i opieki długookresowej nad osobami

zależnymi, rozwój infrastruktury związanej z czasem wolnym z uwzględnieniem potrzeb osób starszych. Wśród kierunków interwencji wskazano tu na: wspieranie rodzin w opiece nad dzieckiem i osobami zależnymi; rozwój nowoczesnych, dobrze adresowanych usług społecznych; wsparcie aktywności zawodowej i społecznej osób starszych, umożliwiające lepsze wykorzystanie ich potencjału.

W celu operacyjnym 3.2. „Poprawa spójności społecznej” wskazano na potrzebę budowy solidarności pokoleń oraz wykorzystania istniejącego potencjału inwestycyjnego (niezagospodarowanych obiektów) do celów rozwoju „srebrnej gospodarki”, turystyki, ekonomii społecznej itp. W kierunkach interwencji są tu: współpraca i rozwój potencjału instytucjonalnego w obszarze pomocy i integracji społecznej; wspieranie osób wykluczonych społecznie, zagrożonych wykluczeniem społecznym, dysfunkcją lub przeżywających trudności; wsparcie rodziny i systemu pieczy zastępczej; wspieranie osób wykluczonych społecznie, zagrożonych wykluczeniem społecznym, dysfunkcją lub przeżywających trudności.

W celu operacyjnym 3.3. „Poprawa stanu zdrowia społeczeństwa oraz bezpieczeństwa publicznego” za uzasadnienie wskazano starzenie się społeczeństwa, które oddziałuje na wzrost zapotrzebowania na świadczenia opieki zdrowotnej. Główne kierunki interwencji stanowią tu: poprawa efektywności systemu opieki zdrowotnej w województwie; kształtowanie prozdrowotnego stylu życia; wzrost efektywności działania podmiotów i służb bezpieczeństwa publicznego i ratownictwa.

W celu operacyjnym 3.4. „Ochrona środowiska i racjonalne gospodarowanie jego zasobami” ogólnie stwierdzono w uzasadnieniu, iż działania te mają służyć zapewnieniu dostępności tych zasobów dla przyszłych pokoleń.

Ponadto w wyróżnionych Obszarach Strategicznej Interwencji (OSI) w odniesieniu do miasta Białystok i jego obszaru funkcjonalnego wskazano na wykorzystanie potencjału naukowego stolicy regionu celem rozwoju usług srebrnej gospodarki.

- *Ubóstwo i marginalizacja społeczna mieszkańców województwa podlaskiego. Wielowymiarowa analiza*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2013.

Z przeprowadzonej analizy ankiet zebranych na potrzeby badania wynika, że gospodarstwa emerytów i rencistów w woj. podlaskim rzadziej niż inne gospodarstwa posiadają: kuchenkę mikrofalową, odtwarzacz DVD, komputer stacjonarny, komputer przenośny, samochód czy dostęp do Internetu. Jednocześnie gospodarstwa domowe, które deklarowały posiadanie oszczędności, najczęściej gromadziły je jako zabezpieczenie na starość (48,4%), a w następnej kolejności jako rezerwę na późniejsze wydatki konsumpcyjne (34,6%) lub na inne sytuacje losowe (34%). Ponadto gospodarstwa emerytów i rencistów są zagrożone

ubóstwem w drugiej kolejności, zaraz po tych, które posiadają niezarobkowe źródła utrzymania. Niemniej gospodarstwa emerytów i rencistów relatywnie częściej posiadają oszczędności niż pozostałe typy gospodarstw.

W rekomendacjach podkreślono, iż niezbędne są: promocja zatrudnienia celem zmniejszenia prawdopodobieństwa zagrożenia ubóstwem, w tym promocja aktywizacji zawodowej emerytów oraz rodzin o niezarobkowych źródłach dochodu (np. świadczenia społeczne); projekty aktywizujące osoby bierne zawodowo; kampania społeczna mająca na celu aktywizację społeczną i zawodową osób marginalizowanych, tj. żyjących na skraju ubóstwa lub zagrożonych ubóstwem, m.in. emerytów, rencistów, gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł czy z rodzin niepełnych.

- *Wojewódzka strategia polityki społecznej na lata 2006-2013*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2005.

Wśród głównych przyczyn korzystania z pomocy społecznej wskazano: ubożenie społeczeństwa, bezrobocie, niepełnosprawność, dysfunkcyjność rodzin, starzenie się społeczeństwa, bezdomność oraz niezaspokojenie potrzeb w zakresie poradnictwa specjalistycznego. Zwrócono uwagę na zdecydowaną przewagę osób w wieku starszym wśród osób niepełnosprawnych co zwiększa wymagania tych osób w zakresie opieki oraz wydatków na leczenie i rehabilitację. W analizie SWOT stwierdzono, iż do mocnych stron systemu wsparcia społecznego należą: rodzina jako podstawowe źródło wsparcia osób starszych i niepełnosprawnych; otwarcie się społeczności na potrzeby osób starszych i niepełnosprawnych. Do słabych stron m.in. wzrost w populacji odsetka osób starszych; istniejące bariery utrudniające funkcjonowanie społeczne i zawodowe osób starszych i niepełnosprawnych; niedostatecznie rozwinięte usługi opiekuńcze w tym specjalistyczne w środowisku wiejskim; niewystarczająco rozwinięte usługi opiekuńcze w miejscu zamieszkania. Do szans zaliczono m.in. zwiększenie liczby organizacji pozarządowych działających na rzecz osób starszych; racjonalne wykorzystanie infrastruktury domów pomocy społecznej. Do zagrożeń zaś: małą aktywność społeczną i środowiskową osób starszych i niepełnosprawnych; pogorszenie warunków materialno-bytowych osób starszych i niepełnosprawnych; wzrastające wypalenie zawodowe kadr pomocy społecznej; brak stabilności systemu pomocy społecznej.

W celu strategicznym 7.3. „Usprawnienie systemu wsparcia społecznego” istotny jest szczególnie cel operacyjny 7.3.1. „Otoczenie opieką i wspieranie osób starszych i niepełnosprawnych” w którym założono następujące działania: rozwój poradnictwa w zakresie opieki nad osobami starszymi i niepełnosprawnymi oraz poradnictwa psychologicznego dla osób starszych i niepełnosprawnych oraz ich opiekunów; zwiększenie dostępu do usług

rehabilitacyjnych, zwłaszcza na terenach wiejskich; wspieranie domów pomocy społecznej w osiąganiu jak największej jakości usług; zwiększenie zakresu i dostępu do usług opiekuńczych, w tym specjalistycznych; wspieranie inicjatyw tworzenia specjalistycznych placówek szkoleniowo-rehabilitacyjnych; kształcenie wykwalifikowanej kadry do pracy z osobą starszą w jej naturalnym środowisku; włączenie wolontariuszy w niesienie pomocy osobom starszym i niepełnosprawnym; promowanie uczestnictwa w życiu społecznym osób starszych i niepełnosprawnych.

- *Wojewódzka strategia polityki społecznej na lata 2010-2018*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2010.

W analizie SWOT obszaru zdrowia wśród słabych stron wskazano m.in. na ograniczony dostęp do świadczeń rehabilitacyjnych i opieki długoterminowej (kolejki oczekujących); rosnący odsetek populacji ludzi starszych; nierównomierną strukturę łóżek opieki długoterminowej; niewystarczającą liczbę zakładów opiekuńczo-leczniczych, zakładów pielęgnacyjno-opiekuńczych oraz hospicjów; niewykorzystane walory środowiskowe do rozwijania leczenia sanatoryjnego i rehabilitacyjnego. Wśród szans zaś na m.in. potencjał do tworzenia oferty turystycznej dla osób starszych, alternatywnej do sanatoryjno-rehabilitacyjnej (ukształtowanie terenu szlaki turystyczne, mikroklimat).

W analizie SWOT rynku pracy i bezrobocia za zagrożenia uznano m.in. „dziedziczenie” bezrobotnego stylu życia; negatywne trendy demograficzne i ekonomiczne, w tym starzenie się społeczeństwa; dyskryminację na rynku pracy osób w wieku produkcyjnym nie mobilnym (45-60/65 lat) i osób niepełnosprawnych. W SWOT bezpieczeństwa publicznego wśród słabych stron wskazano m.in. na rotację kadrową polegającą na odchodzeniu doświadczonych pracowników na wcześniejszą emeryturę, spowodowana brakiem perspektyw zawodowych i materialnych.

W obszarze „funkcjonowanie rodzin podlaskich z osobami niepełnosprawnymi i starszymi” w analizie SWOT wśród mocnych stron wskazano m.in. na dobrze wyszkoloną kadrę pracującą z osobami niepełnosprawnymi; zwiększającą się liczbę przedsiębiorstw zatrudniających osoby niepełnosprawne na otwartym rynku pracy; aktywną działalność środowiska osób niepełnosprawnych, wolontariuszy, profesjonalistów. Za słabe strony zaś m.in. niski poziom wykształcenia osób niepełnosprawnych; niski poziom świadomości społeczeństwa o sytuacji osób niepełnosprawnych; słaby przepływ informacji i słabą współpracę między podmiotami działającymi na rzecz osób niepełnosprawnych; słabo rozwiniętą bazę placówek zajmujących się rehabilitacją relaksacyjną i usprawniającą; słabą bazę uzdrowiskową dostosowaną do potrzeb osób niepełnosprawnych. Wśród szans wskazano na m.in. likwidację

barier architektonicznych i w komunikowaniu się; egzekwowanie przepisów dotyczących przystosowania obiektów budowlanych do potrzeb osób niepełnosprawnych; zwiększenie dostępu do nowoczesnych systemów informacyjnych (w tym pomoc w zakupie sprzętu komputerowego i dostęp do internetu). Wśród zagrożeń zaś na m.in. brak udziału środków własnych dla uczestnictwa w programach Unii Europejskiej.

W obszarze „system pomocy społecznej w województwie podlaskim” zwrócono uwagę na m.in. niewystarczającą opiekę stałą i środowiskową dla osób z zaburzeniami psychicznymi, starszych i niepełnosprawnych; nierównomierność w ofercie domów pomocy i świetlic, dziennych domów pomocy; mniejsze możliwości korzystania z usług społecznych na obszarach wiejskich (brak zasobów i środków).

O potrzebie działań na rzecz osób starszych wspomina się w II obszarze strategicznym: „Wypełnianie funkcji rodzin (rodziny z osobami zależnymi, bezpieczeństwo)” gdzie wśród przyczyn problemu „trudności rodzin podlaskich w radzeniu sobie z sytuacjami rozwojowymi” znajdują się m.in. ograniczona dostępność do instytucji edukacji i kultury przez dzieci, młodzież, osoby dorosłe i starsze; niedostateczny rozwój instytucjonalnych i pozainstytucjonalnych form pomocy dziennej dla osób starszych; izolacja społeczna osób starszych.

W odniesieniu do tego obszaru sformułowano następujący cel strategiczny: „wzmacnianie rozwiązań służących harmonijnemu funkcjonowaniu rodzin” w tym cel operacyjny 4. „Rozwój usług socjalnych i edukacyjnych dla osób starszych”. Cel ten obejmuje następujące kierunki działań/zadania: wsparcie i podnoszenie standardu świadczonych usług w domach pomocy społecznej; inicjowanie i wspieranie programów pomocowych mających na celu wypracowanie nowych i utrzymanie dotychczasowych standardów usług opiekuńczych dla ludzi starszych; rozwój placówek świadczących usługi opiekuńcze, rehabilitacyjne, specjalistyczne; inspirowanie rozwoju rodzinnych form opieki w stosunku do osób tego wymagających; tworzenie warunków dla zapewnienia ochrony, bezpieczeństwa i poszanowania godności osób starszych; wspieranie inicjatyw promujących kształcenie i edukację, mających na celu poprawę sprawności intelektualnej oraz życiowej ludzi starszych; promowanie i rozwijanie zainteresowań i twórczości osób starszych; organizacja i wsparcie spotkań okolicznościowych, imprez kulturalnych oraz integracyjnych dla osób starszych; rozbudowanie zinstytucjonalizowanych systemów wsparcia umożliwiających rodzinom kontynuowanie opieki nad zależnymi od nich osobami starszymi; inicjowanie/wspieranie działań służących propagowaniu idei integracji i solidarności międzypokoleniowej.

Realizatorami wskazanych działań mają być: samorząd województwa, ROPS w Białymstoku, samorządy powiatowe i gminne, Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie, Ośrodki Pomocy Społecznej, Kuratorium Oświaty w Białymstoku, placówki oświatowe, placówki doskonalenia zawodowego, Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych,

wolontariat, ochrona zdrowia, organizacje pozarządowe, instytucje i organizacje kościelne, media.

- R. Morawski (red.), *Zagrożenie ubóstwem wśród osób pracujących w województwie podlaskim*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2013.

W raporcie zwrócono uwagę, iż osoby 50+ mają wyjątkowo trudną sytuację na rynku pracy często z uwagi na brak kompetencji niezbędnych w społeczeństwie informatycznym. Jednocześnie mimo krytyki elastycznych form zatrudnienia stwierdza się, że powodują one, iż ich funkcjonowanie na rynku pracy w ogóle jest możliwe. Ponadto wskazuje się, że wśród przyczyn występowania zjawiska „pracujących ubogich” (ang. *working poor*) poza czynnikami dochodowymi są m.in. liczba osób zależnych w gospodarstwie, w tym dzieci, osób starszych i osób z niepełnosprawnością. Twierdzenie to znajduje odzwierciedlenie w danych z sondażu Centrum Badań Opinii Społecznej z 2008 roku gdzie wskazuje się, że osoby kwalifikujące się do kategorii *working poor* w największej liczbie miały od 40 do 49 lat (35,6% populacji *working poor*). Liczebność tej kategorii spada gwałtownie do 1,9% wszystkich biednych pracujących w przypadku osób w wieku powyżej 60 lat w związku przejściem na emeryturę oraz z łączeniem pracy zawodowej z pobieraniem świadczenia emerytalnego. Także w podjętym na potrzeby raportu badaniu w woj. podlaskim w analizowanej próbie osoby 60+ stanowiły tylko około 3% ubogich pracujących z uwagi na posiadanie dochodów z rent lub emerytur.

Osoby pracujące zagrożone ubóstwem w woj. podlaskim pochodzą z gospodarstw z dziećmi poniżej 6. roku życia nieuczęszczającymi do żłobka/przedszkola stanowią (18,63% ogółu); gospodarstw, w których przebywają osoby starsze wymagające stałej opieki (5,57%) i w mniejszym stopniu z gospodarstw z osobami z niepełnosprawnością (0,64%).

W rekomendacjach raportu stwierdzono, iż wśród form wsparcia skierowanych do rodziców pracujących i zarazem samotnie wychowujących dzieci mogą znaleźć się: utworzenie centrum wolontariatu rodzinnego oraz stworzenie instytucji wolontariatu trzeciego wieku; inicjowanie instytucji samopomocowych, np. w formie banku czasu; instytucja dziadków - zaangażowanie krewnych w pomoc samotnym rodzicom w oparciu o rozeznanie relacji międzypokoleniowych.

- G. Kacprowicz (red.), *Zjawisko długotrwałego bezrobocia w województwie podlaskim*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2011.

W nawiązaniu do Badań Aktywności Ekonomicznej Ludności prowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny wskazano, iż zatrudnienie nierejestrowane (w „szarej strefie”) ma w

Polsce masowy charakter, choć jego zasięg systematycznie maleje. Praca ta ma głównie charakter sezonowy i wśród jej obszarów znajdują się m.in. handel, korepetycje i opieka nad dziećmi bądź osobami starszymi.

Ponadto w woj. podlaskim dostrzega się niewykorzystany potencjał zasobów pracy osób 50+. Wskazuje się też, że starszy wiek jest zarówno traktowany jako cechą negatywnie oddziałująca na prawdopodobieństwo znalezienia pracy, jak również staje się wymówką do zaprzestania poszukiwań pracy. Wymówka ta jest zarazem traktowana jako koszt psychiczny długotrwałego bezrobocia związany z rozgoryczeniem związanym ze świadomością małych szans na zmianę zawodu w starszym wieku. Osoby 50+ częściej też doświadczają depresji oraz tłumaczą utratę ostatniej pracy na skutek likwidacji zakładu pracy lub stanowiska bądź zwolnień z inicjatywy pracodawcy z innych przyczyn. Ponadto kobiety na ogół rezygnowały z poszukiwania pracy ze względu na opiekę nad dziećmi lub osobami starszymi, a mężczyźni ze względu na zły stan zdrowia. Starsi długotrwale bezrobotni byli też najmniej zainteresowani podnoszeniem kwalifikacji formalnych.

2.2. Dokumenty dotyczące bezpośrednio miasta Białystok

- *Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Białegostoku*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2010.

W przeprowadzonej charakterystyce zjawiska marginalizacji społecznej zwraca się uwagę, że w zakresie pomocy społecznej w mieście świadczona jest stacjonarna opieka społeczna skierowana do osób starszych, szczególnie samotnych i przewlekle somatycznie chorych, osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Do miejskich jednostek organizacyjnych zajmujących się pomocą społeczną należą m.in. Dom Pomocy Społecznej, Dzienny Dom Pomocy Społecznej, Środowiskowy Dom Samopomocy. Do istotnych problemów opieki społecznej zalicza się brak w mieście oddziału opieki długoterminowej dla osób starszych i obłożnie chorych - wsparcie w tym zakresie udziela jedynie hospicjum dysponujące 21 łózkami.

Wśród problemów zidentyfikowanych w sferze społecznej podkreślić należy m.in. wysoki odsetek mieszkańców korzystających z pomocy społecznej; niedostatecznie rozwiniętą bazę pomocy społecznej, a w szczególności brak oddziału opieki długoterminowej dla osób starszych i obłożnie chorych; marginalizację osób niepełnosprawnych na rynku pracy, szczególnie na skutek niskiego poziomu wykształcenia osób niepełnosprawnych. W analizie SWOT podkreślono dodatkowo kumulację problemów ubóstwa oraz starzenia się w następnych latach, co wpłynie na konieczność stworzenia odpowiedniej infrastruktury. Zakłada się wobec tego potrzebę wykorzystania dostępności środków Unii Europejskiej do wsparcia tworzenia i

działalności instytucji aktywizujących osoby zaburzone psychicznie, w tym środowiskowych domów pomocy.

W opisie obszarów wsparcia zwrócono uwagę, iż ludność zamieszkująca wybrane obszary Śródmieścia, szczególnie na jego obrzeżach, według danych instytucji społecznych, należy do najuboższej i jest dotknięta w relatywnie najwyższym stopniu problemami związanymi ze strukturalnym bezrobociem, niskim wykształceniem i bardzo ograniczoną aktywnością społeczną (szczególnie osób starszych). Ponadto ściśle centrum miasta zamieszkiwane jest w dużej części przez osoby starsze, co powoduje konieczność podejmowania działań na rzecz integracji tych osób, które w dużej części dysponują niewielkimi dochodami z tytułu emerytury. Postuluje się wobec tego odpowiednie zagospodarowanie terenu w centrum miasta (w tym parków miejskich) w celu stworzenia warunków dla odpoczynku i spotkań osób starszych.

W dokumencie wyróżniono następujące obszary wsparcia dla Śródmieścia: 1. Społeczność; 2. Kultura, sport i ochrona dziedzictwa kulturowego; 3. Gospodarka i turystyka; 4. Infrastruktura techniczna; 5. Mieszkalnictwo; 6. Bezpieczeństwo. W obszarze 1. Społeczność w szczególności zwrócono uwagę, iż niezbędne jest podejmowanie priorytetowo działań skupiających się na osobach pozostających w najtrudniejszej sytuacji społecznej i materialnej, w tym osobach starszych. Działania te powinny obejmować m.in. tworzenie odpowiednich obiektów wsparcia i integracji dla osób starszych; przystosowanie istniejących obiektów do potrzeb osób starszych i niepełnosprawnych. Postulaty te pokrywają się z celami opisanymi w zaproponowanym w dokumencie planie działań przestrzennych na rewitalizowanym obszarze na okres 2009-2015.

- *Miejska strategia rozwiązywania problemów społecznych Białegostoku na lata 2005-2010*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2005.

W analizie SWOT starzenie się ludności miasta określono jako zagrożenie, zaś system opieki dla ludzi starszych jako jego słabą stronę. Ponadto zdiagnozowano: zlecenie usług opiekuńczych kilku organizacjom pozarządowym (Polski Czerwony Krzyż, Polski Komitet Pomocy Społecznej, Caritas Archidiecezji Białostockiej), skrócenie czasu oczekiwania na przyjęcie do domu pomocy społecznej oraz aktywność stowarzyszeń samopomocowych seniorów i Uniwersytetu Trzeciego Wieku. Do realizacji przyjęto trzy cele operacyjne związane z osobami starszymi. Pierwszy – „Zapewnienie bezpieczeństwa socjalnego mieszkańców miasta” – obejmował przyznanie dostępu do posiłku osobom starszym, ubogim. Drugi – „Ochrona osób starszych przed skutkami patologicznych zachowań i zdarzeń, których są ofiarami” – zadania takie, jak: przygotowanie i wpieranie programów edukacyjnych i profilaktyki uzależnień wśród

seniorów, pomoc ofiarom przemocy i przestępstw oraz rozwój oferty domów dziennego pobytu). Trzeci – „Autokreacja i samorealizacja najstarszego pokolenia” – wyraźnie nawoływał do kształtowania wśród seniorów nowych form spędzania wolnego czasu i stylów życia poprzez „wspieranie różnorodnych form twórczości”. Wymieniono tu: dofinansowanie czasopism „Uśmiech seniora”, rozwój oferty i bazy istniejących stowarzyszeń i klubów seniora, tworzenie warunków wymiany międzypokoleniowej, otwarcie placówek całodobowego pobytu na potrzeby lokalne, oddziaływanie na politykę medialną celem zmian stereotypów starości, wspieranie wypoczynku i sportu seniorów, promocję rozwoju osobistego poprzez uczestnictwo w Uniwersytecie Trzeciego Wieku oraz rozwijanie wolontariatu seniorów.

- *Miejski program pomocy społecznej oraz system wsparcia osób w kryzysie i doświadczających przemocy na lata 2009-2010, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2009.*

Wśród głównych kierunków działań w analizowanym obszarze istotny jest kierunek V. „Organizowanie opieki osobom starszym oraz wspieranie ruchów samopomocowych seniorów”. W jego opisie stwierdza się, że osoby starsze coraz częściej są świadczeniobiorcami pomocy społecznej w mieście Białystok.

Wskazano na kontynuację następujących form wsparcia i aktywizacji społeczności seniorów: funkcjonowanie Klubu Seniora; zachęcanie seniorów do włączania się w organizację imprez okolicznościowych, udziału we wczasach na działkach, wycieczkach oraz innego rodzaju imprezach mających na celu zaspokojenie potrzeb samorealizacji, szacunku, uznania itp. oraz do tworzenia grup samopomocy; prowadzenie działań w zakresie wymiany międzypokoleniowej i wykorzystanie idei wolontariatu na rzecz młodszego pokolenia, a także rodzin uchodźców; kreowanie poprzez media pozytywnego wizerunku osoby starszej jako osoby aktywnej i potrzebnej; zachęcanie do udziału w wykładach i sympozjach organizowanych przez Uniwersytet Trzeciego Wieku oraz Centrum Kształcenia Ustawicznego - Stowarzyszenie Wolontariatu Międzypokoleniowego; współdziałanie z Policją oraz wyższymi uczelniami w zakresie przeciwdziałania przemocy wobec osób starszych - uczulenie oraz zwrócenie szczególnej uwagi na potrzeby osób starszych, ich stan bytowy oraz społeczny; zainteresowanie oraz czujność w sytuacjach podejrzanych dotyczących sytuacji rodzinnej; zapewnienie osobom wymagającym opieki pielęgnacyjnej i zaspokajania codziennych potrzeb usług opiekuńczych wykonywanych w ramach zlecenia zadań z pomocy społecznej; kierowanie osób wymagających całodobowej opieki do domów pomocy społecznej; funkcjonowanie oddziału dziennego pobytu dla osób z chorobą Alzheimera; wspieranie, poprawa sytuacji osobistej oraz poprawa jakości życia podopiecznych Seniorów poprzez działania realizowane w Dziennym Domu Pomocy Społecznej.

Wśród realizatorów zadań wymieniono: Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie, Departament Spraw Społecznych, Departament Edukacji, Kultury i Sportu, Dzienny Dom Pomocy Społecznej, domy pomocy społecznej, organizacje społeczne i organizacje pozarządowe, jednostki oświatowe miasta.

- *Miejski program promocji zdrowia i profilaktyki na rok 2010*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2010.

W dokumencie określono prowadzenie „Programu profilaktycznych szczepień ochronnych przeciwko grypie dla mieszkańców miasta Białegostoku powyżej 65 roku życia”. Wskazano przy tym, iż jego uzasadnieniem jest fakt, iż hospitalizacje i zgony najczęściej występują u osób m.in. starszych i cierpiących na choroby przewlekłe. Celem programu jest zmniejszenie zachorowalności na grypę oraz zmniejszenie wskaźnika powikłań pogrypowych u ludzi starszych poprzez zakupienie przez miasto profilaktycznych szczepień ochronnych dla mieszkańców miasta Białegostoku powyżej 65 roku życia.

- *Program Miasta Białegostoku Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Związanej Nietolerancji na lata 2014-2017 „Białystok dla Tolerancji”*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2013.

W dokumencie powołano się na badania „Diagnoza postaw mieszkańców Białegostoku w zakresie tolerancji” odnośnie faktu, iż uznanie miasta za wielokulturowe jest silnie związane z wiekiem. Określeniem tym posługują się głównie osoby starsze - ponad 90% osób 55+ wobec 31,1% osób w wieku 15-25 lat i 23,9% w wieku 25-34 lat.

- *Program pomocy społecznej miasta Białegostoku na lata 2011-2013*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2011.

Osoby starsze zaliczono do grup do których skierowane jest wsparcie przewidziane w programie we kategorii obejmującej także osoby niepełnosprawne i przewlekłe chore. W obszarze ich wsparcia wyróżniono trzy kierunki działań.

W kierunku 1. „Pomoc osobom z zaburzeniami psychicznymi” wskazano m.in. na organizowanie i świadczenie specjalistycznych usług opiekuńczych dla osób z chorobą Alzheimera w Domu Pomocy Społecznej w Białymstoku ul. Baranowicka 203. W kierunku 2. „Pomoc osobom potrzebującym wsparcia ze względu na wiek, chorobę lub niepełnosprawność” wskazano m.in. na „1) zapewnienie usług opiekuńczych, wykonywanych w ramach zlecenia

zadań z pomocy społecznej, osobom wymagającym opieki pielęgnacyjnej i pomocy w zaspokajaniu codziennych potrzeb życiowych”; „2) pomoc osobom, które ze względu na wiek, chorobę lub niepełnosprawność (w tym niepełnosprawnym intelektualnie i przewlekłe psychicznie chorym) wymagają zapewnienia całodobowej opieki w domach pomocy społecznej”; „7) wspieranie osób starszych, chorych i niepełnosprawnych w celu poprawy sytuacji osobistej oraz jakości życia”. Wśród realizatorów wskazano: Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie, Dzienny Dom Pomocy Społecznej, domy pomocy społecznej, „Caritas” Archidiecezji Białostockiej, Polski Czerwony Krzyż, Polski Komitet Pomocy Społecznej, sądy, szkoły, przedszkola, organizacje pozarządowe.

W kierunku 3. „Pomoc osobom starszym i samotnym” wskazano na: „1) działanie Klubu Seniora: - praca socjalna z grupą seniorów, - zachęcanie seniorów do włączania się w organizację imprez okolicznościowych oraz innego rodzaju imprezach mających na celu zaspokojenie potrzeb samorealizacji, szacunku, uznania itp. oraz do tworzenia grup samopomocy, - prowadzenie działań w zakresie wymiany międzypokoleniowej, - podejmowanie działań wspomagających seniorów w dostępie do poradnictwa, w tym psychologicznego i prawnego, - podejmowanie działań na rzecz integracji seniorów ze społecznością lokalną, - pobudzanie do wszechstronnego rozwoju, wzmacnianie akceptacji siebie i otoczenia, - edukacja osób starszych w zakresie obsługi elektronicznych środków komunikacji, - organizacja Miejskiego Dnia Seniora”; „2) propagowanie możliwości zapewnienia usług opiekuńczych i bytowych w formie rodzinnego domu pomocy osobom wymagającym pomocy innych osób, np. z powodu podeszłego wieku”; „3) podejmowanie działań na rzecz aktywizacji społecznej osób starszych we współpracy z organizacjami pozarządowymi, stowarzyszeniami działającymi na rzecz osób starszych (uczestnictwo w spotkaniach i wyjazdach integracyjnych, wykładach, zajęciach praktycznych rozwijających zdolności manualne osób starszych)”. Wśród realizatorów wskazano: Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie, Departament Spraw Społecznych Urzędu Miejskiego, Dzienny Dom Pomocy Społecznej, organizacje pozarządowe.

- *Program pomocy społecznej miasta Białegostoku na lata 2014–2016*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2013.

Wśród grup odbiorców programu wyróżniono łącznie osoby długotrwale lub ciężko chore, niepełnosprawne, starsze i samotne. W obszarze ich wsparcia wskazano na trzy kierunki działań. Ponadto w odróżnieniu od poprzedniego programu pomocy społecznej doprecyzowano adresatów i wskaźniki osiągania rezultatów. W kierunku 1 i 2 założono kontynuację działań z poprzedniego programu. W kierunku 3 zaś usunięto zwrot „działanie Klubu Seniora”, ponumerowano działania, które były z nim związane oraz usunięto zadanie 2 dotyczące

propagowania możliwości zapewnienia usług opiekuńczych i bytowych w formie rodzinnego domu pomocy.

- *Programy współpracy Miasta Białystok z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego z lat 2004-2014*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2004-2013.

W wersjach z lat 2004-2005 roku program zawierał jedynie zapis o współpracy w zakresie edukacji dotyczącej wspierania działań artystycznych i edukacyjnych seniorów. W 2006 roku zapis ten nie był już obecny, wprowadzono zaś zapis o współpracy w zakresie polityki społecznej obejmującej „wspieranie aktywizacji działalności kulturalnej i edukacyjnej na rzecz osób starszych i przewlekle chorych”. Zapisów tych nie było w latach 2007-2008. W 2009 roku wprowadzono zaś zapis o współpracy w zakresie polityki społecznej dotyczący „promowania innowacyjnych rozwiązań opieki nad osobami starszymi oraz osobami niepełnosprawnymi”. W 2011 roku w zakresie polityki społecznej przewidziano współpracę w zakresie „wspieranie działań mających na celu poprawę aktywności życiowej osób starszych” i „promowanie innowacyjnych rozwiązań opieki nad osobami starszymi oraz osobami niepełnosprawnymi”. W latach 2012-2013 w zakresie polityki społecznej przewidziano „poprawę aktywności życiowej osób starszych” i „promowanie innowacyjnych rozwiązań opieki nad osobami starszymi oraz osobami niepełnosprawnymi” oraz w zakresie edukacji „rozwijanie umiejętności społecznych międzypokoleniowych”. W 2014 roku w obszarze pomocy społecznej przewidziano „prowadzenie działań na rzecz aktywizacji osób starszych, w tym: wspieranie aktywizacji społecznej, kulturalnej z zastosowaniem technik komputerowych; działania informacyjne; budowanie form współpracy międzypokoleniowej; rozwój wolontariatu seniorów” oraz „prowadzenie domu opieki społecznej - placówki zapewniającej całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekle chorym oraz starszym”. W obszarze edukacji przewidziano zaś „wspieranie edukacji międzypokoleniowej, edukacji osób dorosłych, ze szczególnym uwzględnieniem seniorów”.

- *Raport z badań opinii mieszkańców Białegostoku*, Instytut Badań i Analiz VIVADE Sp. z o.o., Białystok 2009.

Z przedstawionych w raporcie reprezentatywnych badań opinii mieszkańców wynika, iż respondenci zapytani o poziom pomocy udzielanej „grupom ludzi wymagających szczególnej troski” najgorzej oceniali wsparcie dla osób starszych (55% ocen negatywnych), w tym stan usprawnień architektonicznych ułatwiających poruszanie się osobom niepełnosprawnym.

- *Raport z badania opinii organizacji pozarządowych realizujących cele w zakresie problemów społecznych, kultury, ochrony środowiska, edukacji i innych*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2010.

W dokumencie wspomniano, iż planowane w mieście w latach poprzednich Centrum Seniora nie zostało utworzone. Przywrócenie tego celu postulowano w badaniu organizacji pozarządowych przeprowadzonym na potrzeby kolejnej strategii rozwoju miasta.

- *Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Białegostoku na lata 2011-2020*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2011.

W dokumencie podkreślono wolniejsze tempo starzenia się ludności miasta w stosunku do innych ośrodków wojewódzkich. Jednocześnie problem ten został wyróżniony jako wymagający szczególnej interwencji z uwagi na wzrost ilości osób starszych wśród świadczeniobiorców pomocy społecznej. W analizie SWOT jest zaś obecny w trzech wymiarach: lokalnego rynku pracy jako jego zagrożenie oraz słaba strona (wysoki odsetek bezrobotnych powyżej 50 roku życia oraz bez kwalifikacji zawodowych); ochrony zdrowia i rozwiązywania problemów uzależnień – obecność i działalność środowisk samopomocowych uznanych za mocną stronę miasta oraz edukacji społecznej poprzez podkreślenie szansy rozwoju edukacji „w każdym wieku”. Ponadto wskazano takie podmioty działające na rzecz aktywizacji seniorów jak: Stowarzyszenie Akademia Plus 50, Polski Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów, Parafia Rzymskokatolicka p.w. Matki Bożej Różańcowej oraz stowarzyszenia samopomocowe Orchidea, Radość i Rada Seniorów.

Zaangażowanie instytucji publicznych przewidziano w siedmiu priorytetach strategii. Mianowicie: C.4. „Wspieranie osób będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy” (programy wobec osób po 50 roku życia, niepełnosprawnych, długotrwale bezrobotnych oraz pozyskiwanie dodatkowych środków na ich realizację); G.2. „Umożliwienie osobom przewlekle chorym jak najlepszego funkcjonowania w środowisku rodzinnym i społecznym” (pomoc w zapewnieniu opieki); G.3. „Poprawa jakości życia osób niepełnosprawnych poprzez wyrównywanie szans” (diagnoza i monitoring sytuacji, przeciwdziałanie marginalizacji i wykluczeniu, aktywizacja społeczna i zawodowa, integracja społeczna osób niepełnosprawnych) oraz G.7. „Rozwój ekonomii społecznej” (wsparcie rozwoju samopomocy). Wartą podkreślenia nazwę nosi cel strategiczny F. „Wysoki poziom świadomości i aktywności społecznej mieszkańców w każdym wieku” zawierający związane z seniorami priorytety: F.2. „Wspieranie rozwoju kształcenia dorosłych” (promowanie i poszerzanie oferty kształcenia, finansowanie rozwoju kształcenia ustawicznego, rozwój współpracy osób i instytucji na rzecz edukacji społecznej i aktywności

lokalnej) i F.3. „Wspomaganie środowisk społecznych w procesie ich rozwoju” (kształtowanie odpowiedzialności społecznej wobec niepełnosprawnych i starszych, wsparcie działań integracji międzypokoleniowej w tym samopomocy, intermentoringu i wolontariatu). Do tego trzy ściśle zorientowane na osoby starsze kierunki działań, zawiera priorytet G.5. „Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu osób starszych oraz umożliwienie im jak najlepszego funkcjonowania w środowisku społecznym”. Są to: G.5.1. „Wspieranie różnych form aktywności seniorów” (zajęcia edukacyjne, językowe, muzyczne, kulinarne, plastyczne, nauka obsługi komputera i korzystania z Internetu, wyjazdy, wycieczki, spacer, itp., organizacja Miejskiego Dnia Seniora, letni wypoczynek seniorów); G.5.2. „Rozwijanie i promowanie oferty kulturalnej, oświatowej i rozrywkowej dla osób starszych” (promocja tej oferty wśród seniorów) oraz G.5.3. „Działania zmierzające do poprawy bezpieczeństwa osobistego i socjalnego osób starszych” (poradnictwo psychologiczne, prawne, socjalne, działania edukacyjne, promowanie pozytywnego wizerunku osób starszych).

- *Strategia rozwoju Białegostoku*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 1996.

W dokumencie zwrócono uwagę na duży potencjał ludzki, korzystną sytuację demograficzną oraz wzrost liczby osób w wieku produkcyjnym. Podkreślono, że problematyka starzenia społeczeństwa będzie istotna dopiero w latach 2006-2010. Wśród zaplanowanych zadań jedynie kilka odnosiło się do problematyki osób starszych. Bezpośredni zapis umieszczono w zadaniu A.3.2 „Udostępnienie bazy lokalowej w szkołach dla dzieci, młodzieży i dorosłych w celu organizacji imprez i zajęć pozalekcyjnych”, gdzie podkreślono, że seniorzy mogliby korzystać ze szkół, klubów osiedlowych i świetlic do realizacji różnych form spędzania czasu wolnego. Bardziej pośrednie odwołania znalazły się w zadaniach A.2.2 „Ośłona rodzin o najniższych dochodach przez pomoc społeczną i organizacje pozarządowe” i A.3.1 „Popieranie inicjatyw podejmowanych przez mieszkańców w ramach Rad Osiedli”, w których zwrócono uwagę na wsparcie prawne, finansowe i doradcze grup samopomocowych oraz w zadaniu A.3.3 „Dalsza likwidacja barier architektonicznych w mieście dla osób niepełnosprawnych”.

- *Aktualizacja strategii rozwoju Białegostoku*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2001.

Dokument utrzymywał zasadność dalszej realizacji wszystkich wymienionych działań strategii z 1996 roku. Wprowadzono również przynajmniej cztery nowe zadania związane z osobami starszymi. Mianowicie: A.2.3 „Utworzenie Centrum Pomocy Osobie Niepełnosprawnej” (kompleksowe poradnictwo, terapia i przyznawanie świadczeń), A.2.5 „Utworzenie Centrum Seniora” (ośrodek spotkań i imprez dla osób starszych), A.2.6 „Upowszechnienie aktywnego

uczestnictwa młodzieży szkolnej w działaniach na rzecz osób starszych i niepełnosprawnych” (celem poprawy postaw wobec seniorów i poprawy ich pozycji społecznej) oraz A.2.7 „Podjęcie współpracy organizacji samopomocowych Białegostoku z podobnymi organizacjami w kraju i za granicą”.

- *Strategia Rozwoju Miasta Białegostoku na lata 2011-2020 plus*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2010.

W dokumencie ponownie podkreślono, że proces starzenia się ludności miasta jest wolniejszy niż w przypadku stolic innych województw kraju, co jednocześnie stanowi o jego szansie rozwoju gospodarczego. Tematyka ta pojawia się też w wymiarach analizy SWOT, głównie związanych z infrastrukturą społeczną i kształtowaniem kapitału ludzkiego. Do słabych stron zaliczono: niski poziom opieki nad osobami starszymi, brak ośrodków opieki długoterminowej, nieadekwatną do potrzeb bazę kształcenia specjalnego i zawodowego (w tym ustawicznego). Do zagrożeń: niekorzystne zmiany w strukturze demograficznej i niewykorzystanie na rynku pracy potencjału osób po 45 roku życia, zaś do szans: „wzrost świadomości i lobbingu [...] na rzecz [przeciwdziałania – przyp. A.K.] problemom osób niepełnosprawnych i starszych”. Jednocześnie starzenie się ludności zostało zdiagnozowane w najbardziej prawdopodobnym scenariuszu stanu otoczenia miasta jako jeden z głównych trendów negatywnie oddziałujących na jego rozwój, obok: wzrostu zagrożenia uzależnieniem dzieci i młodzieży, osłabienia roli rodziny w życiu społecznym, wzrostu emigracji i wzrostu liczby osób niepełnosprawnych.

Odwołania do prognozowanej sytuacji demograficznej i potrzeb osób starszych znalazły się w kilku wyróżnionych kierunkach działań. W ramach priorytetu B.6. „Wspomaganie postaw prozdrowotnych i zdrowego trybu życia mieszkańców”, w B.6.2. „Inicjowanie rozwiązań adekwatnych do zmian demograficznych” krótko i ogólnie stwierdzono, iż „miasto powinno inicjować działania mające na celu zaspokojenie potrzeb społecznych poszczególnych grup wiekowych mieszkańców”. W opisie priorytetu D.5. „Promowanie aktywnych stylów życia i rozwój infrastruktury rekreacyjnej” zauważono, że realizacja tych aspiracji pozwoli na ograniczenie niekorzystnych trendów demograficznych. Podporządkowano mu następujące kierunki działań: D.5.1. „Budowa, rozbudowa i modernizacja bazy rekreacyjnej, ze szczególnym uwzględnieniem osiedli mieszkaniowych”, D.5.2. „Rozwój funkcji wypoczynkowej Miasta”, D.5.3. „Promocja zdrowych stylów życia” i D.5.4. „Rozwój infrastruktury oraz imprez rekreacyjnych dla turystyki rowerowej oraz innych form aktywnego spędzania czasu wolnego”. Do wpierania seniorów pośrednio przyczynić się może działanie związane z kształceniem ustawicznym B.2.2. „Dokształcanie warunków dla kształcenia zawodowego, ustawicznego i specjalnego,

dostosowanego do rynku pracy” oraz szereg inicjatyw na rzecz osób niepełnosprawnych: A.1.7. „Systemowe działania w kierunku kreowania integracyjnej, dostępnej przestrzeni miejskiej, m.in. poprzez eliminowanie tzw. barier architektonicznych”, B.7.2. „Stworzenie systemu wczesnej interwencji w zakresie rehabilitacji zdrowotnej, społecznej, zawodowej i edukacji”, D.1.1. „Stwarzanie warunków do aktywizacji społeczności miasta w sferze kultury i wzrostu jej uczestnictwa w kulturze” i D.6.2. „Promocja i rozwój sportu wyczynowego, sportu masowego oraz aktywności sportowej osób niepełnosprawnych”.

PODSUMOWANIE

- Współcześnie wyróżnia się dwa aspekty polityki społecznej związanej z procesem starzenia się ludności. Jest to polityka wobec ludzi starych oraz polityka wobec starości. Pierwsza ma cele bardziej krótkookresowe i zorientowane głównie na osobach starszych. Druga zaś dotyczy działań międzypokoleniowych, ukierunkowanych na zmianę wizerunku okresu starości oraz długookresowych. Oba aspekty polityki społecznej należy traktować łącznie. Są one realizowane na poziomie kraju, regionu i lokalnym przy współudziale podmiotów publicznych, komercyjnych i pozarządowych. Niekiedy wskazuje się także na takie zasady, którymi powinny kierować się podmioty polityki społecznej wobec ludzi starych jak subsydiarność, kompleksowość oceny potrzeb oraz lokalność. W analizach działań na rzecz osób starszych stosuje się też modele polityki nastawionej na interwencję i na optymalne zaspokojenie potrzeb oraz rozróżnienie na politykę wobec „trzeciego” i „czwartego wieku”. W kontekście partycypacji możliwe jest także wykorzystanie koncepcji „polityki społecznej wobec kapitału społecznego” oraz „infrastruktury kapitału społecznego ludzi starych”.
- Trzy podstawowe paradygmaty polityki społecznej wobec starzenia się to koncepcje: produktywnego starzenia się, aktywnego i kreatywnego. Na początku XXI wieku kluczowe znaczenie, z uwagi na osadzenie w globalnej polityce społecznej, ma paradygmat aktywnego starzenia się w powiązaniu z koncepcją polityki relacji międzypokoleniowych ukierunkowaną na budowę solidarności międzypokoleniowej. Paradygmat ten jest także stosowany w wytycznych w sprawie prowadzenia lokalnej polityki wobec starości i ludzi starych. W polskich miastach w ostatnich latach stopniowo konstruowane i wdrażane są dokumenty z tego obszaru. Niemniej nie wykazują jeszcze wysokiego poziomu zgodności w rekomendacjami międzynarodowymi oraz raczej nie wykraczają poza wąsko rozumiane działania dotyczące spraw zabezpieczenia socjalnego i pomocy społecznej.
- Próby zintegrowania polityki społecznej wobec ludzi starych i starości podejmowane są na poziomie centralnym przynajmniej od 2008 roku w związku z programem „Solidarność pokoleń”. Przedstawiona została w nim koncepcja dotycząca głównie zwiększenia zatrudnienia osób 50+ i podwyższania wieku emerytalnego celem ograniczania wydatków w systemie zabezpieczenia społecznego skierowanych do osób starszych i ich ukierunkowania na grupy szczególnie zagrożone ubóstwem - głównie dzieci. Koncepcja ta była dalej rozwijana w pakiecie dokumentów związanych z „Długookresową Strategią Rozwoju Kraju 2030”. Pośród wskazanych w nich koncepcji i kierunków działań znalazły się m.in. ogólne zapisy dotyczące budowy srebrnej gospodarki, budowy solidarności międzypokoleniowej i pobudzania aktywności osób starszych.

- Bardziej szczegółowe propozycje wprowadzono do „Założeń Długofalowej Polityki Senioralnej” oraz „Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych”. Należy przy tym zaznaczyć, iż dokumenty te obejmują cele i zadania raczej związane z polityką wobec ludzi starych i w niewielkim stopniu uwzględniają działania z zakresu polityki wobec starości. Jednocześnie są w nich obecne propozycje działań na rzecz międzypokoleniowej edukacji i aktywności kulturalnej. Dokumenty zawierają jednakże bardzo ogólne zapisy dotyczące koncepcji srebrnej gospodarki, które koncentrują się głównie na wsparciu podmiotów pozarządowych w zakresie rozwoju usług opiekuńczych. Bardziej szczegółowe zapisy istotne dla działalności gospodarczej dotyczące dyskryminacji osób starszych w życiu publicznym, na rynku pracy i w obszarze konsumpcji wskazano w „Krajowym programie działań na rzecz równego traktowania na lata 2013-2016”. Ogólne wskazówki co do przedsiębiorczości społecznej tak z udziałem osób starszych, jak i dla osób starszych, znalazły się zaś w projekcie „Krajowego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej”.
- Przeprowadzony przegląd dokumentów dotyczących ogólnie woj. podlaskiego pozwala wyróżnić dwie grupy poruszanych zagadnień. Są to: (1) deklarowane w przyjętych dokumentach strategicznych kierunki interwencji oraz (2) zidentyfikowane w raportach badawczych problemy społeczne i obszary wymagające dalszych analiz i interwencji. W pierwszym przypadku wskazano głównie na plany podejmowania działań, które można uznać za przejawy polityki społecznej wobec ludzi starych, jak np. aktywizowanie i utrzymanie zatrudnienia osób 50+; zapewnienie dostępności domów pomocy społecznej i środowiskowych domów pomocy społecznej; podnoszenie standardu i dostępności do usług społecznych świadczonych na rzecz osób starszych; wspieranie inicjatyw promujących kształcenie, edukację i integrację ludzi starszych, w tym Uniwersytetów Trzeciego Wieku oraz wzmocnienie systemu kształcenia ustawicznego; szkolenia i kursy dla grup zagrożonych wykluczeniem cyfrowym; rozwój poradnictwa w zakresie opieki nad osobami starszymi.
- Nieliczne są zaś zapisy dotyczące kierunków działań, które można powiązać z polityką społeczną wobec starości. Tym samym można zaryzykować twierdzenie, iż obecnie deklarowana polityka jest raczej zgodna z modelem nastawionym na interwencję niż na optymalne zaspokojenie potrzeb. Zapisy takie są obecne głównie w „Podlaskiej Strategii Zatrudnienia do 2015 roku” gdzie podkreśla się potrzebę ograniczania dyskryminacji starszych pracowników na rynku pracy, promocji ich pozytywnego wizerunku i utrzymania na rynku pracy oraz w „Programie pomocy społecznej i przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu w województwie podlaskim na lata 2014-2018” gdzie postuluje się promocję, wspieranie i organizowanie działań, akcji, kampanii informacyjnych o zjawisku starzenia się, „dobrych praktykach” i pozytywnym wizerunku osób starszych. Ponadto analizowane dokumenty dotyczące województwa raczej nie zawierają szczegółowych odniesień do podziałów kategorii społecznej ludzi starych na

podgrupy wieku. Niekiedy też określenie osoby/ludzie starsi/starzy stosuje się równoznacznie z szerszymi pojęciami osób zależnych i osób niepełnosprawnych. Może to prowadzić do nieprawidłowego zaadresowania pomocy, w tym niedostosowania usług społecznych.

- Jeśli zaś chodzi o zidentyfikowane obszary i problemy wymagające dalszych analiz i interwencji to wymienić można m.in. przeprowadzenie diagnozy problemów w zakresie pomocy osobom starszym, w tym również pomocy instytucjonalnej; diagnozy barier architektonicznych napotykanym przez osoby niepełnosprawne; analizy z zakresu możliwości rozwoju srebrnej gospodarki w tym wykorzystania mocnych stron i szans kluczowych i wyłaniających się (starterów) sektorów gospodarki regionu; możliwości wykorzystania walorów środowiskowych do rozwijania lecznictwa sanatoryjnego i rehabilitacyjnego oraz tworzenia oferty turystycznej dla osób starszych; „dziedziczenie” bezrobotnego stylu życia; starzenie się kadr nauczycielskich w systemie edukacji zawodowej, w tym zatrudnienie emerytowanych nauczycieli zawodu; sytuacja opiekunów nieformalnych osób starszych, ze szczególnym uwzględnieniem nieodpłatnej pracy kobiet oraz zjawiska pracujących ubogich; powroty migrantów na starość do regionu pochodzenia; przemoc domowa wobec osób starszych; dostosowanie DPS do potrzeb osób bezdomnych oraz do osób z wieloletnim uzależnieniem od alkoholu;
- W dokumentach i raportach dotyczących poziomu woj. podlaskiego znajdują się wskazówki i propozycje, które mogą być rozwijane w ramach promocji aktywności i partycypacji obywatelskiej osób starszych. Są to m.in. rozwój programów lokalnych przeciwdziałających izolacji i samotności ludzi starszych (np. kluby seniora); promowanie i wspieranie integracji międzypokoleniowej; wspieranie projektów wolontariackich zarówno realizowanych przez osoby starsze, jak i skierowanych do nich; ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego; rozwój współpracy instytucji pomocy społecznej i organizacji pozarządowych na rzecz świadczenia usług socjalnych dla osób starszych; możliwości dostosowywania oferty instytucji kultury do zaangażowania i animacji społecznej osób starszych; organizowanie grup samopomocowych osób starszych oraz inicjowanie pomocy sąsiedzkiej; inicjowanie współpracy i samoorganizacji wśród mieszkańców DPS; wdrażanie dobrych praktyk zaangażowania osób starszych w działania wspierające rodziny (np. mentoring, programy Starszy Brat i Starsza Siostra); promowanie i rozwijanie zainteresowań i twórczości osób starszych; organizowanie i wsparcie imprez kulturalnych i integracyjnych dla osób starszych.
- Analiza dokumentów dotyczących bezpośrednio miasta Białystok pozwala natomiast przede wszystkim na wskazanie deklarowanych kierunków interwencji. Obejmują one głównie działania związane z pomocą społeczną, edukacją, uczestnictwem w kulturze oraz bardzo ogólnie z usuwaniem barier architektonicznych. Są to m.in. organizowanie opieki osobom starszym oraz wspieranie ruchów samopomocowych seniorów; program profilaktycznych szczepień ochronnych przeciwko grypie; świadczenie specjalistycznych usług opiekuńczych dla

osób z chorobą Alzheimera; wspieranie rozwoju kształcenia dorosłych; promocja zdrowych stylów życia; tworzenie odpowiednich obiektów wsparcia i integracji dla osób starszych; ochrona osób starszych przed skutkami patologicznych zachowań i zdarzeń, których są ofiarami.

- Podobnie jak w polityce centralnej i regionalnej nieliczne są kierunki działań, które mogą świadczyć o prowadzeniu polityki społecznej wobec starości. Są to w szczególności ogólne zapisy dotyczące wspierania autokreacji i samorealizacji osób starszych, w tym oddziaływania na politykę medialną celem zmian stereotypów starości i promowanie pozytywnego wizerunku osób starszych. Tym samym również na tym poziomie jest to raczej polityka nastawiona na interwencję niż na optymalne zaspokojenie potrzeb. Uzasadnia to dodatkowo właściwie brak w dokumentach miejskich odniesień do dostosowania transportu, mieszkalnictwa oraz komunikacja i informacji ze starszymi obywatelami zgodnie z modelem Miasta Przyjaznego Starszemu Wiekowi.

- W dokumentach na poziomie miasta wyraźna jest kontynuacja działań proponowanych w poprzednich latach, nawet jeśli nieznacznie zmienia się brzmienie zapisów. Jednocześnie w dokumentach brak informacji o wynikach ewaluacji prowadzonych w poprzednich latach działań. Brakuje też aspektów zaangażowania i współpracy z osobami starszymi co do diagnozy problemów, wdrażania rozwiązań i oceny działań. Mimo prób wskazywania adresatów działań pomocowych w dokumentach miejskich właściwie brakuje doprecyzowania pojęcia osoby starsze oraz podziałów tej kategorii społecznej na podgrupy. Podobnie jak w poddanej analizie polityce centralnej i regionalnej działania ogranicza się właściwie do zaangażowania podmiotów publicznych i pozarządowych. Niekiedy dodatkowo wskazuje się na instytucje i wspólnoty związane z Kościołami, wspólnotami i organizacjami o charakterze religijnym. Z wyjątkiem polityki medialnej właściwie pomija się podmioty komercyjne.

- Na koncepcje związane z promocją aktywności i partycypacji obywatelskiej osób starszych w dokumentach na poziomie miasta pośrednio wskazuje się poprzez propozycje takich działań jak np. dofinansowanie czasopisma środowiska seniorskiego; wspieranie stowarzyszeń i klubów seniorów; wspieranie inicjatyw międzypokoleniowych; promocja uczestnictwa w Uniwersytecie Trzeciego Wieku i wykładach w Centrum Kształcenia Ustawicznego; rozwijanie wolontariatu seniorów; zachęcanie seniorów do włączania się w organizację imprez okolicznościowych oraz do tworzenia grup samopomocy.

BIBLIOGRAFIA

- Bank Danych Lokalnych*, GUS, www.stat.gov.pl/bdl [06.07.2014].
- Błędowski, P., *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych*, [w:] B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2006, s. 309-318.
- Błędowski, P., Szatur-Jaworska, B., *Modele polityki społecznej wobec ludzi starych i starości*, [w:] B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2006, s. 306-309.
- Błędowski, P., *Zasady polityki społecznej*, [w:] B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2006, s. 304-305.
- Carr, D.C., Komp, K. (eds.), *Gerontology in the Era of the Third Age. Implications and Next Steps*, Springer, Nowy Jork 2011.
- Definition of an Older or Elderly Person*, World Health Organization, www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/index.html [05.07.2014].
- Global Age-friendly Cities: A Guide*, WHO, Geneva 2007.
- Jarrott, S.E., Weintraub, A.P.C., *Intergenerational shared sites: A practical model*, [w:] M. Sánchez (ed.), *Intergenerational programmes. Towards a society for all ages*, „la Caixa” Foundation, Barcelona 2007, s. 125-146.
- Klimczuk, A., *Kapitał społeczny ludzi starych na przykładzie mieszkańców miasta Białystok*, Wiedza i Edukacja, Lublin 2012.
- Klimczuk, A., *Kreatywne starzenie się. Przykłady zagranicznych i polskich zaleceń i praktyk*, [w:] A. Zawada, Ł. Tomczyk (red.), *Seniorzy w środowisku lokalnym (badania empiryczne i przykłady dobrych praktyk)*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 24-46.
- Klimczuk, A., *Polskie miasta wobec starości i starzenia się*, „Magazyn Miasta” 2013, nr 2 (3), s. 15-17.
- Klimczuk, A., *Solidarność pokoleń w perspektywie strategicznej państwa*, [w:] A. Kubów, J. Szczepaniak-Sienniak (red.), *Polityka rodzinna a polityka rynku pracy w kontekście zmian demograficznych*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 292, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2013, s. 190-205.
- Komp, K., *The Political Economy of the Third Age*, [w:] D.C. Carr, K. Komp (eds.), *Gerontology in the Era of the Third Age. Implications and Next Steps*, Springer, Nowy Jork 2011, s. 51-66.
- Kubów, A., Szczepaniak-Sienniak, J. (red.), *Polityka rodzinna a polityka rynku pracy w kontekście zmian demograficznych*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 292, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2013.

- Raporty wojewódzkie projektu ASOS, Projekt „Aktywny senior - najlepszy rzecznik swoich społeczności”, WRZOS, 01.02.2013, www.wrzos.org.pl/?id=290&m=8 [06.07.2014].*
- Report of the Second World Assembly on Ageing. Madrid International Plan of Action on Ageing, United Nations, New York 2002.*
- Rosochacka-Gmitrzak, M., Chabiera, A. (red.), *Dialog Międzypokoleniowy. Między ideą a praktyką. Inspiracje*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2013.
- Sáez, J., Pinazo, S., Sánchez, M., *Fostering intergenerational policies*, [w:] M. Sánchez (ed.), *Intergenerational programmes. Towards a society for all ages*, „la Caixa” Foundation, Barcelona 2007, s. 184-203.
- Sánchez, M. (ed.), *Intergenerational programmes. Towards a society for all ages*, „la Caixa” Foundation, Barcelona 2007.
- Szatur-Jaworska, B. (red.), *Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2013.
- Szatur-Jaworska, B., Błędowski, P., Dzięgielewska, M., *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2006.
- Szatur-Jaworska, B., *Dwa aspekty polityki społecznej - polityka wobec ludzi starych i polityka wobec starości*, [w:] B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2006, s. 291-294.
- Szatur-Jaworska, B., *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, ASPRA-JR, Warszawa 2000.
- Szatur-Jaworska, B., *Podmioty polityki społecznej wobec ludzi starych i starości*, [w:] B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2006, s. 294-297.
- Szatur-Jaworska, B., *Skale polityki społecznej wobec ludzi starych i starości*, [w:] B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2006, s. 297-304.
- Theiss, M., *Krewni – znajomi – obywatele. Kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007
- Zawada, A., Tomczyk, Ł. (red.), *Seniorzy w środowisku lokalnym (badania empiryczne i przykłady dobrych praktyk)*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.

- Aktualizacja strategii rozwoju Białegostoku*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2001.
- Analiza bilansu potrzeb w zakresie pomocy społecznej w województwie podlaskim na 2010 rok*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2010.
- Analiza bilansu potrzeb w zakresie pomocy społecznej w województwie podlaskim na 2011 rok*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2011.
- Analiza efektów Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego na lata 2007–2013 pod kątem renegocjacji z Komisją Europejską zmian w Programie oraz podziału Krajowej Rezerwy Wykonania*, Instytut Badań Strukturalnych, Warszawa 2010.
- Analiza potrzeb szkoleniowych zgłoszonych przez jednostki pomocy społecznej w województwie podlaskim na 2011 rok*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2011.
- Analiza potrzeb szkoleniowych zgłoszonych przez jednostki pomocy społecznej w województwie podlaskim na rok 2013*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2012.
- Analiza programu prac społecznie użytecznych w województwie podlaskim*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2012.
- Boni, M. (red.), *Raport o kapitale intelektualnym Polski*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów. Zespół Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2008.
- Boni, M. (red.), *Raport Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów. Zespół Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2009.
- Czesła, A. (red.), *Diagnoza sytuacji kobiet pozostających poza rynkiem pracy w województwie podlaskim*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2012.
- Diagnoza stanu i potrzeb spółdzielni socjalnych z terenu województwa podlaskiego*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2013.
- Diagnoza wolontariatu w województwie podlaskim*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2011.
- Diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie w województwie podlaskim. Przemoc jako przyczyna dysfunkcji rodzin*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2012.
- Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju 2030*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów. Zespół Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2013.
- Dziekońska, M. (red.), *Kapitał społeczny województwa podlaskiego w kontekście funkcjonowania sektora non-profit*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2013.
- Dziekońska, M. (red.), *Powroty z zagranicy mieszkańców województwa podlaskiego*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2012.
- Ejdys, J. (red.), *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Sektor producentów maszyn i urządzeń, w tym maszyn rolniczych*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2011.

- Ejdys, J. (red.), *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Sektor rolnictwa*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2012.
- Ejdys, J. (red.), *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Analiza sektora transportu*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2012.
- E-podlaskie – kierunki rozwoju społeczeństwa informacyjnego województwa podlaskiego. Obszar badania: e-administracja*, Instytut Badań i Analiz GRUPA OSB, Białystok 2011.
- E-podlaskie – kierunki rozwoju społeczeństwa informacyjnego województwa podlaskiego. Obszar badania: e-edukacja*, Zespół konsultantów ITTI, Białystok 2011.
- E-podlaskie – kierunki rozwoju społeczeństwa informacyjnego województwa podlaskiego. Obszar badania: e-zdrowie*, Instytut Badań i Analiz VIVADE Sp. z o.o., Białystok 2011.
- Gminny Program Przeciwdziałania Narkomanii na lata 2014-2015*, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2013.
- Grabska, A., Klimczuk-Kochańska, M. (red.), *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego. Sektor produkcji oprogramowania komputerowego*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2011.
- Identyfikacja potrzeb informacyjnych z obszaru polityki społecznej w województwie podlaskim*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2009.
- Jaroszewska, M., Tomczyk, J., *Badanie potrzeb informacyjnych podmiotów funkcjonujących w obszarze polityki społecznej województwa podlaskiego*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2010.
- Kacprowicz, G. (red.), *Zjawisko długotrwałego bezrobocia w województwie podlaskim*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2011.
- Klimczuk-Kochańska, M. (red.), *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Sektor producentów wyrobów z drewna i mebli*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2011.
- Klimczuk-Kochańska, M. (red.), *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego. Sektor biotechnologii*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2011.
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020. Regiony, miasta, obszary wiejskie*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2010.
- Krajowy program działań na rzecz równego traktowania na lata 2013-2016*, Pełnomocnik Rządu do Spraw Równego Traktowania, Warszawa 2013.
- Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Nowy wymiar aktywnej integracji. Projekt*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2014.
- Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej. Projekt*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2013.

Kutyło, Ł. (red.), *Aktywność zawodowa osób powyżej 50 roku życia w województwie podlaskim*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2011.

Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Białegostoku, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2010.

Miejska strategia rozwiązywania problemów społecznych Białegostoku na lata 2005-2010, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2005.

Miejski program działań na rzecz osób niepełnosprawnych w zakresie rehabilitacji społecznej i przestrzegania praw osób niepełnosprawnych na lata 2009–2015, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2009.

Miejski program pomocy społecznej oraz system wsparcia osób w kryzysie i doświadczających przemocy na lata 2009-2010, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2009.

Miejski Program Profilaktyki i Opieki nad Dzieckiem i Rodziną na lata 2009-2010, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2009.

Miejski program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych na 2014 rok, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2013.

Miejski program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych na 2010 rok, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2009.

Miejski program promocji zdrowia i profilaktyki na rok 2010, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2010.

Morawski, R. (red.), *Zagrożenie ubóstwem wśród osób pracujących w województwie podlaskim*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2013.

Mosdorf, R. (red.), *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego. Sektor handlu i usług elektronicznych*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2012.

Nazarko, J. (red.), *Podlaska strategia rozwoju nanotechnologii do 2020 roku. Przełomowa wizja regionu*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2013.

Ocena zasobów pomocy społecznej na rok 2011 dla województwa podlaskiego, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2011.

Ocena zasobów pomocy społecznej w województwie podlaskim w 2011 roku, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2012.

Ocena zasobów pomocy społecznej w województwie podlaskim w 2012 roku, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2013.

Opieka nad osobami niesamodzielnymi na przykładzie funkcjonowania Domów Pomocy Społecznej w województwie podlaskim, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2013.

- Organizacje pozarządowe jako partner w umacnianiu lokalnych działań samorządowych w gminach i powiatach województwa podlaskiego w latach 2008-2010*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2011.
- Perspektywa uczenia się przez całe życie*, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 2013.
- Plawgo, B., Grabska, A., Klimczuk, M., Citkowski, M., Juchnicka, M., Sosnowicz, A., Żynel-Etel, J., Leszko, K., *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Sektor budownictwa*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2010.
- Plawgo, B., Grabska, A., Klimczuk, M., Citkowski, M., Juchnicka, M., Sosnowicz, A., Żynel-Etel, J., Leszko, K., *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego. Sektor produkcji bielizny*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2010.
- Plawgo, B., Grabska, A., Klimczuk, M., Citkowski, M., Juchnicka, M., Sosnowicz, A., Żynel-Etel, J., Leszko, K., *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego. Sektor produkcji żywności leczniczej*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2010.
- Plawgo, B., Grabska, A., Klimczuk, M., Citkowski, M., Juchnicka, M., Sosnowicz, A., Żynel-Etel, J., Leszko, K., *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego. Sektor call center*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2010.
- Plawgo, B., Grabska, A., Klimczuk, M., Krot, K., Citkowski, M., Juchnicka, M., Sosnowicz, A., Żynel-Etel, J., Leszko, K., *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Sektor handlu*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2010.
- Plawgo, B., Klimczuk, M., Citkowski, M., Juchnicka, M., Klimczuk, A., *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego. Sektor rehabilitacji geriatrycznej*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2009.
- Plawgo, B., Klimczuk, M., Krot, K., Juchnicka, M., *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego. Sektor producentów artykułów i sprzętu medycznego*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2009.
- Podlaska Strategia Zatrudnienia do 2015 roku*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2006.
- Poleszczuk, J., Sztop-Rutkowska, K., Kiszkiel, Ł., Klimczuk, A., Mejsak, R.J., Winiecka, K., *Diagnoza partycypacji w kulturze w województwie podlaskim*, Teatr Dramatyczny im. Aleksandra Węgierki; Fundacja Laboratorium Badań i Działań Społecznych „SocLab”, Białystok 2012.
- Poleszczuk, J., Sztop-Rutkowska, K., Porankiewicz-Żukowska, A., Kiszkiel, Ł., Klimczuk, A., Mejsak, R.J., *Samorządowa i obywatelska współpraca transgraniczna w województwie podlaskim*, Fundacja Laboratorium Badań i Działań Społecznych „SocLab”, Białystok 2013.

Potrzeby informacyjne z obszaru polityki społecznej na terenie województwa podlaskiego, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2013.

Profilaktyka i rozwiązywanie problemów alkoholowych na terenie województwa podlaskiego w 2012 roku, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2013.

Program „Białostocka Karta Dużej Rodziny”, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2013.

Program Miasta Białegostoku Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Związanej Nietolerancji na lata 2014-2017 „Białystok dla Tolerancji”, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2013.

Program na rzecz poprawy warunków życia społecznego i zawodowego osób niepełnosprawnych w województwie podlaskim na lata 2006-2008, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2006.

Program na rzecz poprawy warunków życia społecznego i zawodowego osób niepełnosprawnych w województwie podlaskim na lata 2009-2013, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2009.

Program na rzecz poprawy warunków życia społecznego i zawodowego osób niepełnosprawnych w województwie podlaskim na lata 2014-2018, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2014.

Program ochrony środowiska dla miasta Białegostoku na lata 2013-2016 z perspektywą na lata 2017-2020, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2013.

Program pomocy społecznej i przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu w województwie podlaskim na lata 2014–2018, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2014.

Program Pomocy Społecznej Miasta Białegostoku na lata 2011-2013, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2011.

Program pomocy społecznej miasta Białegostoku na lata 2014–2016, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2013.

Program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych w województwie podlaskim na lata 2006-2008, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2006.

Program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych w województwie podlaskim na lata 2009-2013, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2008.

Program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych w województwie podlaskim na lata 2014–2018, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2014.

Program przeciwdziałania narkomanii w województwie podlaskim na lata 2006-2008, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2006.

Program przeciwdziałania narkomanii w województwie podlaskim na lata 2014–2018, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2014.

Program Rozwoju Edukacji Województwa Podlaskiego do 2013 roku, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2007.

Program Rozwoju Kultury do roku 2006, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2002.

Program rozwoju kultury województwa podlaskiego do roku 2020, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2008.

Program Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego Województwa Podlaskiego do roku 2020 „e-Podlaskie”, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2011.

Program Solidarność pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2013.

Program w zakresie pomocy społecznej i polityki prorodzinnej w województwie podlaskim na lata 2009-2013, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2009.

Program w zakresie pomocy społecznej w województwie podlaskim na lata 2006-2008, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2006.

Program wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej województwa podlaskiego na lata 2013-2018, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2013.

Program współpracy Miasta Białystok z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego w roku 2004, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2004.

Program współpracy Miasta Białystok z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego w roku 2005, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2005.

Program współpracy Miasta Białystok z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego w roku 2006, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2006.

Program współpracy Miasta Białystok z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego w roku 2007, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2007.

Program współpracy Miasta Białystok z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego w roku 2008, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2008.

Program współpracy Miasta Białystok z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego w roku 2009, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2009.

Program współpracy Miasta Białystok z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego w roku 2010, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2011.

Program współpracy Miasta Białystok z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego w roku 2011, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2011.

Program współpracy Miasta Białystok z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego w roku 2012, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2011.

Program współpracy Miasta Białystok z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego w roku 2013, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2012.

Program współpracy Miasta Białystok z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego w roku 2014, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2013.

Programy aktywności lokalnej - skala ich wdrażania na terenie woj. podlaskiego. Raport badań, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2012.

Przygodzka, R., Kozłowska-Burdziak, M., Dębkowska, K., Sadowski, A., Ejdys, J., Widelska, U., Kononiuk, A., *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Sektor spożywczy*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2009.

Przygodzka, R., Kozłowska-Burdziak, M., Dębkowska, K., Sadowski, A., Ejdys, J., Widelska, U., Kononiuk, A., *Analiza kluczowych sektorów województwa podlaskiego. Sektor turystyczny*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2009.

Rajewska-Nikonowicz, E., Dębkowska, K., *Program przeciwdziałania narkomanii w województwie podlaskim na lata 2009-2013*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2009.

Raport końcowy. Raport metodologiczny „e-Podlaskie - kierunki rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego Województwa Podlaskiego” Obszar: e-biznes, PSDB Sp. z o.o., Białystok 2011.

Raport monitoringowy z realizacji Podlaskiej Strategii Zatrudnienia do 2015 roku w latach 2007-2009, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2010.

Raport z analizy dokumentów szczebla unijnego, krajowego, regionalnego i lokalnego, Fundacja Rozwoju na rzecz Politechniki Białostockiej, Białystok 2009.

Raport z badania opinii organizacji pozarządowych realizujących cele w zakresie problemów społecznych, kultury, ochrony środowiska, edukacji i innych, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2010.

Raport z badań opinii mieszkańców Białegostoku, Instytut Badań i Analiz VIVADE Sp. z o.o., Białystok 2009.

Raport z badań opinii przedsiębiorców Białegostoku, Instytut Badań i Analiz VIVADE Sp. z o.o., Białystok 2009.

Raport z konsultacji społecznych zorganizowanych w ramach prac nad „Strategią Rozwoju Miasta Białegostoku na lata 2011-2020 plus”, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2010.

Raport z realizacji programów w zakresie polityki społecznej na terenie gmin i powiatów województwa podlaskiego w latach 2006-2008, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2009.

Raport z realizacji programów w zakresie polityki społecznej na terenie województwa podlaskiego w roku 2009, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2011.

Raport z wykonania miejskiej strategii rozwiązywania problemów społecznych Białegostoku rok 2005, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2006.

Raport z zainteresowania mieszkańców wydarzeniami kulturalnymi w Białymstoku, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2010.

Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014-2020, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2013.

Socjodemograficzny portret zbiorowości ludzi bezdomnych województwa podlaskiego, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2012.

Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Białegostoku na lata 2011-2020, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2011.

Strategia rozwoju Białegostoku, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 1996.

Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego 2020, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2013.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2013.

Strategia Rozwoju Kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2012.

Strategia Rozwoju Miasta Białegostoku na lata 2011-2020 plus, Urząd Miejski w Białymstoku, Białystok 2010.

Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do roku 2020, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2006.

Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do roku 2020, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2013.

Śledź, D. (red.), *Aktywność zawodowa mieszkańców wsi i małych miast województwa podlaskiego*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2013.

Śledź, D. (red.), *Osoby niepełnosprawne w województwie podlaskim. Edukacja, rynek pracy*, Wojewódzki Urząd Pracy, Białystok 2011.

Ubóstwo i marginalizacja społeczna mieszkańców województwa podlaskiego. Wielowymiarowa analiza, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2013.

Wieloletni program rozwoju ekonomii społecznej w województwie podlaskim na lata 2013-2020, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2012.

Wielowymiarowa analiza poziomu ubóstwa w województwie podlaskim w latach 2009-2010, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2012.

Wielowymiarowa analiza poziomu ubóstwa w województwie podlaskim, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2010.

Wojewódzka Strategia Polityki Społecznej na lata 2006-2013, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2005.

Wojewódzka strategia polityki społecznej na lata 2010-2018, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Białystok 2010.

Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014-2020, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2013.